

Sanayi ve Toplum

Yıl/Year: Nisan 2024 Sayı/No: 6 (Bülten 310 Ekidir)

tmmob makina mühendisleri odası/ uctea chamber of mechanical engineers

www.mmo.org.tr

İÇİNDEKİLER

- ▶ **Editörden**
Dr. Anıl Aba
- ▶ **31 Mart Seçimleri Üzerine Yuvarlak Masa**
Anıl Aba, Korkut Boratav, Oğuz Oyan, Atilla Özsever, Hayri Kozanoğlu
- ▶ **31 Mart'tan Sonra Emek**
Aziz Çelik
- ▶ **Hegemonya Savaşının Farklı Boyutları**
Hayri Kozanoğlu
- ▶ **Günümüz Dünyasında Para ve Gökten Zembille mi İniyor?**
Yiğit Deniz Nebiler, T. Sabri Öncü
- ▶ **Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir?**
Cahit Arf
- ▶ **İnsanlık Yapay Zekâdan Sağ Çıkabilir mi?**
Garrison Lovely

İÇİNDEKİLER

- 4 ▶ **Editörden**
Dr. Anıl Aba
- 5 ▶ **31 Mart Seçimleri Üzerine Yuvarlak Masa**
Anıl Aba, Korkut Boratav, Oğuz Oyan, Atilla Özsever, Hayri Kozanoğlu
- 20 ▶ **31 Mart'tan Sonra Emek**
Aziz Çelik
- 27 ▶ **Hegemonya Savaşının Farklı Boyutları**
Hayri Kozanoğlu
- 30 ▶ **Günümüz Dünyasında Para ve Gökten Zembille mi İniyor?**
Yiğit Deniz Nebiler, T. Sabri Öncü
- 39 ▶ **Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir?**
Cahit Arf
- 50 ▶ **İnsanlık Yapay Zekâdan Sağ Çıkabilir mi?**
Garrison Lovely

EDİTÖRDEN...

Dr. Anıl ABA
Akademisyen

Değerli okurlar,

Artık neredeyse dergi olacak bültenimizin altıncı sayısından tüm okurlarımıza merhaba.

Mart ayında 2024 Türkiye yerel seçimleri yapıldı ve değişen CHP beklentilerin de ötesinde bir sonuçla hem aldığı il, ilçe ve belde sayısını artırdı hem de oy oranında birinci parti çıkararak AKP'ye 22 yıldır ilk defa bir seçim kaybetmiş oldu. AKP'nin yanı sıra İYİ Parti ve MHP'nin de gerilediğini, YRP'nin ise siyasete hızlı bir giriş yaptığını söyleyebiliriz. AKP'nin yenilmiş olmasını olumlu karşılamamıza karşın sosyalist solun seçimlerde pek bir varlık gösterememiş olması da kaygılandırıcı...

Biz de yerel seçimlerin sonuçlarını değerlendirmek üzere bu sayı için Prof. Dr. Korkut Boratav, Prof. Dr. Oğuz Oyan, Prof. Dr. Hayri Kozanoğlu ve Dr. Atilla Özsever ile seçimlerden iki gün sonra bir **yuvarlak masa** yaptık. Değerli hocalarımız seçim sonuçlarını, emeğin durumunu, Mehmet Şimşek ile birlikte gelmekte olan IMF'siz IMF programını, sosyalist solun durumunu son derece doyurucu bir şekilde anlattılar.

Prof. Dr. Aziz Çelik hocamız da 31 Mart seçiminden sonra **emeğin hallerine** yönelik tespit ve tahminlerde bulunuyor. AKP'nin seçimi kaybetmesini ekonomik sorunlara bağlayan Aziz hoca, önümüzdeki yıllarda hayatın daha pahalı olacağını, kemerin daha fazla sıkılacağını, kamu harcamalarının azalacağını ve borç sarmalının derinleşeceğini öngörüyor.

Hayri Kozanoğlu hocamız, gündem dışı ama önemli bir konuyu, **küresel hegemonya** savaşını farklı boyutlarıyla analiz ediyor. Altyapı, dijital ağlar, üretim ağları, finansal ağlar, politik hegemonya, askeri hegemonya ve kültürel hegemonya başlıkları üzerinden ABD ile Çin arasındaki rekabetin geniş ve karmaşık doğası ele alınıyor.

Son zamanlarda iktisatçılar arasındaki, daha ziyade sosyal medya üzerinden ilerleyen, **enflasyon** tartışması giderek kı-

zışıyor. Bir tarafta enflasyonun parasal olduğunu öne süren neoklasik [ortodoks] iktisatçılar, diğer tarafta enflasyonun bölüşüm ve sınıf mücadelesiyle alakalı olduğunu iddia eden heterodoks iktisatçılar. Ortodoks görüşler daha çok biliniyor ama heterodoks iktisatçıların kişisel sosyal medya hesapları hariç kendilerini ifade edebilecekleri alanlar kısıtlı. Bizde bu noktada Dr. Sabri Öncü ve Yiğit Deniz Nebiler'in "**Günümüz Dünyasında Para, Gökten Zembille mi İniyor?**" başlıklı çalışmasına yer vermek istedik. Öncü ve Nebiler, paranın nasıl yaratıldığından yola çıkarak kemer sıkma politikalarının dayandığı "kaynak yok" argümanının eleştirisini yapıyor.

Yine gündem dışı ama bülten yönetimi olarak bizim dikkatle takip ettiğimiz konulardan biri de **yapay zekâ**. Ord. Prof. Dr. Cahit Arf'ın 1959'da Erzurum'da Atatürk Üniversitesi'ndeki bir konferansta yaptığı "**Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir?**" başlıklı sunumu günümüzdeki tabiriyle "yapay zekâ" üzerine yapılmış erken çalışmalarından. Biz de bu sunumu okurlarımızın dikkatine getirmek için orijinal yazımına dokunmadan bültenine ekledik. Cahit Arf'a göre insan ile makine arasında temel farklardan biri estetik algısı. Fakat Arf, zaman içinde, makinelerin estetiğe dair tanımlardan yola çıkarak mesela bir şarkıyı güzel bulmadığını söyleyebilecektir.

Jacobin'in Ocak (2024) ayında çıkan 52. sayısında Garrison Lovely'nin "**İnsanlık Yapay Zekâdan Sağ Çıkabilir mi?**" yazısını da Yusuf Tuna Koç sizler için çevirdi. Lovely, yapay zekânın, her teknolojik ilerlemede olduğu gibi, çift yönlü olduğunu vurguluyor. Birçok sorunu çözme potansiyeline sahip olmasına rağmen, insanlığın varoluşsal risklerle de karşı karşıya olabileceğini belirtiyor. Cahit Arf'ın yapay zekâyâ dair erken dönem düşüncelerini günümüz gerçekleri ve tartışmalarıyla çok iyi tamamlayan bir yazı olduğu düşüncesindeyim.

Dayanışma ile...

31 MART 2024 SEÇİMLERİ ÜZERİNE “YUVARLAK MASA”*

Editör: Dr. Anıl ABA

Prof. Dr. Korkut BORATAV

Prof. Dr. Oğuz OYAN

Dr. Atilla ÖZSEVER

Prof. Dr. Hayri KOZANOĞLU

Anıl ABA- Hoş geldiniz. Daveti kabul ettiğiniz için de çok teşekkür ederiz.

Malum, son 10 ay içinde âdeta 180 derece farklı sonuçlar veren iki seçim yaşadık. Son seçimde CHP herhalde hepimizin beklentisinin üzerinde, birçok CHP’linin de beklentisinin üzerinde oy aldı. İstanbul, Ankara, İzmir’i alacağını zaten tahmin ediyorduk; ama Adıyaman’a varacak kadar, ilçe bazında da daha önce hiç almadığı ya da tek haneli oyları olan ilçeleri dahi almasını çoğumuz beklemiyordu. Bu seçimler üzerinden bir genel değerlendirmenizi almak isteyeceğim ilk sohbet turunda. Daha sonra da 2028’e giden yolda Türkiye için bunun ne anlama geldiği, AKP ekonomi politikası; Şimşek-Karahan ekibinin kemer sıkmayı nereye kadar ilerleteceği, 2028’e kadar bu böyle gider mi; yoksa bir noktada dur deyip tekrar seçim ekonomisi, gevşek para politikası, harcamalar tekrar başlar mı, Erdoğan’ın kafasında nasıl bir taktik var, bunları konuşalım istiyorum. Bir de son olarak, CHP bir zaferle ayrıldı buradan; ama sosyalist sol nasıl çıktı, yani hem seçim sonuçları üzerinden hem de bundan sonra ne yapması gerekiyor? Sosyalist solu herhalde çoğumuz zayıf görüyoruzdur. Sosyalist solun nasıl bir yöntem izlemesi gerekiyor, kuvvetlenmesi için nasıl bir siyasi propaganda hattı izlemesi gerekiyor, bu konularda sizden yorum alma gibi bir planım var. Çerçevem bu şekilde.

Anıl ABA- Korkut hocayla başlamak istiyorum. Buyurun hocam. Seçimleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

Korkut BORATAV- Ben şöyle bir kaydırma yapayım şu anda genel bir değerlendirme yapmak için bir ön hazırlığım yok. Öbür arkadaşları bilmiyorum,

ama bugün Oğuz Oyan’ın yayınladığı bir yazı var; kuşbakışı ve çok derli toplu. Benim kendi algılamama göre de sağlıklı bir değerlendirme yapmış. Benim önerim şu: Eğer itirazı yoksa diğer arkadaşlar da katılırsa ondan başlatalım. Tabii, herkes ilave katkılar yapacak, o ayrı. Benim önerim bu. Şimdilik onu söyleyeyim. Teşekkür ederim.

Anıl ABA- Tamamdır hocam. Oğuz hocanın bir itirazı yoksa onunla başlayalım.

Oğuz OYAN- Teşekkür ederim; ama bu uzun bir yazı oldu, yani BirGün Pazar’a yazdığımın iki katı uzunluğunda bir yazı oldu. Biraz da toparlamak istedim. Yani internet medyasında sınır olmadığı için, bir daha iki hafta sonra yazdığım için toparlamak istedim, o nedenle uzun oldu. Onu özetleyemem, ama birkaç başlıkta yol alayım.

Bir kere, bu tarihi bir başarı, onda kuşku yok; ama “77’den sonra ilk kez birinci parti oldu CHP” meselesine katılamıyorum. İlk kez olmadı. SHP ile CHP aynı siyasi hareketin simgeleridir. Yani CHP kapatıldığı için SHP vardı ve SHP 89 seçimlerinde yüzde 28,7’lik bir oy alarak birinci parti oldu. CHP, şimdi bunun 10 puan üzerinde bir oy alarak birinci parti oldu. Dolayısıyla ona kıyasla da önemli. Tabii, bir de 99’da Ecevit’in DSP’si aldığı yüzde 22,5’le birinci parti, ama DSP’yi tam aynı paralelde görmediğim için sadece 89 seçimini belirtmekle yetineyim. Ama çok uzun sürmedi. Yani oradan bir ders çıkarılacaksa bugün için -belki daha sonra konuşacağız- biliyorsunuz, 91’de SHP üçüncü parti oldu, yani iki yıl sonra üçüncü parti. Tabii burada çok önemli saldırılara uğramasının da etkisi var. Sermaye yüklendi, yani birinci parti olması devam etmesin diye. Belki

* Yuvarlak Masa toplantısı, 31 Mart Yerel Seçimlerinden iki gün sonra 2 Nisan’da yapılmıştır.

yaşı tutanlar hatırlar, özellikle yeni çıkan bir Star gazetesi vardı; Uzanlar inanılmaz saldırdılar. Tabii, kendi hataları da var. Çok sürmedi, o süreci değerlendiremedi.

Böylesine bir ekonomik başarının nedenleri ne olabilir? Bir kere, 10 ay sonra konjonktür değişti. 10 ay sonra ne değişti? Bir kere, mayıs seçimlerine giderken, AKP o seçimleri kazanmak için elinden gelen her şeyi yapmıştı; hem seçim ekonomisi bakımından hem de onun paralelinde olabilecek her şeyi kullanmak bakımından. Üstelik o, cumhurbaşkanlığını da içeren bir seçimdi. Seçim ekonomisi olarak yaptığı şeylere sadece ücret artışları falan meselesi olarak bakmayalım -Hayri de bunu çok yazdı- aynı zamanda insanların borçlanma imkânlarını da çok geniş tuttu, kolaylaştırdı falan. Dolayısıyla sahte bir refah ya da sahte bir satın alma gücü artışı illüzyonu yaratabildi ve bütün şeyleri de gizleyebildi. Kur korumalı mevduat gibi birtakım belaların seçim sonrasına kalacağı; enflasyonun dizginlenmiş haliyle yüzde 40'ın altına düşürdü, ama mayıs seçimi sonrasında bunun patlayacağını kendileri biliyordu; ama herkes bu kadar bilmiyordu. Çünkü dövizlerde bir patlama olabilir diye yine kendileri tutmuşlardı dövizini. Kamunun yönlendirdiği fiyatları tutmuşlardı falan. Şimdi bu konjonktür değişti. Haziran'dan sonra gerçek niyetini açık etti AKP; "Bütün onlar yanlış" demeden, yanlış olduğunu gösteren politikalar uygulamaya başladı, aslında örtük bir IMF programına adım attı ve uygulamaya başladı. Bu seçimler öncesinde yapabileceği en önemli iki artış dönemi vardı; bir Temmuz 2023, bir de Ocak 2024. Her ikisinde de zayıf artışlar yaptı. Dolayısıyla bir anlamda çantada keklik görüyordu, yani "Ben her durumda kazanırım" özgüvenine sahipti, bir; ama ikincisi, yürürlükte olan bu istikrar programının aleyhinde adım atabilecek bir esnekliği kalmamıştı AKP iktidarının, yani bunun dışına çıkabilecek durumda değildi pek. Şunu bile yapmadı mesela: 3 bin lira bayram ikramiyesini 5 bin yapsa mesela, en azından birazcık daha oy almayı umabilirdi. Bunu bile yapmadı ki, bunun çok küçük bir yükü olurdu bütçeye. 16 milyon kişiye verse iki bayram ikramiyesi, 64 milyar ediyordu. 11 trilyon bütçeden bahsediyoruz. Yani bir şekilde idare edilirdi bu. Bunu bile yapama-

dı, yapmadı. Ben şöyle de yorumluyorum: Uluslararası finans, yerli iç sermaye ve bütün bunların adamı olarak Şimşek, Saraya üstün geldi. Saray geri çekildi; çünkü kendi muradına ermişti, Cumhurbaşkanlığı ve Meclis çoğunluğunu MHP koltuk değneğiyle almıştı. Hem bunu da alabileceğini varsayıyordu hem de bu ekonomi heyetinden gelen çok fazla açılmaya gerek olmadığı konusundaki telkinlere uymayı tercih etti, biraz da mecbur kaldı. Çünkü dışarıdan kaynak gelmiyor, dışarıdan kaynak bulamıyor. Tek umudu borç vesaire. Bir de muhtemelen seçim sonrasında açık bir IMF programına geçiş imkânları da olabilir diye çok daha fazla zorlamamak yönünde bir şey kullandı. Dolayısıyla konjonktürler çok farklı oldu. 2023 Mayısına seçmenleri büyük ölçüde uyuşturmuş olarak girmişti; halbuki bu seçimde seçmenler filmin nasıl geliştiğini gördüler ve sonucu da az çok biliyorlardı. Bazı filmlerin sonunu izlerken anlarsınız ya, onun gibi. Mesela herkes şeyi biliyordu, 1 Nisan'dan itibaren fiyatlar patlayacak, 1 Nisan'dan itibaren döviz fırlayacak vesaire.

Pazar günü, yani seçimin olduğu gün oy kullandıktan sonra AVM'ye gittim, biraz sordum oradaki dükkanlara, "pazartesi günü zam geliyor mu?" diye. Bir tanesi dışında hepsi "Pazartesi zam geliyor fiyatlara" dedi. Dayanıklı tüketim mallarından bahsediyorum. Hepsi "Zam geliyor" dedi. İnanılmaz kalabalıktı, herkes alışveriş peşindeydi. Bu pazar günü olan bir şey. Dolayısıyla filmin sonunu az çok biliyorlardı, ona göre de oy kullandılar.

Tabii, konu çok geniş. Son bir şey söyleyeyim. Cumhurbaşkanının ve bakanların Cumhurbaşkanlığı seçiminde ve milletvekili seçiminde sahada olmaları daha olağan görülen bir durumdu; fakat yerel seçimde bütün kabinenin; o zaman çok göze batmıyordu, kendisi seçilecek ya, kendisi seçileceği için kendisi propaganda yapabilir diye bakıyordu millet; fakat burada artık yerel seçimler; daha önce de yaşandı, ama bu sefer galiba orada bir tepki oldu. Türkiye'de bir şey de var; yani bir kişinin üzerine -İstanbul örneğini söylüyorum- çullanılması çok eşitsiz, çok namert bir dövüş olarak ortaya çıktı ya da öyle algılandı ve buna tepki oluştu. Bu tepkinin İstanbul üzerinden bütün Türkiye'ye yansıdığını düşünüyorum. Tabii, sadece AKP başarısızlığı değil, CHP'nin de aslında -öyle anlaşıyor- genel olarak

aday tercihlerinde falan oldukça başarılı olduğunu da söylemek gerekir herhalde. Tarihi bir başarı gerçektir. AKP şimdi önemsizleştiriyor ve önemsizleştirmeye çalışacak, ama bu gerçektir yeni bir dönüm noktası. Bunu doğru kullanırlarsa, buradan önümüzdeki merkezi iktidarın yapısına yansiyacak sonuçlar çıkar.

Anıl ABA- Çok sağ olun hocam. Buradan belki emeğin durumunu değerlendirmek üzere Atilla hocama pası atsak ne anlatır bize?

Atilla ÖZSEVER- Teşekkür ediyorum. Böyle bir toplantıya davet ettiğiniz için çok mutlu oldum. Değerli hocalarımla birlikte olmaktan da ayrıca kıvanç duyuyorum, sağ olun.

Oğuz hocam da bahsetti, seçimlerden sonra ciddi bir sıkı para politikası gelecek. Zaten şeye baktığımız zaman, seçimden bir gün önce NTV’de Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz’la bir söyleşi olmuştu. O söyleşide Cevdet Yılmaz net bir şekilde Orta Vadeli Program’ın uygulanacağından söz etti. Mehmet Şimşek de öyle. Nitekim Tayyip Erdoğan da seçim sonrası yaptığı balkon konuşmasında bu konuya değindi. Dolayısıyla Orta Vadeli Program’ın uygulanması söz konusu. Emek kesimi açısından Orta Vadeli Program’a baktığımız zaman üç temel konu gözüküyor. Belki bu söyleşimizi, konuşmamızı izleyecek, okuyacak insanlar açısından onların da bilgisi olsun diye söylemek istiyorum. Orta Vadeli Program 6 Eylül 2023 tarihli Resmi Gazete’de yayımlandı. Orada, hem çalışan hem de emekliler açısından üç temel konu görüyorum; bir tanesi esnek çalışmanın yaygınlaştırılacağı, uzaktan çalışma, çağrı usulü çalışma. Dolayısıyla güvencesiz bir çalışma biçiminin yaygınlaştırılması öngörülüyor. Birinci konu bu. İkincisi de tamamlayıcı emeklilik sisteminin getirilmesi. Burada, bir anlamda bireysel emeklilik sistemine kıdem tazminatının bağlanması ve süreç içerisinde tasfiyesi öngörülüyor. Zaten Mehmet Şimşek’in daha önceki açıklamalarında da bu var. Dolayısıyla özellikle emek kesimi açısından kırmızı nokta diye ifade edilen kıdem tazminatının tasfiyesi konusu nasıl gündeme gelecek, sendikalar nasıl tepki alacak, bunu gözlemleyeceğiz. Diğer bir durum da aslında çalışanları da ilgilendiriyor, ama

daha çok emeklileri ilgilendiriyor. Yine Orta Vadeli Program’da, ilaç ve tedavi harcamalarıyla ilgili tedbirler öngörülüyor; yani muayene parası, ilaç parasının daha fazla olması. Ben de bir emekli olarak tansiyon ilaçları aldığım zaman, eskiden neredeyse bedavaya alıyordum, şimdi 3’te 1 fiyatına alıyorum. Dolayısıyla bu daha da ağırlaşmış olacak. Böyle bir Orta Vadeli Program’ın uygulanması konusunda sendikaların ve diğer emek örgütlerinin, meslek örgütlerinin nasıl bir tavır ortaya koyacağı dikkatle izlenmesi gereken bir nokta.

Yine Mehmet Şimşek’in ifadesiyle bu sıkı para politikası uygulanacaksa, o zaman ister istemez talep kısıcıcı, daraltıcı politikalar da gündeme gelecek. Bu bağlamda, asgari ücretin yükseltilmesi zor gözüküyor. Zaten Tayyip Erdoğan da “Artık bundan sonra asgari ücreti yılda iki defa değil, bir defa arttıracamız” demişti. Keza emeklilerle ilgili her ne kadar “Temmuz ayında bir artış yapılacak” denilse de, bu sıkı para politikası uygulanacaksa, emeklilere de yeterli düzeyde bir zam verilemez. Çok özel olarak da söyleyeyim; şimdiye kadar benim aldığım -sigorta emeklisiyim- emekli maaşım her zaman asgari ücretin üstündeydi, ilk kez geçen seneden itibaren emekli maaşım asgari ücretin altına düştü. Dolayısıyla bu dönem, yani Temmuz 2024’te çok ciddi bir artış olacağını zannetmiyorum.

Emek örgütleri, sendikalar açısından nasıl bir mücadele sürdürülmesi gerekir, isterseniz onu daha sonra anlatayım, burada keseyim ya da devam edeyim.

Anıl ABA- Arada şunu sorayım size: Geçen seçimden, Cumhurbaşkanlığı seçiminden bu seçime kadar geçen sürede, herhalde en kritik ve büyük fark emekli maaşlarında yaşandı gibi. Çünkü asgari ücrete yine fena bir zam gelmedi. Enflasyon var, ama arkasından geliyor zamlar; ama nihayetinde, bugün 500 küsur dolarlara tekabül eden bir asgari ücret var. O idare ediyor gibi dar gelirliyi. Ama dediğiniz gibi, yeni zamanla beraber en düşük emekli maaşı 7 bin 500 lira, 10 bin lira ve hiçbir vaat de yok geleceğe yönelik. Çok küçük, uçak biletlerinde indirim vesaire gibi şeyler. “Temmuz ayında zaten bir zam yapılacak, orada düşünceğiz” falan gibi umut da vermeyen vaatler. Sanki kritik farkı emekliler yarattı

gibi bir izlenim var. Buna katılıyor musunuz?

Atilla ÖZSEVER- Evet, katılıyorum. Çünkü aşağı yukarı emekliler 16 milyon. Eşler de emekli olabilir, ama ailesiyle birlikte aşağı yukarı 20 milyonluk bir kitle olduğuna göre, zaten 60 milyonluk bir seçmen kitlesi var ve 3'te 1'ini emekliler oluşturuyor. Yani emeklilerin tepkisi oldu. Zaten ben sahada da gördüm. Çeşitli emekli örgütleri var: DİSK'e bağlı Emekli-Sen var, farklı farklı, Tüm Emeklilerin Sendikası var. Onların çeşitli toplantılarına, basın toplantılarına, sokaktaki toplantılarına da katıldım. Gerçekten emekliler çok ısrarlı insanlar. Yani hakikaten bir anlamda bıçak kemiğe dayanmış durumda. Bir örgütün başkanı şöyle bir şey söyledi: "Bakın, 68'liler, 78'liler sokağa inmesin? Bunun sonuçları iktidar açısından çok riskli olur." Gerçekten emekli olarak 68'li kesim -78'lilere de dâhil- 65-70'ini aşan insanlar. Dolayısıyla onların tepkileri son derece yüksekti ve emeklilerin bu seçimlerde ciddi bir ağırlığı olduğunu düşünüyorum. Birkaç emekli derneği var, sendikaları var. Mevcut anayasaya göre, sadece çalışanlar sendika hakkına sahip oldukları için, emeklilerin kurduğu sendikalar valilikçe kapatılıyor, sonra dava açılıyor, "Yasaya uygun değil" falan deniliyor. Halbuki uluslararası sözleşmelere göre, Anayasanın 90. Maddesine göre, emeklilerin de sendikal hakları olması gerekir, ama bu sağlanmıyor. Bu çerçevede, önümüzdeki dönemde emeklilerin sendikal örgütlenmesi konusunda da ciddi bir çalışmanın olması gerekir. Avrupa'ya baktığımız zaman, özellikle İtalya'da neredeyse tüm çalışan ve sendikalar bünyesinde emekliler yer alıyor ve 3'te 1'ini emekliler oluşturuyor. Avrupa'da şöyle bir eğilim var: Çalışıyorsunuz diyelim, emekli oldunuz, aynı sendikada üyeliğiniz devam ediyor ya da yine aynı konfederasyon içerisinde emeklilere ait ayrı bir sendika oluşumu söz konusu. Dolayısıyla bir anlamda sendikalar ya da emekli örgütleri doğrudan doğruya hükümetle bir pazarlık yapıyorlar, ücretlerinin artırılması yönünde ciddi çaba harcıyorlar. Dolayısıyla emeklilerin mücadelesinin daha kurumsallaşması, yasalaşması da gerekiyor. Bir anlamda sendikalara da bu çerçevede görev düşüyor diyebilirim. Sorunuzu cevaplayabildim mi, bilmiyorum.

Anıl ABA- Çok sağ olun hocam, ağzınıza sağlık.

Oğuz OYAN- Daha sonra bu soruya ben de yanıt verebilirim.

Anıl ABA- Tamam. Evet, Hayri hocam, siz nasıl görüyorsunuz? AKP mi kaybetti, CHP mi kazandı, yoksa ikisi birden mi? Sizden genel bir seçim değerlendirmesi alalım.

Hayri KOZANOĞLU- Kabataslak şöyle söylenebilir: Seçmen, 2023'teki tercihlerinin özelleştirisini yaptı, kendi verdiği oylara geri dönüp bakınca kendi vicdanı da çok elvermedi, bunu bir dengeleme ihtiyacı hissetti diye düşünüyorum. Bir de toplumda, herkesin bildiği, gelir ve servet dağılımı bozukluklarının artması, bazı kesimlerde ölçsüz zenginleşme, keyfi yönetim, bunların hepsine bir tepki vardı. Hatta iktidar blokuna oy verenlerde dahi bu hissediliyordu. Örneğin Ankara Belediye Başkan adayıyla AKP'nin fahiş örnekleri görüldü ve insanların da en genel hatlarıyla bu aradan geçen süre içerisinde ekonomik durumlarının kötüye gitmesi, yaşam standartlarının düşmesi, 2023 seçiminde gündeme gelen "Boş tencere seçimleri etkilemez" tezini yalanlamış oldu.

Oğuz hoca bahsetti, ben de kısaca hatırlatayım; 2023 seçimlerine döviz kurunu, özellikle doları 20'nin altında tutarak; enerji, KDV, ÖTV zamlarını erteleyerek; EYT'lilerin taleplerini karşılayarak ve de çok düşük faizlerle bir taraftan geliri harcamalarına yetmeyen insanların borçlanarak yaşam standartlarını sürdürmelerini sağlayarak, diğer taraftan da onların harcamalarını yoluyla talebi canlı tutarak gitmeyi başarmışlardı, bir anlamda narkoz etkisi yaratmayı başarmışlardı. Şimdi kemer sıkma programının daha başındayız, ama bunun olumsuz etkileri görülmeye başladı.

İkincisi, her ne kadar detaylarını daha konuşacak sak da, CHP'nin beklenmedik yerlerde, hem illerde hem ilçelerde seçimi alması gibi bir olguyla da karşılaştık; ama genel hatlarıyla Tayyip Erdoğan'ın temsil ettiği bu otoriter, baskıcı, literatürde sağ popülist diye nitelendirilen liderler ve onların yönetim tarzları, dünyada da tarım kesiminin, taşranın desteğini almakta çok zorluk çekmese dahi, özellikle İstanbul gibi, İzmir, Antalya, Mersin, Muğla benzeri kıyı kentlerinde, kozmopolit kentlerinde; yabancıların çok gelip gittiği, küresel kent niteliği taşıyan yerlerde çok sökmüyor. Bunun da en be-

lirgin örnekleri Doğu Avrupa ülkelerinde görülüyor. Yani Macaristan, Polonya –Polonya’da şimdi bir değişiklik oldu, ama uzun süredir Polonya için de bu geçerliydi– Çek Cumhuriyeti, Slovakya, bunların hepsinde sağ popülist yönetimler var; ama başkentlerin hiçbirini kazanamıyorlar. Ama rakamların soğuk diline bakarsak, aslında Türkiye’de 2017 yılından beri gözlemlediğimiz çok böyle katı blokların oluşması olgusunun çok fazla değişmediğini, biraz sarsıldığını görüyoruz. Yani 2017 referandumundan 2018 seçimlerine, 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ve bugüne kadar bütün seçimlerde ve referandumlarda muhalefet ve iktidar bloku 48-52 arasında değişti. Bu seçimde de ibrenin muhalefete kaydığını; ama iktidar blokunun, yani 2023 seçimlerine Cumhur İttifakı altında giren kesimlerin toplam oyunun yine yüzde 48’de kaldığını görüyoruz. Burada ibrenin muhalefet lehine değişmesini sağlayanın Yeniden Refah Partisi olduğu görülüyor. Yüzde 6’nın üzerinde aldığı oyla aslında CHP’nin başını çektiği muhalefet blokunun iktidar blokuna fark atmasını getirmiş. Oradan da şöyle bir sonuca varabiliriz aslında: 2023 seçimleri sırasında Yeniden Refah, Cumhur İttifakına, iktidar blokuna katılmasaydı, seçimlerin kaybedilmesi ihtimali kendi açılarından çok yüksekti. 2024 seçimlerine baktığımız zaman, CHP’nin aldığı bütün büyük kentlerde AKP-MHP oyuna Yeniden Refah’ı eklediğimiz zaman dahi ibreyi değiştirmesi mümkün olmuyor. O açıdan, aslında Fatih Erbakan’a ve partisine kızmak yerine, 2023’ü onlara kazandırdıkları için teşekkür etmeleri gerekiyor.

Seçim sonrasında yapılan yorumlarda Yeniden Refah’ın yükselişine işaret ediliyor. Ama ben buna, AKP’ye bu seçimde zarar vermek, en muhafazakâr, İslâmcı kesimler kaynaklı bir gedik açmak anlamında bu seçimlerde önemli bir rol oynadı; ama bir alternatif olarak AKP’nin karşısında, Erdoğan’ın karşısına çıkma potansiyeli olduğunu düşünmüyorum. Çünkü hatırlanırsa, AKP’nin 2002 seçimlerini alışı, Erbakan’a bayrak açışı daha piyasacı, Batıcı, modern yaşam tarzına göz kırpan bir program ve mesajlarla olmuştu. Halbuki Fatih Erbakan ve partisi tamamen din referanslı bir parti. Hatırlanırsa, Fatih Erbakan’ın belli bir popülarite kazanması aşırı karşıt-

lığıyla ortaya çıkmıştı. Şimdi bir lider adayı olarak karşımıza çıktığı zaman, bu referansının bile hatırlanması toplumun yüzde 90’ın üzerindeki kesimlerde etkili olma şansını ortadan kaldırır.

Vurgulamam gereken son bir nokta da şu: İstanbul başta olmak üzere AKP ve Erdoğan, propaganda-sını büyük ölçüde CHP’li belediyelerin başarısızlığı, beceriksizliği, iş bilmezliği, yolların geçilmez hale geldiği, çamur kapladığı, bunların iş bilmediği, yurtaşların bunlardan şikayetçi olduğu söylemi üzerine oturttu. Bizim de belli eleştiri noktalarımız olabilir; sendikalaşma konusunda, taşeron iş verme konusunda neoliberal belediyeçiliğin belli yansımaları kaynaklı eleştirilerimiz olabilir; ama genel hatlarıyla CHP belediyelerinin bu 5 yılda büyükşehirlerde başarılı bir sınav verdiğini söyleyebiliriz. Yurtaşlar hizmetlerden çok şikayetçi değildi. Belli sosyal belediyeçilik uygulamaları, işte İstanbul’da kent mutfakları, süt dağıtımı, BELTAŞ işletmelerinde hizmetin nispi olarak ucuz olması, toplu ulaşım ve benzerlerinden insanlar çok şikayetçi değildi ve genel hatlarıyla da CHP’li belediyelerin 5 yılda büyük bir yolsuzluk, usulsüzlük skandalıyla anılmamaları da bunda rol oynadı diye düşünüyorum.

Anıl ABA- Ağzınıza sağlık hocam. Çok teşekkür ederim.

Korkum hocam; eğer eklemek istediğiniz ya da ek-sik gördüğünüz noktalar varsa, siz bir şey söylemek ister misiniz?

Korkut BORATAV- Ben de bir-iki basit tespit yapayım. Birincisi şu: Seçimin ilginç ve yeni öğesi, muhalif blokun siyasi partiler içindeki dağılımının CHP’de odaklanması. Dikkat edin, CHP, tarihsel, sanıyorum 1977 seçimi hariç -yüzde 42’dir orada-yerel seçimleri de katarsak, tarihsel zirveye yaklaştı. Daha da önemlisi AKP’nin erimesi. Saray bloku, yani Cumhur İttifakı, ideolojik anlamda Yeni Refah Partisi’ni eklerseniz, yüzde 47’de tutuyor kendisini. MHP yüzde 5, Yeni Refah Partisi yüzde 6’nın biraz üzerinde, AKP de 35; yani yüzde 47 çıkıyor. Burada ilginç olan şu: Sınıfsal kaymaları ister istemez seçmen üzerinde sınıfsal döküme dayalı anket yapılamazsa yerel tablodan çıkarmak lazım. Bu analizi iyi yapan arkadaşlarımız var, meslektaşlarımız

var; yani oyların dağılımının analizini yapan kayma unsuru. Mesele şu: AKP'nin, daha doğrusu siyasal İslamın ideolojik hegemonyası son buluyor mu? Bu hegemonya son bulursa Türkiye'nin geleceği bakımından kötümserliğin son bulması lazım bir kere. İlginç bir örnek, inceleme yapılacak yer Adıyaman. Adıyaman'da sadece CHP birinci parti çıkmadı, en azından televizyon ekranlarında coşkulu kutlamaları gördük. Yani Menzil'in odak merkezi olan, en azından kitleye de yaygınlaşmış olan bir tarikat hâkimiyetinin sokak gösterilerine taşınacak şekilde, ne diyelim, felce uğramış olması ilginçtir. Yani Mayıs seçimleriyle bu seçim arasında oyların kaymasının iyi bir analizi lazım. İlçeler düzeyinde gidilirse sınıfsal paralellikler kurulabileceğini sanıyorum. Yani köylülüğün ve işçi sınıfının saflarında özellikle yoksul köylülüğün ve kol emeğine dayalı en yoksul katmanların üzerindeki ideolojik hâkimiyeti Mayıs seçimlerinde iktidarın, siyasal İslam'ın lehine yaradı. Bu son bulmuşsa önemli bir dönüm noktasıdır. En azından şunu biliyoruz: Bu durumda, siyasal İslamın rejimi anayasal düzlemde değiştirecek gücü ve enerjisi kalmamıştır.

İkinci bir tespit şu, muhtemelen bu seçimin dökümü, bürokrasiyi de, siyasal İslam'ın kontrolünü, en azından yıpratacak şekilde etkileyecektir. Yani bu azınlık konumuna düşmüş bir AKP'nin bürokrasiyi işletebileceği şeyi dahi düşünebiliriz. Artık adalet sistemine hâkimiyeti büyük ihtimalle bir hayli eriyecektir. Ama burada şunu söylemekle yetineyim: Arkadaşlarımız bunun örgütlenmesini yapabilirler, belki Anıl bir ilk çalışma yapar; Mayıs seçimleriyle Mart seçimi arasındaki oy kaymasının sınıfsal dökümünün yapılması lazım. Daha öteye gidilmesi analizin daha ayrıntıya gitmesini gerektirir, zaman alır; ama bu verilerle bile bu yapılabilir. Sandığa gitmeyenlerin sınıfsal dağılımı nedir, ilçe ortalamalarından bile çıkabilir bu. Bizim bir WhatsApp grubunda bu biraz tartışıldı bugün. Diyelim, Kadıköy ve Çankaya'daki katılımdaki düşmeyle AKP hegemonyasının, siyasal İslam hegemonyasının daha yaygın olduğu yerel bölgelerde, ilçelerde veya seçim bölgelerinde Mayısla Haziran arasında katılımdaki düşmenin kaba bir yorumu dahi yapılabilir. Bu konuda bununla yetineyim.

Tabii arkadaşlar konuştular ama birkaç tespit yapmakla yetineyim. Normal bir sağduyu ile lafzen ni-

yetin o olduğunu sanıyorum, Cumhurbaşkanı "Dört yıl var, vaktimiz var" dedi. Bu, şu anlama geliyor: "Mehmet Şimşek korunur ve halkın da canına okunur". Halkın canına okunacağı ısrarla ve açıkça bellidir. Orta Vadeli Program'dan başlayarak Mehmet Şimşek'in gelirler politikası üzerindeki vurgulaması seçim sonrasında da yapıldı. Bu gelirler politikası şu demektir: Enflasyon yükünü emekçiler yüklenektir, emekçiler ve emekliler yüklenektir. Normal sağduyuyla Cumhurbaşkanının bu riski göze alması beklenir. Finans çevrelerinden de bol miktarda sinyal geliyor zaten. Boyuna deniliyor ki, "Program devam ederse başarıya ulaşır". Başarıdan da kasıt, sermaye girer. Sıcak para girişini zaten izleyebiliyoruz kabaca, bir miktar girdi, yani yeni ekonomi yönetimi devrıldıktan sonra. Rezervlerin erimesini dengeleyecek kadar değil, ama aşağı yukarı 7-8 milyar dolar girdi. Bu, Türkiye'nin kaderini etkilemez; ama tahvil ihracında ve diğer kredi desteklerinde, doğrudan yatırımlarda da tablonun değişme ihtimali vardır. Sandığa yansıtacak tepkiler de yok. Yani erken seçime gidecek bir ortamın yaratılacağı siyasi dalgalanmaların CHP'nin sürükleyeceği bir harekete dayanması gerekir ki, bunu da öngöremiyorum açıkçası. Onun için, normal koşullarda eğer Türkiye'yi yöneten zirvedeki kişi sınırlarını kontrol edebilirse, Mehmet Şimşek'i koruması ve halkın canına okunmasını, son tahlilde dördüncü yıla doğru enflasyon iner, mesele bu. İnmeyeceğini herhalde şu anda aramızdaki Hayri de, Oğuz da aksini iddia edemeyecektir. Bunun denemesi yapılmıştır. Halkın canına okunursa enflasyon sonunda iner. Problem basit. Bunu siyasi iktidar göze alırsa, yani yukarıdaki kontrol edilmesi lazım. Onun da iç dengelerini bilemeyiz; Sarayın içinde ne oldu, onu bilemeyiz. Onun için, siyasete yansıma ihtimali, sandık siyasetine yansıması yakın gündemde yok. Yani dört yıl sonra enflasyon normal tempolara düştüğü bir ortamda Türkiye'nin siyaseti nasıl şekillenir, bugünkü siyasi tablo nasıl o döneme kendisini taşıyacak, o ayrı bir konu. Ben burada bırakayım gözlemlerimi. Söyleyeceklerim bu kadar. Teşekkür ederim.

Anıl ABA- Çok sağ olun hocam, ağzınıza sağlık. Oğuz hocamın eklemek istediği bir şey vardı galiba.

Oğuz OYAN- İkinci tura geçmiş oluyor muyuz?

Anıl ABA- Bunu ekleyip öyle geçelim.

Oğuz OYAN- İlk turda eksik bıraktığım bir nokta vardı. Hem buna değineyim hem de emekliler noktasında bir ek yapmak istiyorum.

AKP daha önce kendi döneminde dört yerel seçim yaşadı. Bunlardan ikisinde kısmi ya da önemli ölçüde başarısızlık yaşadı; bunlardan biri 2009, diğeri 2019 yerel seçimleriydi. 2009'da ekonomi iki çeyreklik yüzde 10 civarında küçüldüğü bir ortamda girildi ve 2009 seçimlerini ekonomi doğrudan etkiledi, oyları önemli ölçüde geriledi, yüzde 46'lardan 38'lere düşüş gösterdi. 2019'da, İstanbul, Ankara gibi, başka yerler gibi önemli şehirleri kaybetti. Orada ise daha çok siyaset; yani ekonomi hep vardı, ama siyaset, karşısında bir siyasi birlik oluşmuştu. Henüz Millet İttifakı yoktu; fakat DEM ve İyi Parti, CHP'nin önemli büyük şehirlerdeki adaylarına açıktan destek oldular. Dolayısıyla öyle bir şeyle kaybetmişti. 2024'ün bu iki etkiyi birden taşıdığını düşünüyorum. Birincisi, ekonomik olarak her ne kadar ekonomi bir küçülme temposu içinde değildiyse de milletin ekonomisi küçülüyordu. Yani toplumun önemli bir kesiminin hem enflasyon karşısında satın alma gücü geriliyor hem milli gelirdeki payı geriliyor. Dolayısıyla hazirandan itibaren bu program da hızlanınca, insanlar bu küçülmeyi daha fazla hisseder oldular. O nedenle de bir kere o birinci etki çalıştı, yani geniş kitleler üzerindeki enflasyon. İşsizlik de buna eklenecek tabii, bugünlerden sonra daha da önümüze çıkacak. Hayri'nin de vurguladığı gibi, stagflasyonla birlikte de önümüze gelecek bu. Ama ikinci etki şöyle oldu: Aslında bu Türkiye İttifakı meselesi önemli ölçüde tutmuş gözüküyor, yani tepedeki o birlik vesaire meselesinden daha etkili olmuş gözüküyor. CHP böylece, kendisine çok yüklenilince mağdurları da oynama imkânı buldu. Kaldı ki, Hayri'nin de dediği gibi, birçok belediye başkanı o beş yıllık dönemi iyi değerlendirdi. Bunun da etkileri oldu.

Emekliler meselesine değineyim. Sadece emekli tepkisi olarak okunamaz bence. Elbette şeye bakmak lazım, 2023 Mayıs'la 2024 Mart seçimleri arasında emeklilerin oy kullanma tercihlerinin bir saha araştırmasıyla ortaya konulması gerekiyor. Ben, AKP'nin emeklilerin oylarından önemli ölçüde fire

verdiğini düşünüyorum, ama bu fire nereye kadar gitti? Mesela eskiden yüzde 65 alıyordu da yüzde 50'ye mi düştü, nedir? Düştüğü tamam da "Nereye kadar düştü?" meselesine iyi bakmak gerekiyor. Başka şeylerin de, mesela genel olarak işçi sınıfına ne demiş oldu? "Asgari ücreti bir kere artıracam, bir daha artırmayacağım" dedi, yani meydan okudu. İki, ek protokol istiyor memurlar ve toplu iş sözleşmesine tâbi işçiler, "Ek protokol falan yok" diyorlar, buna hiç kapı açmıyorlar. Emekliye de diye diye ne dedi; "Merak etmeyin, temmuzda size..."; yapacağı şey ne; enflasyon farkı. Onu zaten vereceksin. Enflasyon farkını söylüyor, yani bir vaat falan vermedi. Geleceğe dönük vaat de yok.

Bir başka şeye söyleyeyim. Manisa örneğini özellikle önemsiyorum. Manisa, Türkiye'nin ikinci önemli tarım kentidir, Konya'dan sonra ikinci sırada. İzmir'de ilk üç içindedir. Manisa'daki tepkiyi sadece emekli tepkisi olarak okumayalım. Orada o küçük köylülerin tepkisi de var. Bence Polatlı'da da var. Polatlı'da nasıl oldu? Orada küçük köylü ve büyük köylü etkisi var da, bu tür tabandan gelen çiftçi tepkileri de var burada, işçi tepkisi var, emekli var, memuru var, çiftçisi var. Tabii, yerine göre farklı oranlarda olmak üzere tepkiler aldı AKP.

İkinci tura geçeceğiz herhalde, orada devam ederim.

Anıl ABA- Diğer hocalarımızın eklemek istediği şeyler var mı?

2019-23'te de yine dört yıllık bir seçim olmayan zaman olmuştu. Yani Türkiye tarihinde de az denk gelir dört yıllık seçimsiz zamanlar. Onlardan birine giriyoruz. Tabii, bu, AKP için bir avantaj da olabilir. Farklı bir ekonomi paketine geçiş yaptı; bunda ne kadar ısrarcı olacak? Dün yine Şimşek'in açıklamaları vardı, "Tasarruf yapmaya devam etmeliyiz" gibi. Bundan kasıt ne tam olarak? Yani dar gelirli, emekli mi tasarruf edecek? Zaten ne harcıyor, ne tasarruf edecek? Zengin mi, kapitalist, burjuva mı tasarruf edecek, Saray harcamalarından mı tasarruf edilecek, nasıl olacak bu iş? Bir de Korkut hocamın çok sıklıkla tespit ettiği gibi, Erdoğan, uzun dönem bu standart neoliberal IMF paketinden belli limitler dâhilinde sapmıştı; fakat son dönemde Mehmet

Şimşek ve Fatih Karahan ekibiyle beraber tekrar o klasik, bizim standart anladığımız neoliberal pakete bir geri dönüş gibi bir şey yapıyor. Bunu ne kadar sürdürebilecek, bunda ne kadar ısrarcı olabilecek? Anladığımız, gördüğümüz, okuduğumuz, tahmin ettiğimiz kadarıyla bu seçime kadar sanki Şimşek'le olan anlaşması, tam yetki almış gibi davranıyordu Şimşek, Erdoğan'dan hiçbir onay almadan. Buna devam edebilecek mi ya da Erdoğan bu tam yetkiyi kullanılmaya devam edecek mi? Benim tahminim, sanki bir 2-2,5 yıl bu şekilde gider; ama seçimden 1-1,5 yıl önce yine musluklar açılır gibi klasik bir beklentim var ama siz nasıl görüyorsunuz, nasıl okuyorsunuz bu süreci? Bunun sonunda da 2028'de ne olur; yeni bir Erdoğan, yeni bir AKP dönemi mi olur, yoksa masa 26 yıl sonra tekrar döner mi? Bir parantez; kendi fikrim, sanki sağ seçimde, yani muhafazakâr seçimde şöyle bir davranış var gibi görüyorum: Erdoğan'ı artık bir fenomen olarak kabul etmişler, yani ilah gibi görüyorlar -haklı sebepleri de olabilir bunun- ve onun hatalarını da görmüyorlar ya da hatası varsa da politika, ekonomi yönetiminde onu başka birine yöneltiyorlar ya da "Hata yapıyorsa da reisimiz yapsın" şeklinde. Genel seçimlerde asla protesto edilemez bir figür gibi görülüyor Erdoğan; ama ekonomik sıkıntılar, toplumun iç ve dış siyasette, Filistin meselesi, İsrail meselesindeki tepkilerini de yerel seçimlerde diğer partilere oy vererek gösterebiliyor. O yüzden, genelle yerel arasında da böyle bir seçmen davranışı varmış gibime de geliyor, en azından sağ tarafta. Bu bağlamda ilk turdaki sırayla Oğuz hocadan başlayarak devam edelim isterseniz.

Oğuz OYAN- Peki mikrofonu yeni bırakmıştım, ama tekrar alayım.

Bir kere, AKP'nin bu seçimlerde yüzde 32 oranına indiği hesaplanıyor, 32,25 gibi bir yerlere geldiği; çünkü o yüzde 35 kendi oyu değil aslında. Tamam, CHP'nin de hepsi kendi oyu değil, ama AKP açısından hesaplanabilen bir şey. Çünkü orada bir ittifak vardı. Erdoğan'ın karizmasının da sınırları olduğunu gösteren bir şey. Demin sen söyledin ya Anıl, yani o karizma bundan sonraki süreçte daha da aşınabilir; çünkü sert bir program uygulanacak. Bu üç yılı hiçbir risk almadan geçirip üç yıl sonra biraz

feraha çıkınca, "Reis yine bizi kurtardı" denilebileceğini pek sanmıyorum. Bu üç yıl öyle bir sarsabilir ki kitleleri, AKP'yi yüzde 30'ların çok altına indiren çok ciddi bir noktaya da götürebilir. Tabii, bu biraz varsayımlara dayalı, ama program çok sert geliyor. Bu program kaçınılmaz mı; AKP açısından öyle, şu anki konumu açısından.

Bence burada şeyi hiç tartışmıyoruz; CHP'nin konumu ne olacak? CHP iktidara gelseydi, bu 6'lı Masa, benzer bir program uygulayacaklardı, biraz daha sosyal yönü olan bir şekilde bir program; ama bunu uygulayacaklardı. CHP bu programa radikal, yani sadece emeklilerin haklarını savunan, birtakım uç noktalarda, "Öyle olmamalı. Böyle olsa" falan diye değil; gerçekten buna alternatif olarak bir program koyabilecek mi, koyamayacak mı? Pek koyabilecek gibi durmuyor. Yani neoliberal program dışında bir şey koyamadığı zaman, o zaman sadece nokta atışlarıyla bir yerlerini eleştiriyor durumunda olan bir siyaset oluyorsun. Orada bir sıkıntı var, onu söyleyeyim. Yani aslında çok büyük bir fırsat var. Bu program uygulanırken kitlelerin canı çıkacak ve burada bunlara kompakt bir program sunabiliyor olmak lazım. Bunu göze alabilir mi? Çok zor gözüküyor. Bakın, sermaye hemen ayar vermeye girişti. Demin Korkut hoca da söyledi. Bugün Sözcü'ye baktım, bütün sermaye sözcüleri, kurumsal olarak TÜSİAD'ı, TOBB Başkanı, Sabancı'sı vesaire -Koç'u henüz görmedim- hepsi, "Sakın ha! Programa sadık kalın" falan gibi açıklamalar yapıyorlar, ayar veriyorlar ve bu ayar sadece iktidara değil; muhalefete de, "Tamam, muhalefet kazandı belediyeleri, ama uslu dur ve bu programa destek ver" demiş oluyorlar. Böyle-sine bir ideolojik hegemonya var.

AKP'nin diğer ideolojik hegemonyasının kırılıp kırılmayacağı da burada önümüzdeki dönem için kritik bir konu. Korkut hoca söyledi. Bu yetmez, bu kadarıyla "AKP'nin ideolojik hegemonyası kırıldı, tamam, bitti" demek için bir zemine sahip değiliz. Ama şunu söyleyebiliyoruz: AKP, anayasayı değiştirme zeminini kaybetti. Şundan da kaybetti: Mecliste 360'ı bulup değiştirirse falan da referanduma götürecektir siyasi imkânı yok şu an. Böyle bir konjonktürde yeni bir risk alamaz üstüne. Dolayısıyla şimdilik gömülmüş bir mesele olarak bakılmalı buna. Ama şeye

devam eder, örneğin eğitimi dincileştirme vesaire, bütün bunlardan geri adım atacağını beklememek gerekir. Belki biraz dozunu yumuşatabilir, ilerleme adımlarını daha görünmez kılmaya çalışabilir belki; ama meydan okumaya devam eder. AKP'nin en önemli özelliği meydan okumaktır. Meydan okumaya devam edecektir.

İstikrar programı uygulanacak. IMF meselesi ben- ce ciddi bir gündem maddesi, AKP şunu yapabilir: "Nasıl da dört yıl var. IMF'yle üç yıllık bir anlaşma yapsam, bol miktarda kaynak gelse, üstelik onu bir çıpa olarak kullanıp da IMF dışı kaynakların da gelmesinin yolunu açsam fena olmaz. Ben bunu sonra kullanırım, AKP şöyle kullanır. En ucuz kaynak oradaydı. Biz enayi miyiz, niye almayalım" der, kitlesi hemen inanır. Demin Anıl'ın dediği gibi, her şeye inanmaya hazır bir müritler kitlesi var orada. Dolayısıyla bunu da yapabilir. IMF de bunu yapar mı Türkiye'ye, AKP'ye böyle bir kredi açar mı? Daha önce açtı. Korkut hoca da bunu hep belirtti. 2005'te herhangi bir IMF anlaşmasının uzatılması gerekçesi yokken uzattı, 2008'e kadar geldi. Hatta 2008'de de AKP'nin devam etmek istediği söylenir. Dolayısıyla bu program beklenenden uzun sürebilir. Daha geçenlerde, seçime birkaç gün kala Şimşek, "Önümüzde üç yıl sıkı istikrar programı var" dedi. Bu ilk söylendiğinde hazırlandı, yani bir sene sonra yine üç yıl diyor. Eylülde Orta Vadeli Program çıktı, üç yıllık bir istikrar programı olarak çıktı. Öyle anlaşılıyor ki, önümüzdeki eylülde çıkacak yeni OVP de yine üç yıllık bir istikrar programı. Yani On İkinci Planın beş yılının dört yılı istikrar programıyla geçecek gibi gözüküyor. Vadeyi uzattılar. 2027'yi hedefliyorlar şimdi. Enflasyonu kontrol altına almak gibi bir şey çıkıyorum bütün bunlardan. Dolayısıyla son yıla hakikaten az zamanları kalacak, 2028 seçimlerine ekonomiyi şöyle cilalayıp da avantajlı girmek için çok az zamanı kalacak. Bugünden 2027 ve 2028'e şey yapmayı, yani bugünden ona ilişkin kesin sonuçlar çıkarmayı biraz spekülâtif buluyorum. Yol alırken çok şey değişebilir. Teşekkür ederim.

Anıl ABA- Çok sağ olun hocam. Atilla hocam, bu önümüzdeki 4-5 yıllık süreci siz nasıl görüyorsunuz? Özellikle neoliberal istikrar ya da kemer sıkma programına dair neler söylersiniz?

Atilla ÖZSEVER- Ben de şunu söyleyeyim: Aslında bu kemer sıkma politikaları -senin tahminine daha yakınım ben- 2-2,5 yıl sürebilir. Burada belki 2-2,5 yılda, yani 2026 ya da en fazla 27'de bir ölçüde enflasyonu kontrol altına almakla birlikte bir erken seçim gözükülebilir. Şu açıdan erken seçim önemli: Eğer Tayyip Erdoğan tekrar cumhurbaşkanı olmak istiyorsa, cumhurbaşkanı olmasının tek bir şartı var; o da ancak Meclis kararıyla. Meclis erken seçim kararı alırsa Tayyip Erdoğan yeniden aday olacak. Dolayısıyla yeniden aday olmayı isteyebilir diye düşünüyorum. Bu çerçeveden baktığımız zaman, 2026 ya da 2027'de bir erken seçim gözüküyor, yani azami 2,5-3 yıl. Dolayısıyla ona göre ekonomik programı uygulayabilir. Bu arada, hocalarımızın da üstünde durduğu gibi, CHP'nin tavrı önemli. Nitekim Korkut hocam daha önce yazmış olduğu eserlerde, çalışmalarda, 1989 dönemine atıf yapar. 1989 döneminde Sosyal Demokrat Halkçı Parti birinci parti oldu yerel seçimlerde; ama sonra DYP'yle birlikte koalisyon ortağı oldu ve neoliberal politikalara teşne olduğu için, ister istemez kitlelerden gereken desteği görmedi. Yani şimdinin CHP'si, 1989'daki sosyal demokratların tavrını uygularsa yine bir çözüm olarak, bir alternatif olarak kitleler açısından seçilebilecek bir pozisyonda olmayabilir. O nedenle CHP'nin biraz daha sosyal politikalara ağırlık vermesi lazım. Gerçi söylemde bunu söylüyorlar ama Oğuz hoca da çok isabetli ifade etti, yani bir-iki palyatif tedbirle sosyal politikaları uygulamak yeterli değil. Neoliberal politikalara karşı farklı bir düzende, daha makro, daha kamucu politikalar uygular mı yahut topluma o güveni verir mi, vermez mi, bu da önemli bir konu. Aslında burada CHP'yle birlikte sendikalara, emek örgütlerine, meslek örgütlerine de görev düşüyor. Bir anlamda CHP'yi zorlayacak olan sınıfsal mücadeledir. Eğer bu örgütler, bu sınıf hareketlenmezse, tavrını ortaya koymazsa, CHP zaten merkez sol bir parti; yani ister istemez liberal politikalara daha rahatlıkla kayabilir. Bugün de mesela Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun bir basın toplantısı vardı 1 Mayıs'la ilgili olarak. Taksim'de 1 Mayıs'ın kutlanmasıyla yönünde talepkâr oldular ve orada birtakım taleplerini ortaya koydular. Zaten bu kemer sıkma politikaları, esnek çalışmanın yaygınlaşması, bununla ilgili yasal düzenlemeler, kıdem tazminatıy-

la ilgili konular, dolayısıyla burada emek hareketinin tavrını da göreceğiz. Oğuz hoca da değindi, yine memur kesiminin birtakım talepleri söz konusu. Dolayısıyla CHP'nin politikalarının da emek kesiminin daha dinamik, daha mücadeleci ve daha bütünsel bir mücadeleyi öngören bir tavır içerisinde olması gerekiyor diye düşünüyorum.

İsterseniz, üçüncü turda da sosyalist partiler ne yaptı, onu konuşabiliriz. Korkut hocam da değindi aslında. Mesela Gebze olayı var. Önceden ne oldu, sonra Erkan Baş aday oldu, ne kadar oy aldı, belki onun üzerine de üçüncü turda konuşabiliriz.

Anıl ABA- Çok sağ olun hocam. Hayri hocam, siz nasıl görüyorsunuz önümüzdeki beş yılın ekonomik politikalarını? AKP tarafından nasıl bir strateji izlenmesi bekleniyor? Atilla hocanın da eklediği gibi, CHP'nin ya da muhalefetin ona nasıl bir reaksiyon göstermesi gerekiyor?

Hayri KOZANOĞLU- Öncelikle uygulanan ekonomi politikalarının, istikrar programının henüz rayına girdiğini söyleyemeyiz. Yarın enflasyon oranı açıklanacak. İlk üç aydaki enflasyon yüzde 15'i bulmuş olacak. Bu programın kendi amaçlarına ulaşması tamamen döviz girişine bağlı; yani döviz girişleri olursa, TL'nin değer kaybı enflasyonun altında kalırsa; bunu da sağlamak için hem faizleri yükseltiyorlar hem de parasal sıkılaştırma uyguluyorlar. Kendileri açısından uygulama rayına girmiş olacak. Ama ben, mevcut haliyle ekonomiye çok ciddi bir fren yaptıracağını düşünüyorum. Mesela seçimden bir hafta evvelki rakamlar, ihtiyaç kredilerinde faizin yüzde 82'ye, ticari kredilerde yüzde 63'e çıktığını gösteriyor. Hem maliyeti yüksek hem miktarları sınırlandı. Aylık kredi artışlarını yüzde 2'yle sınırladılar. Halbuki her ay açıklanan enflasyon bunun çok üzerinde. Bu da ekonomide çok keskin bir fren yaptırma potansiyeline sahip. Türkiye'deki yüksek faiz düzeyi yabancı sermayeyi, sıcak parayı cezbedebilir. Seçimden sonra yapılan açıklamalar da aslında bu yönde.

Bir de şöyle bir değerlendirme yapmak mümkün: Aslında finansal piyasalar ve piyasacı yorumcular AKP blokunun, iktidar blokunun seçimden bir zaferle çıkmasını arzulamıyorlardı. Onun nedeni şuydu: Eğer başarıyla çıksalar, özellikle İstanbul'u alsalar

cüretleri artacak, bir anayasa değişikliğine gidebileceklerdi, özellikle de Erdoğan'ın Başkanlık süresini uzatan. Bu da yeni bir seçim süreci demektir. Bunu arzulamıyorlardı ama tahminlerinin ötesinde bir darbe yemiş oldu iktidar bloku; ama onlar hiçbir şey olmamış gibi, "Doğru politikalar uygulanıyor. Şimşek ekibine destek verilmeli. Ekonomi doğru yolda" mesajını vermeye devam ediyorlar. Bu iki yerden patlak verebilir. Bir tanesi, çok daha kolay akla gelen, emekçiler açısından. Emeklilere temmuz ayında enflasyon oranı kadar bir zam yapılacak. Bu da enflasyonun hızlı seyretmesi nedeniyle maaşlarının nominal olarak belirgin bir şekilde artmasına neden olacak, bir süre bir para illüzyonu yaşanacak. Kamu çalışanları için durum biraz farklı. 15+10 diye belirlenmişti, 10 ve farkı ödenecek. Burada kilit nokta asgari ücret. Türkiye giderek bir asgari ücretliler toplumu haline geldiği için, asgari ücretin yıllık belirlenmesi beyanında ısrar edip edemeyecekleri çok belirleyici olacak. Zaten ülkede özel sektör çalışanlarıyla kamu sektörü çalışanları arasında özel sektör aleyhine bir makas oldu. İkincisi de, ücretler büyük ölçüde asgari ücret etrafında şekillendiği için, özel sektörde çalışan özellikle beyaz yakalı, eğitimlilerin reel gelirlerinde diğer toplum kesimlerine göre çok daha büyük bir aşınma yaşandı. O bakımdan, temmuz ayında buna devam edip edemeyecekleri çok önemli olacak. İşveren örgütleri de, en son İstanbul Ticaret Odası Başkanı Avdagiç'in ifade ettiği gibi, bu konuda çok ısrarlılar.

Belki bir de şu ayrıntıyı vermekte yarar var: Merkez Bankası'nın bir çalışması, belli işkollarında, inşaatta, perakende ticarete, tekstil ve hazır giyimde, gıdada, mobilyada asgari ücretin yüzde 70-80 aralığında olduğuna işaret ediyor ki, bu 2022'nin rakamları. 2023'te bu oranların daha yukarı çekildiğini, 80'lerin dahi üzerine doğru seyrettiğini düşünüyorum. Birinci düğüm noktası o.

İkinci düğüm noktası, AKP'nin 2002'den beri, iktidara geldiği dönemden beri destekçisi olan Anadolu sermayesi büyük ölçüde TL kredi kullanan ve düşük ücretli eleman çalıştıran bir kesim. Bunlar faizlerin yüksek gelmesine ciddi tepki verirler, ama seçim sürecinde seslerini çok fazla çıkarmadılar. Onların seslerinin yükseleceğini düşünüyorum. Özellikle

küçük, orta işletmeler, TL kredilerle işlerini döndüren işletmeler; bunlar, birincisi, bunlar faizlerin çok yükselmesi ve fonlama olanaklarının daralmasıyla sıkıntıya düşecekler; ikincisi de bu politikaların devamı halinde talep düşecek, ciroları iyice daralacak, buradan da sıkıntıya girecekler. O bakımdan, bu süreç, işsizliğin çok artmasını getirebilir. İşlerin yolunda gittiğini söyledikleri, işsizliğin düştüğünü ilan ettikleri, yüzde 10'un altında olduğunu ilan ettikleri son verilere göre dahi âtil işgücü oranı yüzde 26,5'ti. Bu süreç devam ederse, 2018'deki kur atağından birkaç ay sonrasında gördüğümüz gibi, sonbahara doğru işsizliğin yüzde 13-14'e yükseleceğini ve âtil işgücünün de yüzde 35'lere çıkacağını tahmin ediyorum. Bu arada piyasacı yorumcular, "Doğru yoldayız. Biraz daha sabır" diyebilirler. TÜSİAD çevreleri de, onların hem fonlama olanakları daha uygun, bu geçtiğimiz dönemde ucuz borçlanma olanaklarından da yararlandılar hem de daha çok döviz borçlanan kesimler. O bakımdan, onlar, büyük sanayi odaları ve İstanbul sermayesi bu programın devam etmesinde ısrarcı olacaklar. O bakımdan, sermayenin iki kesimi arasında da ciddi bir tartışma olacağını düşünüyorum.

Bunun üçüncü yansıması olacağı bir alan da, AKP'nin içi. Senin de söylediğin gibi, bir Erdoğan kültü var. Erdoğan'a dokunmadan, "Sizin bu Mehmet Şimşek ve kadrosunu görevlendirmeniz bizi bu hale getirdi. Bundan geri dönelim" şeklinde AKP'nin içinden de sesler çıkmasını kaçınılmaz görüyorum. Zaten bu Anadolu sermayesi dediğimiz kesimlerle AKP'nin yönetici kadroları çok iç içe geçmiş durumda. Önümüzdeki dönemde bu çelişkilerin öne çıkacağını, başta emekliler olmak üzere toplumsal tepkilerin de iyice yükseleceği bir dönem olacağını düşünüyorum açıkçası.

CHP'ye ilişkin de kısacası, CHP'nin nasıl bir yol belirleyeceğini şu anda söylemek kolay değil, ama şunu görmeleri gerekir: 70'lerdeki gibi bir sol rüzgâr esmeye başladı. Kendilerine oy veren geniş kesimleri ikna edici mesajlar verebilmeleri açısından, bir de muhalefette olmalarının verdiği rahatlıkla daha kamucu, paylaşımcı, eşitlikçi politikalara yönelebilirler. 6'lı Masa'da öne çıkartılan başta Babacan olmak üzere, Gelecek Partisi'nin, İyi Parti'nin eko-

nomik kurmayları olmak üzere vitrine sürdükleri isimler hep neoliberal politikaları savunan piyasacı şahsiyetlerdi. Şimdi böyle bir ayak bağları da kalmamış durumda. Özgür Özel'in çevresinde tanıdığımız insanların da daha sola yatkın politikaları ona önerebileceklerini düşünüyorum. Bizim de yapıcı önerilerle, programatik önerilerle Türkiye'deki bu piyasa toplumuna, neoliberalizme karşı hissedilmeye başlanan tepkiyi güçlendirmek için çaba harcamamız gerektiği düşüncesindeyim.

Anıl ABA- Çok sağ olun hocam. Son tura geçmeden önce, aslında Korkut hoca zaten bu konuya girdi; ama önümüzdeki 4-5 yıldaki ekonomi politikasına dair eklemek istediği bir şey var mı?

Korkut BORATAV- Bir-iki şey ekleyebilirim. Şunu unutmayalım: CHP için konuşuyorsak eğer, bir kere, şu andaki CHP yönetimi, yönetimi devralırken, açıkça sol siyasete, sol iktisat politikalarına angaje olacağına ilişkin bir-iki sinyal verdi, sosyal demokrat politikaların unutulmuş olduğunu söylemeye getirdi. Hemen şunu söyleyeyim: Sosyal demokrat söylemi, özellikle Kemal Kılıçdaroğlu döneminde liberalizm anlamında kullanmıştır, yani sosyal demokrasiye angaje olmayı liberal çizgiyi benimseme anlamında kullanmıştır. 6'lı Masa'nın programı da budur açıkçası. Neoliberal politikalara tam angaje oldular. Dolayısıyla şu anda CHP'nin, özellikle kemer sıkma politikalarının neoliberal zulüm politikaları olduğunu vurgulamasını, çevremiz olarak, yani meslek birlikleri ve siyaset platformunda çok güçlü olmayan, ama fikir platformunda çok etkili olan sol ve sosyalist çevreler olarak, açıkça üzerlerine gitmemiz lazım. Açıkça söyleyeyim: CHP'nin şu anda ekonomiden sorumlu Başkan Yardımcısı ile dış siyasetten sorumlu Başkan Yardımcısını biz tanırız, bizim fakültenin mensuplarıdır. Bunların kendi dünya görüşleri veya dış politika anlayışları bakımından teslimiyetçi bir politikaya angaje olacağını da düşünmememiz lazım, yani bu etki alanlarını kullanmak. Şunu söylemeye çalışıyorum: Kolay bir "CHP'de ümit yoktur" söyleminin yanlış olduğunu düşünüyorum. Özellikle, "Koç lobisi iktidara geldi" şeklindeki bir söylemin gerçeklik unsuru bir yana, yanlış olacağını düşünüyorum. Tam aksine, CHP'nin Kılıçdaroğlu döneminde 6'lı Masa'nın programına ekonomik prog-

ramlarında angaje olmasının yanlış olduğu ısrarla vurgulanmalı. Şu anda gündemde olan Mehmet Şimşek politikalarına ilkesel olarak karşı çıkmanın da vurgulanması lazım.

İkinci önemli vurgulama şu bence: Cumhurbaşkanı, bu önümüzdeki günlerde Biden'la görüşecek. Şu anda hatırlamıyorum, ama randevu tarihi belli oldu. Bu nedenle bu programın Türkiye'yi dış siyasette Amerika Birleşik Devletleri'ne kayıtsız ve şartsız angaje etmenin bir ilk adımı, hatta belki ikinci, üçüncü adımı olduğunu tespit edelim. Zaten vardır bu, ama idare ediyor; yani şu anda Saray idare ederek Amerika'yla politikalarını sürdürmeye çalışıyor. Ama artık idare etme aşamasından geçilmiştir. Büyük ihtimalle Biden ağır bir baskı unsuru kullanarak, Rusya'ya karşı yaptırımlara Türkiye'nin katılmamış olmasını bir öncelik problemi olarak getirecektir. Türkiye'nin Moskova'ya, Rusya'ya karşı yaptırım kervanına katılmasına CHP'nin karşı çıkması lazım; çünkü bunun arkasında Mondros'un çiğnenmesi geliyor. Yani Montrö'nün Karadeniz'in etkili bir NATO kuşatmasına dönüşmesini şu anda önleyen Montrö'nün hükümleri vardır. Böyle olmadığı anda Türkiye Amerika'nın dış politikadaki yörengesine tam olarak girmiş olacaktır. Bu konunun şu anda Türkiye'nin güncel problemi olacağını ve Kılıçdaroğlu döneminde çok belirgin olan bu eğilimin bugün artık eleştirilerek önlenmesi gerektiğini vurgulamamız lazım. CHP'yi bu alandan da baskı altında tutacak çevrelerden birisi meslek birlikleridir; eli kalem tutan, şu anda toplanan ve bizim benzerlerimiz olan meslektaşlarımızdır, solcu ve sosyalist arkadaşlarımızdır. Oy hesabında önem taşımayan sol çevrelerin, Türkiye'de sosyalist çevrelerin, yani kendimizin açıkça söylüyorum, fikir dünyasındaki etki alanını küçümsemek lazım. Şu anda CHP'nin yönetimine giren insanların içinde bu söylemler geçmişte iyi kötü içli dışlı olmuş olan arkadaşlarımız da vardır. Bunların varlığının da her halükârda CHP yönetimine taşınması lazım. Bunu da hatırlatmış olayım. Mesele sadece neoliberal politikalar ve kemer sıkma politikalarının sonucu değil, bu politikaların sandığa yansıyan bilançosu söz konusu değil, ama aynı zamanda bununla da birleşen dış siyasette Amerika yanlısı politikaların,

Amerika'ya tam teslimiyetin de gündemde olduğunu unutmamalıyım. Bu ikisi de birbiriyle iç içe geçmiştir. Türkiye, bir IMF programına niyetlendiği andan itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin desteği o programın ne kadar cömert ne kadar can sıkıcı unsurlar taşıyacağını belirleyecektir.

Benim şu anda söyleyeceklerim bunlar. Teşekkürler arkadaşlar.

Anıl ABA- Çok sağ olun hocam. Son turda, çoğumuz için daha kritik, önemli bir konu olan sosyalist sol ne durumda, bunu konuşacağız? Herhangi bir il alamadı bu sefer, birkaç tane ilçe ve belde alınabilirdi; iki tane TİP, iki tane Sol Parti galiba. Gördüğüm kadarıyla EMEP'te de yoktu bu sefer, TKP'de de yoktu ilçe veya belde.

Sosyalist sol nasıl reaksiyon göstermeli? Önümüzdeki istikrar dönemi, kemer sıkma döneminde eğer bir toplumsal muhalefet örgütlenecekse, bunu yapması gerekenlerden biri de sosyalist sol olacak herhalde. Durumu nasıl görüyorsunuz, neler yapılmalı, nasıl kuvvetlenir? Hep 12 Eylül'ün ezdiği sosyalist sol diye geçiyor, ama o ezilmişlikten bir türlü toparlanamadık. Nasıl toparlanırsınız, niye böyle gidiyor? Seçimlerle başlayıp genel bir sosyalist sol değerlendirmesi de alalım. Yine aynı sırayla, Oğuz hocayla başlayalım.

Oğuz OYAN- Mayıs seçimleri öncesinde, yani esas olarak 2022'de bir sosyalist güç birliği oluşmuştu dört hareket arasında. Seçimlere doğru bunun etkisi azaldı ve bir anlamda mutabık da kalınamadı. Dört hareketten biri "Ayrı aday çıkaralım" şeyini sürdürürken, o birliktelik biraz zor yürüyecekti. Ben de onun sekreteryasında olduğum için içeriden biliyorum. Şunu söyleyeyim: Belki de genel seçimlerde bu iş biraz zor yürüyebilir ama esas yerel seçimlerde fazla yürüme imkânı olabilirdi diye düşünüyorum. Tabii, ben süreçlerin içinde değilim, ama daha fazla ilçe ve belde alınabilirdi gibi gözüküyor. Seçim sonuçlarına sonradan bakınca, bu biraz ortaya çıkıyor. Bu yapılabilirse, buna TİP girer miydi, girmez miydi, bilmiyorum, o biraz farklı telden çalışıyor ama biraz daha başarılı olunabilirdi.

Sanırım, belediye meclis üyelikleri falan da aldı TKP ve diğer partiler. Onları da katmak lazım; o da önemsiz bir şey değil ama tabii, çok başarısız.

Geçen sefer Tunceli meselesi bir il düzeyi olduğu için, gerçi Kadıköy, nüfus olarak ve oy olarak Tunceli'den daha büyük; ama o önemli bir etki yaratmıştı Türkiye'de, "Komünist belediye" falan diye. Şimdi, öyle bir imkân da ortada kalmadı. Kalsaydı, mesela Maçoğlu Tunceli'yi alabilecek miydi; herhalde alamayacaktı, öyle gözüküyor. Biraz da ondan kendine yeni bir yer seçti. Geriye sarınca bir yığın kritik hatalar görünüyor tabii.

Bu arada, birtakım yerlerde, maden kentlerinde CHP aldı; ama CHP hâlâ işçi ağırlıklı birtakım kentlerde çok başarılı değil. Mesela Kocaeli'ni alamıyor, Sakarya'yı alamıyor. Bunlar işçi kentleri aslında. Karabük mesele alınamadı. AKP'li bunlar. Gerçi Kocaeli'nde İzmit, merkez ilçeyi alıyor; ama Gebze'yi alamıyorsunuz. Gebze'de TIP'i desteklemek için, Erkan Baş'ı desteklemek için üstelik CHP aday çıkarmadı. Onlar da gecikmiş olarak Hatay şeyini yaptılar, ama orada o aday devam edince tersi sonuç verdi. Yani Gebze'si, Dıovası, Darıca'sı, Çayırova'sı, Körfez'i, buralarda AKP kazanıyor. Yani solun aslında düşünmesi ve üzerinde çalışması gereken meseleler bunlar diye düşünüyorum. Mesela Aliağa'da MHP kazandı gene, oradaydı, gene onun elinde kaldı, Aliağa da bir işçi kenti. Buna benzer şeyler var. Buna rağmen birtakım yerlerde kazanıldı, yani maden şehirlerinde önemli bir CHP ilerlemesi oldu. Tabii, CHP ne kadar sol, ayrı mesele.

Sosyalist solun bu birlik vesaire meseleleri yürümedi ama burada illa ittifak, şu bu da gerekmiyor uzun boylu; ama belli yerlerde tek adayla gitmenin, çünkü yerel seçimlerde bir kamucu, toplumcu belediye örneği vermenin toplumda çok önemli pozitif etkileri var. Tunceli meselesi bütün sosyalist solu olumlu etkilemişti mesela. Bu da olabiliyormuş. Fatsa meselesini hâlâ konuşuyoruz, değil mi? Yani bu tür örnekleri verebilmek gerekiyor. Bunun üzerine solun çalışması, düşünmesi gerekir diye bakıyorum.

Bu arada şunu da ekleyeyim biraz önceki tartışmayla ilgili: CHP şu an iktidarda olmamanın avantajını kullanmalı bu programı eleştirirken. Mademki davul AKP'nin sırtında, tokmağa vurmali. Korkut hocanın da söylediği gibi, üstelik de Millet İttifakına kıyasla içinde neoliberal programa doğrudan angaje olmayacak simaları da şimdi taşımaya başladı.

Dolayısıyla biraz daha kompakt bir programı savunan, daha alternatif oluşturmuş bir parti gibi davranabilen bir çizgiye gelebilir. Çünkü nasılsa bu programın siyasi yükünü CHP taşımayacak. Dolayısıyla sadece "Oradan buradan, şu ucuna dokunayım" türü bir şey değil; daha bütünsel bir şey yapmaya giderse, bence kitlelerin gözünde güven kazanır ve 2028'e doğru da güçlenerek gider. Bu aslında, Korkut hocanın söylediğine katılarak söyleyeyim: Sosyalist solun da toplumdaki bu niteliksel gücünü, etki gücünü kullanması gerekiyor. Bize düşen görev de, Türkiye'de bu programa, uygulanan ve daha sert uygulanacak bu neoliberal programa en sert ve köşeli eleştirileri yapmaya devam etmeliyiz ve bunu daha yaygınlaştırmalıyız diye düşünüyorum. Sosyalist hareketler de bunun taşıyıcısı olmalı.

Anıl ABA- Çok sağ olun hocam. Atilla hocam da çok yakından takip ediyor, biliyorum. Siz ne diyebilirsiniz, sosyalist sol bu seçimden nasıl çıktı ve nasıl devam etmeli?

Atilla ÖZSEVER- Somut verileri de şöyle bir ortaya koymak istiyorum. Sosyalist partilerin il genel meclisi seçimlerinde aldığı oylar neydi, oran neydi? Çünkü o belirleyici oluyor. Belediye başkanlarına katılmış, katılmamış, oradaki sayılar düşük. Onun için, biraz daha net bir bilgi açısından il genel meclisi sonuçları önemli. Türkiye İşçi Partisi 262 bin oy almış. Halbuki Türkiye İşçi Partisi Mayıs 2023 seçimlerinde 950 bin oy almıştı Türkiye genelinde. Şimdi, il genel meclisinde 262 bin oy almış ve yüzde 0,61, yani binde 61 oy oranı var. 2023'te yüzde 1,7'yi oranı. İkinci sırada Türkiye Komünist Partisi geliyor. Onlar 127 bin oy almışlar, oy oranları da yüzde 0,29. Sol Parti 55 bin oy almış, yüzde 0,12. Emeğin Partisi 41 bin oy almış, yüzde 0,09. Türkiye Komünist Hareketi de 22 bin oy almış, yüzde 0,05. Görüleceği gibi, hakikaten çok düşük oylar. Bir anlamda ciddi bir kayıp var.

Gebze özeline baktığımız zaman, Gebze özelinde de Adalet ve Kalkınma Partisi 75 bin oyla yüzde 36,94, yani yüzde 37 oyla belediye başkanlığı seçimini kazandı. İkinci sırada İyi Parti var. İyi Parti 40 bin 588 oy, yüzde 19,99, yani yüzde 20 oyla ikinci sırada. Üçüncü sırada da Türkiye İşçi Partisi var.

Erkan Baş aday olmuştu. O da İyi Parti'ye çok yakın. 40 bin 438 oy ve yüzde 19,91. Geçen seçimlere göre, yani Mayıs 2023 seçimlerine göre Gebze'de CHP ve DEM Parti seçime girmede. Dolayısıyla bir anlamda onların oylarının Türkiye İşçi Partisi'ne yönelmesi bekleniyordu.

Korkut hocamız her zaman diyor ya, bir karşılaştırma yapalım. 2023'ün mayıs ayında, Gebze'de Adalet ve Kalkınma Partisi yüzde 40 oy almış, şimdi yüzde 37, 3 puanlık bir düşüş var. Cumhuriyet Halk Partisi o zaman yüzde 22,82, yani yüzde 23 oy almış. Erkan Baş yüzde 19,91, yüzde 20 diyelim. Milliyetçi Hareket Partisi yüzde 10,5, İyi Parti yüzde 8, Yeniden Refah Partisi yüzde 6. DEM Parti zaten zayıftı Gebze'de. CHP seçmeni her ne kadar Türkiye İşçi Partisi'ne gitmişse de, edindiğim izlenime göre, çoğu seçmen Cumhuriyet Halk Partisi'nin Gebze'de seçime katılmadığını ancak sandıkta öğrenmiş; yani o zaman, İyi Parti'yi tanıyorlar, İyi Parti'ye oy vermişler. Öyle ifade ediliyor. Dolayısıyla Türkiye İşçi Partisi açısından, sosyalistler açısından böyle bir durum söz konusu.

Kadıköy seçimlerine baktığımız zaman, Kadıköy seçimlerinde de Cumhuriyet Halk Partisi 213 bin oyla yüzde 69'la birinci parti oluyor. Adalet ve Kalkınma Partisi yüzde 13 oy almış, 40 bin oy. Maçoğlu, Türkiye Komünist Partisi 31 bin oy almış, yüzde 10 oy. Aslında 2023 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi de burada yüzde 9,6 oy almıştı, yani yüzde 10'a yakın. Maçoğlu'nun da yüzde 10. Zafer Partisi dördüncü sırada. Türkiye İşçi Partisi, yüzde 9,6 oy alan Türkiye İşçi Partisi bu sefer yüzde 1,24 oy almış. Tabii, büyük çoğunlukla o oyların Maçoğlu'na gittiği gözüküyor.

Tabii, Oğuz hocanın da, Korkut hocanın da dediği gibi, işçi kentlerinde daha somut analizler yapmak lazım; ama şu anda elimizde o şekilde bir çalışma yok. Sosyalist partiler açısından, Türkiye İşçi Partisi'yle de olsun, TKP'yle de olsun, belirli ölçülerde bağlantım var. İşçi Partisi açısından, yüksek oy aldığı açıdan baktığımız zaman, İşçi Partisi'nin henüz kurumsallaşmış bir niteliği yok; yani rahatlıkla üye oluyorlar, ayrılıyorlar. Mesela İşçi Partisi'nde şöyle bir durum söz konusu olmuştu: Diyelim ki İşçi Partisi bu Gazze olaylarıyla ilgili bir açıklama yaptı, " Hamas'ı eleştirdi mi, eleştirmede" falan, bunun üzeri-

ne bir sürü insan TİP'ten istifa etti. Böyle de bir durum söz konusu. Yani üyelerinin niteliği, eğitim çalışması yapmak lazım, bilinçli bir şekilde üye eğitimi şart. Yani böyle kurumsal açıdan da sorunlar var. Çok yeni bir parti, seçim üstüne seçime giriyor. Dolayısıyla kolay değil. Ekonomik olarak da zaten ancak bağışlarla hayatını sürdürüyor. Dolayısıyla önümüzdeki dönemde sosyalist partilerin ciddi olarak üzerinde düşünmesi gereken nokta bu. Bu arada tabii, emek kesimiyle de yoğun ilişkiler içerisine girmesi gerekir diye düşünüyorum. Sözlerimi burada noktalayayım.

Anıl ABA- Çok sağ olun hocam. Son olarak Hayri hocaya söz vermek istiyorum. Hâlâ aktif siyasetçi. Dolayısıyla yakından takip ediyor sosyalist siyaseti. Seçimlerde sosyalist solun durumunu siz nasıl gördünüz hocam? Bir de ne yapmalı, nasıl yapmalı?

Hayri KOZANOĞLU- Benim değerlendirmem biraz farklı. Şöyle ki, sonunda bu CHP'nin başarısı AKP blokuna, muhafazakârlığa; ülkenin tarikat, cemaat, yandaşlık ilişkileri temelinde liyakatin tamamen dışına çıkarak yönetilmesi anlayışına, tek insan sultasına bir tepkidir. Bu sadece CHP'nin oylarında değil, Sol Parti de dâhil oldu; ama sözü edilen diğer sol-sosyalist partiler için de geçerlidir; büyük şehirlerde, kritik yerlerde CHP'li adayların karşısına aday çıkartmamıştı. Mesela İstanbul'da bütün sağ partiler, 6'lı bloku -Demokrat Parti'yi bir yana bırakıyorum- oluşturan bütün partilerin adayları vardı. Onlar bir anlamda CHP'li belediye başkanlarının kazanmasını riski eder söylemlerinde de aslında AKP'nin değirmenine su taşır bir pozisyon almışlardı. Sol-sosyalist partiler için bu geçerli değil. Onun için, bu kazanılan payda bizlerin payı olduğunu düşünüyorum. Atilla hocanın verdiği rakamları önemsiyorum, ama bunun üzerinden siyasi değerlendirme yapmanın yerel seçimlerde çok doğru olmadığını düşünüyorum. Çünkü seçmenin bir oy davranışı var; çok fazla uğraşmıyor, yani genellikle kime vermişse belediye başkanlığında, ona veriyor. Bunu doğru okuyamadığı için, İyi Parti gibiler, iyi çıkış yapan Zafer Partisi gibiler de geçmiş seçimlerde aldıkları oydan daha düşük oy aldılar; ama onlar tavırlarıyla CHP'nin bulunduğu veya cumhuriyetçilerin, solun, muhaliflerin bulunduğu blokta yer almadılar. Bu tavırla genel hatlarıyla sosyalistlerin

doğru bir tavır aldığını, kötü bir sınav vermediklerini düşünüyorum. Şuralarda anlaşsak, ortay aday çıkarsak iyi olur muydu? Bunu belirleyici, ana resmi değiştiren bir unsur olarak görmüyorum. Benim mensup olduğum Sol Parti, Defne ve Kemalpaşa'da kendine göre iddialı bir çalışma yaptı ve her ikisini de kazanamadı; ama Tunceli Hozat'ta ve Aksaray Saratlı'da iki belediye kazandı. Bu iki belediyede ve Türkiye'de iyi örnek verebilecek diğer belediyelerde bir sol-sosyalist belediyecilik anlayışını sergileyebilirsek, hem oranın halkına hizmet ederiz hem de toplumun yüzünü buraya dönmesini, CHP'li belediyelerin buralardan örnek olmalarını sağlarız.

31 Mart'taki dalganın devamının geleceğini düşünüyorum; yani sesini yükseltmenin, muhalefet etmenin, meşru demokratik eylemler yapmanın kolay kolay engellenemeyeceğini; insanların çok daha cesur, cüretkâr, aktif olacaklarını düşünüyorum. Bu, sendikalar açısından, meslek örgütleri açısından, kadın hareketleri, ekolojik hareketler, emekli örgütlenmeleri, hepsi açısından uygun bir zemin yaratıyor. CHP de buna destek olmalı, her yerde bu eylemlerin arkasında durmalı ve daha demokratik, özgür bir toplum yaratma yolundaki çabalara katkıda bulunmalı. 1989'da Özal'ın düşüşünün başlaması gibi, bugün de Erdoğan'ın düşüşünün çok belirginleştiğini, bunun kolay da onarılamayacağını düşünüyorum. Bu liderlere dayalı partilerin, yani gerek Demirel'in gerek Özal'ın başını çektiği partilerin bir daha dikiş tutmaması gibi, aynı şeyin AKP için de olduğunu düşünüyorum ve böyle olmasını da temenni ediyorum açıkçası.

Ben ayrılmak durumundayım. Hepinize çok teşekkür ederim. Sizi gördüğüme çok sevdim.

Anıl ABA- Çok sağ olun hocam, ağızınıza sağlık. Korkut hocam; son sözü, kapanış sözünü size verelim istedik. Siz nasıl görüyorsunuz sosyalist solun durumunu? Seçimlerde epey zayıf gözüküyor. Size göre, bundan sonraki dönemde sosyalist sol nasıl bir siyasi hat ya da strateji izlemeli?

Korkut BORATAV- Şu konuşulanların ötesinde çok bir katkı yapma durumunda değilim. Bizim bu topluluğun organize etmesini önermiyorum, ama her halükârda bu seçim sonuçlarının nicel bir analizinin dikkatle yapılması lazım. Mesela odaklanarak

yapılabilir; Gebze, Manisa, Adıyaman, odaklanarak yapılabilir. Daha önce de bunu vurguladım, ama arkadaşların da katıldığını sanıyorum. Bütün kritik mesele şu: AKP'nin özellikle mayıs seçimlerinde iktidarı korumasının yahut Cumhur blokunun iktidarı korumasının arka planındaki temel etkinin, yoksul halk katmanı, yoksul emekçi katman ve sınıflarında ideolojik hâkimiyeti olduğunu vurgulamak istiyorum. Bunun aşınmış olduğuna dair kuvvetli emareler var mı, yok mu, yani bu işin vadesi doldu mu? Bir noktaya kadar taşınabilirdi; özellikle bu toplumsal bunalım dediğimiz -kriz anlamında onu söylüyorum- enflasyonla gelir dağılımındaki emek aleyhindeki vahim bozulmanın birleşmesinin yarattığı toplumsal bunalım ortamında sınıra gelinmiş olduğuna dair iyimser belirtilerin olup olmadığını bir tespit edelim. Yani bir şey bitti mi? Bu hâkimiyet etkeni bittiyse, siyasal İslam'ın Türkiye toplumunun kaderine hâkim olma potansiyeli de tükenmiş demektir. Ama mühim olan şu: Bu tükenmişliği şu anda siyasete taşıyacak kritik ajan da CHP oldu. Karşımıza çıkan tablo bu. Bunu da bir olgu olarak kabul edelim. Onun üzerine analizi ve eylem biçimlerini tartışmak lazım. Yani bu doğrultuda bir dizi çalışma yapmanın ve çalışmaların da mümkün merteye örgütlü düzleme taşınması lazım. Siyasal tablonun partiler düzlemindeki seçenekleri ortada, oraya girmeyelim. Ama Türkiye'nin temel muhalefet partisi olmaktan âdeta iktidara aday olan bir parti tablosuyla karşımıza çıkan CHP'nin üzerine düşen sorumluluğun da farkına varmanın ve bu sorumluluğu mümkün merteye sosyalist öncelikler ve söylemlerle birleştirerek CHP'ye taşımının çabası önem taşıyor bence. Bunları söylemekle yetineyim.

Bütün arkadaşlara teşekkürler. Bu konuda çalışmalarımıza devam edeceğiz. Çeşitli ortam ve olanaklarımızı kullanarak mümkün merteye katkı yapmaya çalışacağız herhalde. Ben de kendi adıma bunu söyleyebilirim. Teşekkürler.

Anıl ABA- Durmak yok, mücadeleye devam diyoruz. Değerli fikirleriniz, düşünceleriniz, katkılarınız için hepinize çok teşekkür ederiz. İyi haftalar dilerim. Görüşmek üzere hoşça kalın.

31 MART'TAN SONRA EMEK

Prof. Dr. Aziz ÇELİK

31 Mart 2024 yerel seçimleri Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yaşamı açısından kritik bir dönüm noktası olarak tarihe geçecek. Genel seçim ölçeğinde etkileri olan 31 Mart sadece siyasal etkenleri ve sonuçlarıyla değil, toplumsal boyutuyla da mühim bir seçim oldu. Bu yazıda 31 Mart seçimlerinin sosyal boyutu, seçmen davranışını etkileyen iktisadi ve sosyal saikler ve seçimden sonra emeği bekleyen tehlikeler üzerinde duracağım.

31 Mart 2024 seçimleri AKP iktidarının büyük yenilgisi ile sonuçlandı. Sadece çok sayıda belediye kaybetmediler. İktidara geldikleri 2002 yılından bu yana, 21 yıl sonra ilk kez bir seçimde ikinci parti haline geldiler. Oyları mutlak ve oransal olarak düştü. Ülkenin büyük şehirlerinden adeta silindiler. Nüfus temsili ve gayrisafi yurt içi hasılaya katkı açısından da ciddi bir temsil kaybına uğradılar. Nüfusun büyük çoğunluğunu temsil eden ve ekonomi ve toplumsal gelişme açısından belirleyici olan yerlerde kaybettiler. Kuşkusuz demokraside herkesin oyu eşittir ama bu seçim gençlerin ve kentlerin belirgin biçimde siyasal iktidardan uzaklaştığını ortaya koydu. Gençler içinde az olan destekleri daha da düştü ve en önemlisi emekçi sınıflar içinde destekleri ciddi biçimde azaldı.

Asıl sebep ekonomi

Peki ne oldu da kaybettiler? Nasıl kaybettiler? Kuşkusuz seçimler gibi toplumsal-siyasal dönüm noktalarını tek bir nedenle, faktörler açıklamak doğru olmaz. Seçim sonuçları üzerinde bir dizi toplumsal, siyasal ve ekonomik değişkenin belirleyici olduğu çok açık. Ancak seçimleri kaybetmelerine yol açan bir dizi etken olsa da bunlar arasında belirgin ve ilk sırada olanları saptamak önemli. Nedenler arasında bir önem sıralaması yapmak mümkün. Bu seçimlerde AKP'nin ekonomi politikalarında somutlaşan neoliberalizm kaybetti, vatandaşları yoksullaştıran ekonomik ve sosyal politikalar kaybetti, hukuksuzluk kaybetti, hoyratlık ve kibir kaybetti. Yoksulluk,

adaletsizlik, hoyratlık ve kibir karşısında geniş bir ekme haysiyet ittifakı, bir incinenler ittifakı oluştu. Seçmenlerin bir bölümü sandığa gitmedi. Gidenler de oylarını CHP'de birleştirerek AKP'nin kaybetmesine yol açtı.

Seçimleri kaybetmelerinin çok sayıda nedeni var ama asıl neden ekonomidir. "Boş tencere" iktidarın kaybetmesine yol açmıştır. Tek değil ama en önemli etken ekonomidir. Kaybeden AKP'nin iktisat politikasıdır. Jenerik bir kavram kullanacak olursak AKP'nin neoliberal politikaları kaybetti.

AKP'nin 31 Mart 2024'te yaşadığı yenilgiyi anlamak için biraz geçmişe gitmek lazım. 31 Mart 2024 seçimleri pek çok açıdan Mart1989 yerel seçimleri ve onun devamı olan Ekim1991 genel seçimleri ile 2002 genel seçimlerine benziyor. Bu seçimlerde de benzer sonuçlar ortaya çıkmış dönemin siyasi iktidarları sandığa gömülmüş ve bir devir kapanmıştı. Bu seçimlerin de temel belirleyeni boş tencereydi.

Mart 1989'da yapılan yerel seçimlerde Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) yaklaşık yüzde 29 oy almıştı. 1983'ten beri iktidarda olan eski MESS başkanı Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) ise 1984 yerel seçimlerine göre yaklaşık 20 puan gerileyerek yüzde 22 oy almıştı. 1989 seçimlerinde SHP İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere 39 belediye başkanlığı kazanmıştı. Bu seçimler ANAP ve Özal için sonun başlangıcı olmuş ve 1991 genel seçimlerinde ANAP merkezi iktidarı da kaybetmişti.

1989 ve 2002 gibi

1989 ve 1991 seçimlerinde ANAP'ın kaybetmesinin asıl nedeni yoksullaşma ve ücretlerin düşmesi idi. Özal'ın mimarı olduğu 24 Ocak 1980 ekonomik politikaları/kararları ile başlayan ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile sıkı biçimde uygulanan neoliberal politikalar (kemer sıkma politikaları) işçilerde, dar gelirlielerde büyük tepki yarattı ve bu tepki başka

nedenlerle de birleşince ANAP kaybetti ve bir süre sonra da siyaset sahnesinden silindi. 1980'lerde bir yandan 12 Eylül baskı rejimi ile sendikaların zayıflaması öte yandan neoliberal politikalar ile işçilerin yoksullaşması atbaşı gitmişti. 24 Ocak+12 Eylül rejimi emek gelirlerinde ciddi bir gerileme yaratmış ve reel ücretlerde büyük gerilemeye yol açmıştı.

1989 yerel seçimlerine eşlik eden Bahar Eylemleri dönemin toplumsal tepkisini, emek hareketinin yoksullaşmaya direncini ortaya koyan tarihi bir kabarma ve bir dönüm noktasıydı. 1989 seçimleri yakın tarihimizde boş tencerenin gücünü ortaya koyan ilk seçimdir. ANAP 1980'lerde neoliberal politikalarla yarattığı yoksulluğu, sosyal yardımlarla, sosyal yardım bağımlılığını artırarak çözmek istemiş ancak başarılı olamamıştı. Yoksulluğu bugün olduğu gibi kliyentalist politikalarla çözmek isteyen ANAP iktidarı derinleşen yoksulluk karşısında önce güç kaybetmiş ve ardından da dağılma sürecine girmişti.

1989 ve 1991 seçimleriyle ülke kısmen 12 Eylül askeri rejiminden çıksa da 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesinin yarattığı tahribat siyaset ve ekonomide devam etti. 1990'lı yıllar koalisyon hükümetleri, siyasal istikrarsızlık ve kemer sıkma politikalarının tekrarlanması girişimleri ile geçti. Bir yandan SHP'nin yerel yönetimlerdeki başarısızlıkları öte yandan SHP, DSP ve CHP yarılması nedeniyle 1994 seçimleriyle başka bir süreç başladı. 1994 yerel seçimlerinde Refah Partisi (RP) (şimdi Yeniden Refah Partisi'nin -YRP- yükselişinde olduğu gibi) bir yandan ANAP'ın yarattığı yoksullaşmaya öte yandan SHP belediyelerindeki hatalara duyulan tepkiden ama en önemlisi karşısındaki cephenin parçalanmış olmasından dolayı İstanbul'da yüzde 25, Ankara'da yüzde 27 oyla büyük şehir belediyelerini kazandı. Seçmenin dörtte birinin oyuyla Türkiye'nin ilk iki metropolünü kazandılar. Bu seçimler ile Refah Partisi'nin yükselişi başladı. Aslında bugünkü AKP rejiminin taşları 1994 seçimleri ile döşenmeye başlandı.

Ekonominin seçimler üzerinde belirleyici etkisini gösteren bir diğer seçim erken yapılan 2002 genel seçimleri oldu. 2001'e patlayan ekonomik kriz ve ardından uygulanan ve "Kemal Derviş politikaları" olarak da bilinen IMF politikaları halkta büyük öfke

yarattı. Ekonomik krizin sorumlusu olarak görülen DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti partilerinin her üçü de yüzde 10 barajının altında kaldı ve Meclise giremedi. 2002 seçimlerinde iki parti barajı aşabildi. Yeni kurulan ve milli görüş geleneğinden gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yüzde 34 oy ile Mecliste yüzde 66 çoğunluk elde etti. Bu seçimlerde seçmen iradesinin yüzde 45'i meclise yansımadı. AKP işte böylesine anti demokratik bir seçim yasası ve seçmenin üçte birinin desteği ile bütün iktidarı kontrol eder hale geldi. Barajı geçen diğer parti ise Deniz Baykal CHP'siydi. 2002 seçimlerinde üç koalisyon ortağının sandığa gömülmesinin başta gelen nedeni ekonomik krizdi.

Kuşkusuz ekonomi ile siyaset arasında basit doğrusal ve indirgemeci bir ilişki yok ama "güneş çarığı çarık ayağı sıkır". Vatandaşın günlük yaşamında belirgin biçimde zorlular oluştuğunda, yoksullaşma, gelecek kaygısı arttığında bunun siyasal sonuçları olur. Bu da tepki olarak sandığa yansır veya ümidi kalmayanlar sandıktan ve daha önce oy verdikleri partiden de ümitlerini keser ve sandığa gitmez veya muhalefete yönelir.

Neoliberalizm kaybetti

2024 seçimleri yakın tarihimizde ekonominin doğrudan belirlediği üçüncü seçimdir. AKP'nin yaklaşık yüzde 30 seviyesinden devraldığı ve yüzde 10'lar seviyesine gerilediği enflasyonun resmi verilere göre bile yüzde 70-80 bandına yükselmesi, döviz kurunda yaşanan patlama, emek gelirlerinin alım gücünün belirgin biçimde düşmesi, emekli aylıklarının sefalet düzeyine gerilemesi, önceki yıllara göre göre toplumsal refahtaki belirgin gerilemenin bir faturası olması kaçınılmazdı. Bu nedenle 2024 seçimlerinde siyasal iktidarın yenilgisine yol açan en önemli faktör "boş tencere" olmuştur.

2002'den 2010'ların ortasına kadar bir yandan uluslararası koşulların uygunluğu, sıcak paranın bol olması, öte yandan ülke içinde faizlerin ve enflasyonun düşmesi ve özelleştirmeden sağlanan gelirler ile AKP iktidarını sürdürebildi. Toplumsal/sınıfsal gelir dağılımında önemli bir düzelme yaşanmasa ve bozulma sürse de bireysel gelirlerde yaşanan artışlar, faizlerin düşüklüğü nedeniyle borçlanma-

nın kolaylaşmış olması gibi nedenlerle AKP'nin ekonomi politikalarına yönelik büyük bir tepki oluşmadı. Ancak 2010'ların ortalarından itibaren şartlar değişmeye başladı. Bir yandan uluslararası alanda sıcak paranın kıtlaşması, öte yandan özelleştirme gelirlerinde sona gelinmesi nedeniyle AKP'nin manevra alanı daraldı. Diğer yandan emekçi sınıfların yoksullaşması belirginleşmeye başladı.

AKP'nin Haziran 2015 seçimlerini kaybetmesi bu faktörlerin sonucu oldu. Ancak bir yandan güvenlikçi politikaların devreye sokulması öte yandan asgari ücrete yakın tarihinin en büyük artışının (yüzde 30) yapılacağı vaadi ile AKP Kasım 2015'te seçimleri tekrar kazandı. Gerçekten de 2016 yılında asgari ücrete AKP döneminin ve yakın tarihin en yüksek reel artışı yapıldı. 2016 darbe girişimi siyasi koşulları önemli ölçüde değiştirdi ve iktidarın desteğini artırdı. 2015 yılı resmi enflasyonu yüzde 8,8 iken asgari ücret yüzde 30 arttırıldı. 2016 resmi enflasyonu ise yüzde 8,3 olarak gerçekleşti. Bu arada hemen eklemek lazım. Yüksek ücret artışlarının enflasyon yaratmadığının kanıtlarından biri de yüksek oranlı asgari ücret artışına rağmen enflasyonun düşmüş olmasıdır.

Ancak AKP'nin başkanlık rejimi ve sonrasındaki seçimleri kazanması için ciddi sosyal tavizler vermesi gerekti. 2018 seçimleri öncesinde taşeron işçilerin kadroya alınması gündeme geldi. AKP tarafından ısrarla desteklenen kamuda taşeron işçi istihdamı politikası büyük bir toplumsal tepkiye yol açtı. Sayıları bir milyonu aileleriyle birlikte 3-4 milyonu bulan kamu taşeron işçileri kadroya almak zorunda kaldılar. Bu AKP iktidarı tarihinde sosyal politika alanındaki en önemli U dönüşlerinden biri oldu.

Ardından emeklilerin yaşadığı büyük sorunlara karşı emekli bayram ikramiyesi ve emekli aylıklarının alt sınırını yükseltme uygulaması gündeme geldi. Emeklilerin yaşadığı sorunların bir bölümü bu yolla ertelendi. Emekli aylıklarını tamamlama işlemi AKP'nin emeklilere dönün en önemi hamlelerinden biri oldu. Pandemi döneminde işsizlik sigortası fonundaki kaynaklar devreye sokuldu ve pandeminin tahrip edici etkisi sınırlı düzeyde tutuldu. Pandemi sonrasında faizler düşük tutularak ve işverenlere ciddi istihdam teşvikleri verilerek istihdam tekrar pandemi öncesi düzeyine yükseltildi.

Böylece Mayıs 2023 seçimlerine gelindi. Mayıs 2023 seçimleri öncesinde de AKP yaşanan ekonomik zorluklara karşı bazı manevralar yaptı. Seçimler öncesinde asgari ücretin yılda iki kez artırılması uygulamasına geçildi ve asgari ücreti Cumhurbaşkanı'nın artırdığı illüzyonu yaratıldı. Ocak 2023'te 5 bin 500 TL'ye tamamlanan en düşük emekli aylıkları Mart 2023'te iki ay sonra 7 bin 500 TL'ye tamamlandı. Birkaç yıl önce seçim kaybetmeler de yapmam dedikleri EYT yasasını çıkarmak zorunda kaldılar ve en düşük memur maaşının 22 bin TL'ye çekilmesi vaadini verdiler. Son olarak kamu işçileri için bonkör bir toplu iş özleşmesi imzaladılar. Mayıs 2023 seçimlerine bu koşullar altında gidildi. Bu uygulamalar AKP neoliberalizminin zaman zaman seçim tavizleri vermek zorunda kaldığını da gösteriyor.

"10 ayda ne değişti" sorusunun yanıtı bunlardır. Mayıs 2023 seçimleri hükümetin son sosyal politika kozlarını kullanabildiği seçimler oldu. Mayıs 2023'te boş tencere iktidarın kaybetmesine yol açmadı. Çünkü tencerenin kaynamasına yol açan mekanizmalar devreye sokuldu. Ancak son bir yılda pahalılığın giderek dayanılmaz hale gelmesi, emekli aylıklarının düzelmemesi, asgari ücrete tekrar zam yapılmayacak olması, kamu işçilerin düşük zam alması, memur emekli aylıklarının düşüşü, emekliliğe erişimde yaşanan adalet sorunu (kademeli emeklilik) toplumsal öfkenin artmasına yol açtı. Faizlerde, enflasyonda ve dövizde yaşanan tırmanış dar gelirli-lerin, emeklilerin, emekçilerin "yeter" demesine yol açtı. İzlenen ekonomi politikanın kemer sıkılmaya dayalı olduğunu anlayan emekliler ve emekçiler iktidar partisinden uzaklaştı. Seçimsiz geçecek dört yılda daha da yoksullaşacaklarını fark eden kent yoksulları AKP'ye esaslı bir ders verdi.

31 Mart'ın ardından emeği bekleyenler!

31 Mart 2024 seçimleri siyasi iktidarın ve onun izlediği ekonomi politikasının yenilgisiyle bitti. Emekçiler, dar gelirli yoksullaştırıcı politikalara kırmızı kart gösterdi. Ancak yerel yönetimleri kaybeden hükümet merkezi hükümeti elinde tutuyor. Şimdi yeni bir dönem başlıyor. Halk desteğini kaybetmiş hükümet ne yapacak? Hükümet halkın gösterdiği kırmızı kartın gereğini yapar mı? Yoksullaştırıcı ekonomi po-

litikalardan vazgeçer mi? Bu yönde hiçbir belirti yok. Hükümet şimdi seçimsiz bir 3-4 yılın hesabını yapıyor ve bu seçimsiz dönemde acı reçeteyi uygulamak niyetinde. Seçimsiz dört yıl açıkça ifade ediliyor.

Ancak toplumsal olayları mühendislik gibi tasarlamazsınız. Toplumsal gelimeler sadece hesap kitap işi değildir. 31 Mart gibi beklenmedik tepkiler ortaya çıkabilir. Detaylı verilere ve istatistiklere gerek yok. Hükümetin izlediği ekonomi politikası emekçi sınıfları daha da yoksullaştırdı. Fiyatlar dizginlerinden boşaldı. Gelirler ve fiyatlar arasındaki bağ iyice koptu. Geleceksizlik duygusu, umutsuzluk artıyor. Borç sarmalı derinleşiyor. Maalesef bu politikaların da önemli bir değişiklik olmayacak.

Pahalılık artacak

Seçimden sonra enflasyon artmaya devam edecek. Başta elektrik ve doğalgaz olmak üzere ertelenen zamlar yapılmaya başlanacak. Simit fiyatının dahi baskı yapılarak ertelendiği düşünülecek olursa seçim sonrası zam yağmuru şaşırtıcı olmayacak. Zamlar sadece kamunun yönlendirdiği fiyatlar için söz konusu olmayacak. Vergi artışları da özellikle KDV artışları şaşırtıcı olmayacak. Hükümetin yüzde 36'lık yıllık enflasyon hedefinin tutması mucize olacak. Enflasyon tahmininde revizyon gecikse de enflasyonun kendisi gecikmeyecek. Ancak hükümeti bazı zamları biraz geciktirmesi sürpriz olmayacak. İlk 6 ayın enflasyonu düşük tutmak ve böylece Temmuz 2024 zamlarını düşük tutmak amacıyla zamlar birkaç ay geciktirilirse sürpriz olmaz.

Öte yandan TÜİK'in özellikle temmuz ayı öncesinde enflasyon ölçümünde nesnel olup olmayacağı belli değil. Özellikle son birkaç yıllık enflasyon ölçümündeki şaibeler TÜİK'in enflasyon ölçümü konusunda güven vermiyor. Pek çok emek gelirinde TÜFE belirleyici olduğu için TÜİK'in enflasyonu doğru ölçmesi yoksullaşmayı daha da artıracak.

Kemer daha da sıkılaşacak ve kamu harcamaları kısılacak

Hükümetin enflasyonla mücadeledeki yegane yaklaşımı sıkılaştırma ve talebin kısılması. Bunun kamu harcamaları ve emek gelirleri üzerinde doğrudan olumsuz etkisi olacak. Bir yandan memur ma-

aşlarını, emekli aylıklarını kısacaklar ve bütçe içindeki paylarını düşürecekler öte yandan diğer kamu harcamalarında da kısıntıya gidecekler.

Merkez Bankası tarafından 5 Nisan 2024'te Hükümete yollanan mektupta yer alan *"asgari ücretin yılda bir kez güncellenmesi, yönetilen/yönlendirilen fiyatlar ile ücret ve vergi ayarlamalarında OVP'de sunulan enflasyon tahminlerinin gözetilmesi ve para politikasındaki sıkı duruşun ihtiyatlı maliye politikası ile desteklenmesi, öngörülen dezenflasyon patikasının tesis edilmesi açısından kritik bir önem taşımaktadır"* ifadesi izlenecek politikanın özüdür.

Hükümetin elinde sadece çekiç var. O çekiç "talebi kısıtlım, enflasyon düşsün" ezberidir. Ellerinde sadece çekiç olduğu için herkesi çivi sanıyorlar. Başka araçları yok, başka yol bilmiyorlar. "Kamuda tasarruf" söylemi bu yaklaşımın sonucu. Kamu şirket değil. "Kamu tasarruf etsin" demek, kamu hizmetinden tasarruf edilsin halka hizmet azalsın demektir. Kamu harcamalarının kompozisyonunun yeniden düzenlenmesi, yeniden yapılandırılması ve önceliklerinin değişmesi başka şeydir kamu harcamalarını kısmak başka şeydir. Kamuda elbette gösteriş için ve fuzuli harcama yapmamalı. Ancak meselenin kamunun gösteriş harcamaları ilse çözüleceğini söylemek gerçeğin üzerini örtmektir.

Asgari ücret temmuzda artmayacak

Asgari ücret uzun bir aradan sonra 2022 ve 2023 yıllarında ocak ve temmuz aylarında yılda iki kez artırıldı. Gerek seçimler gerekse yüksek enflasyon nedeniyle asgari ücretin yılda iki kez artırılması kaçınılmaz oldu. Öte yandan bu asgari ücret artışlarının bizzat hükümet dahası Cumhurbaşkanı tarafından yapıldığı algısı yaratıldı ve asgari ücretin saptama yöntemi laçkaya döndü. Asgari ücret mevzuatı hiçe sayıldı. 2022 ve 2023 yıllarında yapılan dört asgari ücret artışı Mayıs 2023 seçimleri açısından önemli bir rol oynadı.

Ancak 31 Mart 2024 seçimlerine gidilirken asgari ücrete Temmuz 2024'te ara zam yapılmayacağı ilan edildi. Bu tutum izlenen ekonomi politikasının beklenen bir sonucuydu. Nitekim Merkez Bankası da seçimden sonra hükümete yolladığı mektupta asgari ücrete ikinci bir zam yapılmaması istendi. İşverenler de asgari ücrete ikinci bir zamma karşı.

Türk-İş'in asgari ücret için yeri göğü inletmesi ise beklenmiyor. Tersine sendikalı işçi ücretlerinin asgari ücrete yakınsaması nedeniyle asgari ücret artışında çok ısrarlı değiller. Bu durumda temmuzda asgari ücret zammı mümkün görünmüyor. Asgari ücrete zam yapılmaması diğer ücretleri de frenleyici bir rol oynayacak. Öte yandan asgari ücrette artış olmaması SGK'nin pirim gelirlerini düşüreceği için emekli aylıklarının artmaması yönünde bir gerekçe de dönüşecek.

Emeklilere ara zam olmayacak

31 Mart seçimden önce emeklilere dönük çok sayıda müjde balonu uçuruldu. AKP yöneticileri sahada emeklilerin öfkesinin büyük olduğunu gördüler. Ancak hükümet sıkı para politikasından taviz vermedi ve seçimden önce emeklilere dönük iyileştirme yapılmadı. Emekli bayram ikramiyesi de beklenenin çok atında kaldı. Bunun yerine banka promosyonu gibi uydurma müjdeleri devreye soktular. Emeklilere seçim öncesi zam yapılmaması izlenen kemer sıkma politikasının katılığını gösteriyor. Kritik bir seçim eşiğinde emeklilerin oy davranışını etkileyecek adımı atmayan hükümet seçim sonrasında hiçbir adım atmaz. Temmuz ayı öncesinde emekli aylıklarında bir düzeltme ihtimali sıfırdır. Temmuzda ise yasa gereği işçi ve Bağ-Kur emeklilerine 6 aylık resmi enflasyon oranında zam yapılacaktır.

Emekliler açısından kritik unsur ise halen 10 bin TL'ye tamamlanan emekli aylıklarında temmuzda yeni bir tamamlama işlemi yapılıp yapılmayacağıdır. Eğer yeni bir tamamlama işlemi yapılmazsa ve 10 bin TL TÜFE oranında artmazsa emeklilerin bir bölümü resmi enflasyon kadar bile zam alamayacaklar. Çünkü enflasyon farkı kök ücretlerine yapılacak. Oysa halen kök ücret değil tamamlama işlemiyle 10 bin TL alıyorlar. Böylece zammın bir kısmı hayalet olacak.

Memur ve emeklileri enflasyon altında ezilecek

Temmuz ayında kamu görevlilerini ve onların emeklilerini büyük bir sürpriz bekliyor. Enflasyonun yaklaşık 5 puan altında zam alacaklar. 18 Mart 2023'te BirGün'de yazdığım "*Memurlar ve emeklileri için büyük kayıp kapıda: Tehlikenin farkında mısınız?*" başlıklı yazımda Temmuz 2024'te memurları ve memur

emeklilerini bekleyen tehlikeyi yazmıştım. İsteyenler yazının ayrıntılarına bakabilir: tinyurl.com/2dcat8bl

Memur-Sen, Hükümet ve Hakem Kurulunun ortak ürünü olan toplu sözleşmedeki zam formülü nedeniyle temmuz ayında memurlar ve memur emeklileri resmi enflasyon kadar bile zam alamayacak. İzlenen ekonomi politikası nedeniyle hükümetin bu kaybı telafi edecek bir yasal düzenleme yapması mümkün değil. Öte yandan Temmuz 2023'te memurlara yapılan ilave ödemenin (halen 12 bin 147 TL) emekli aylıklarına ve ikramiyelerine yansıtılmaması nedeniyle memur emekli aylıklarının maaşa oranı düşmeye devam edecek. Temmuz 2023 öncesinde memurlar maaşlarının yüzde 70'i civarında emekli aylığı alırken 2024'te bu oran yüzde 40'a geriledi.

Borç sarmalı derinleşecek

Hükümet talebi baskılamak için kredi ve kredi kartı faizlerini yükseltse de alım gücü düşen vatandaş kredi kartına yükleniyor. Bireysel kredi kartı borçları Mart 2024 sonu itibarıyla 1 trilyon 400 milyar liraya yaklaştı. Taksitsiz borçlar 780 milyar TL oldu. Mart 2023'te kredi kartı borcu 550 milyar TL, taksitsiz borç ise 271 milyar TL idi. Böylece kredi kartı borcu bir yılda yüzde 150, taksitsiz kredi kartı borcu da yüzde 187 oranında artmış oldu. Dikkat çekici olan artan kredi kartı faizlerine rağmen borçlanmanın derinleşmesidir. Derinleşen yoksulluk nedeniyle bu tefecilik sisteminin daha da derinleşeceği ve borç krizinin dahada büyüyeceğini söylemek kehanet değil. Finans kapital kazanırken dar gelirli daha da yoksullaşacak.

Emeklilikte adalet başka bahara kaldı

Gerek kademeli emeklilik gerekse emeklilik sistemindeki diğer adaletsizlikler kolay kolay düzelmeyecek. Çünkü sosyal güvenlik sisteminin giderlerini kısmayı hedefliyorlar. Bu yüzden EYT sonrası gündeme gelen "1 gün farkla 17 yıl geç emeklilik" gibi adaletsizliklerin düzelmesi ve kademeli emeklilik konusunda adım atılması kısa vadede söz konusu değil. Yeni EYT benzeri bir emeklilik düzenlemesi en azından seçime kadar gündeme gelmeyecek. Ayrıca emekliler arasında giderek derinleşen emekli aylığı adaletsizliğini giderecek bir intibak düzenlemesi de gündemde değil.

İşsizlik tehlikesi

Seçimler öncesinde istihdam düzeyi korunmuş ve artmış olmasına rağmen buna çok kıymet atfedilmediği, bir diğer ifadeyle istihdamı korumak ve artırmanın AKP'nin oylarını korumaya ve artırmaya yetmediği görüldü. Bakılması gereken yer doğrudan istihdamdan ziyade geniş tanımlı işsiz sayısı ve oranındaki artıştır. 2024'te geniş tanımlı işsizlik pandemi dönemi hariç en yüksek düzey ve orana ulaştı. Pandemi öncesinde yüzde 20'nin altında olan geniş tanımlı işsizlik oranı pandemide yüzde 29'a kadar çıktı ve ardından Ocak 2023'te yüzde 21'e kadar geriledi. Ancak Ocak 2024'te yüzde 26,5'a yükseldi. 2023 Ocak ayında 8,3 milyon olan geniş tanımlı işsiz sayısı Ocak 2024'te 10,5 milyona yaklaştı. 1,4 milyon olan zamana bağlı eksik istihdam sayısı 3,2 milyona çıktı.

Düzensiz ve daha kısa sürelerle çalışanlar artan ekonomik sıkıntılar karşısında daha fazla çalışmak istediler. 2023 Ocak ayında 2,9 milyon olan potansiyel işgücü 2024 Ocak ayında 4 milyonu geçti. Potansiyel işgücü iş bulma ümidini kaybeden işsizler ile referans haftasında iş aramayan ama iş bulursa çalışmaya hazır olanları ifade ediyor. Seçimler üzerinde asıl etkili olanın istihdam düzeyinden ziyade geniş tanımlı işsizlikteki hızlı artış olduğu görülüyor. Hükümetim izlediği yüksek faiz ve sıkılaştırma politikalarının işsizliği artırıcı yönde bir etki yaratacağını söylemek mümkün. Önümüzdeki dönemde hem açık hem de geniş işsizlikte artış şaşırtıcı olmayacak

Daha fazla esneklik kapıda-Kıdem tazminatı yine hedefte

Seçim sonrasında çalışma hayatında daha esnek ve güvencesiz çalışma biçimlerinin artırılması gündeme gelecek. Bir süredir Cumhurbaşkanlığı Hukuk Politikaları Kurulu ve Bakanlık tarafından hazırlıkları yapılan çalışma mevzuatı değişikliklerinin esnekliği artıracağı sır değil. Orta Vadeli Programda öngörülen esnek düzenlemeler belirli süreli iş sözleşmesinin yaygınlaştırılması gibi işverenlerin uzun süredir talep ettiği düzenlemeler yanında kıdem tazminatının Tamamlayıcı Emeklilik Sistemine (TES) aktarılarak tasfiye edilmesini de içeriyor. Seçim sonrasında bu hazırlıkların hızlanması şaşırtıcı olmayacak. İşçi-

lere verilecek sembolik bazı tavizler karşılığında bu tip köklü değişiklikler gündeme gelebilir.

Hukuksuzluk artacak

Hükümetin hukuka dönmesi ve otoriter rejimden vazgeçmesi yönünde işaret yok. Yarattıkları yargı aygıtı adalet dağıtmıyor. AKP'nin "Kopenhag kriterleri, "AB üyeliği" diye çıktığı yolda evrensel hukuk kurallarını ve hukuk devletini "gayri milli" ilan eden Carl Schmitt özentisi bürokratik oligarşinin yargı sistemini belirlediği ucube bir yapı ortaya çıktı. İşin ironik yanı hukukta içe kapanan bu zihniyetin iktisadi alanda pespaye bir neoliberalizmin koruyucusu işlevi görmesi. Bunca yoksulluğu, adaletsizliği ve eşitsizliği hukuk devletiyle sürdürmek zor. O yüzden neoliberalizm (acı reçete) daha otoriter bir rejime ihtiyaç duyuyor. Yukarıdaki sert yoksullaştırmanın hukuk içinde yapılması zor. O yüzden daha fazla hukuksuzluğa ihtiyaç duruyorlar.

Halkçılık ve kamuculuk şart

31 Mart 2024'te sefalet aylıklarına mahkum edilen emekliler, düzgün ve düzenli bir iş ve gelir hayali kuramayanlar artık çalışarak ev ve araba alma ümidi kalmayanlar, kamuda işe girerken mülakat ayrımcılığı yaşayan gençler, güvencesiz işçiler bir ekmek ve haysiyet ittifakı oluşturdu. 2024 seçimlerinin sonucunu bu ittifak ve bu duygu belirledi. AKP elitlerinin nobran, buyurgan ve kibirli dili, iktidar sarhoşluğunun yarattığı çürüme adalet ve haysiyet duygusunu besledi ve bu kendiliğinden bir ekmek ve haysiyet ittifakının oluşmasına yol açtı. Özetle neoliberalizmin sonuçlarına dönük öfke, boş tencere, hukuksuzluk ve kibir ve hoyratlık iktidara kaybettirdi.

Kuşkusuz seçimin en önemli kazananlarından biri CHP'dir. Sezar'ın hakkı Sezar'a! Öfkeli ve tepkili seçmen kolaylıkla CHP şemsiyesine yöneldi. Kuşkusuz bu yönelimde CHP'nin bir süredir denediği yönelimin de payı var. Bu yönelim zaman zaman yalpalasa da bu seçimde sonuç aldı. Bu yönelimin halkçı ve kamucu karakteri öne çıktıkça başarı şansı artıyor. Bu seçimin bir kazananı da neoliberalizme karşı halkçı ve kamucu yaklaşımdır. Demokratik, laik, sosyal hukuk devleti ortak paydası bu seçimde CHP'nin şemsiye olmasına yol açtı.

CHP açısından altı çizilmesi gereken en önemli husus bütün gelgitlere rağmen kalıcı ve birleştirici bir adres olmaya devam etmesi ve adeta küllerinden doğmasıdır. Avrupa'da eriyen ve yok olan pek çok merkez sol partinin aksine CHP kalıcı bir parti olmayı başardı. CHP'yi on yıllardır güdükleştiren siyasi olarak etatist-elitist (devletçi-seçkinci) ama aynı zamanda iktisadi olarak liberal çizgi (Baykalcılık) bu seçimle birlikte tarihe karışmıştır. Bu seçimlerin kesin kaydedenlerinden biri de Baykalcılıktır. CHP Baykalcı çizgiden uzaklaşıp halkçı ve kamucu bir eksene oturursa, muhalefeti neoliberalizmin başka versiyonlarına dayanarak değil halkçı ve kamucu bir eksende yaparsa bu başarısı kalıcılaşabilir.

Son olarak 31 Mart 2024 her ne kadar bir yerel seçim olsa da bir referandum niteliğindedir. Cumhurbaşkanı bu seçimde başkan olduğu AKP'nin kampanyası için sahaya indi ve kendini ortaya koydu. Bir nevi Mayıs 2023'ten sonra güvenoyu istedi ancak alamadı. Siyasal kayıplardan siyasal liderler sorumludur. O nedenle 31 Mart 2024 seçimleri erken seçimin ve demokratikleşmenin yolunu açmıştır. 31 Mart'ta AKP'nin neoliberal yoksullaştırıcı politikaları kaybetti. Boş tencere, emekliler, emekçiler,

kent yoksulları ve gençler nobran bir iktidarı yendi. Hukuksuzluk, hoyratlık ve kibir kaybetti. Ekmek ve haysiyet ittifakı, kamuculuk ve halkçılık kazandı. Adaletle olan özlem kazandı. Neoliberalizmin otoriter/totaliter bir rejimle restore edilmesine karşı halkçı ve kamucu bir seçenek umudu arttı.

Emeği bekleyen bu yakın tehlikeler karşısında bir-biriyle bağlantılı iki çıkış yolu var: demokratik muhalefetin yükselişi ve erken seçim. Demokratik bir rejimin olmazsa olmazı olan toplu hak arama yolları rejimin bürokratik oligarşisi tarafından kriminalize edilmeye çalışılsa da emeğin toplu eylem yoluyla hakkını araması temel anayasal ve evrensel bir haktır. Sendikal hareketin fazlasıyla hükümet kontrolünde olması önemli bir dezavantaj olmasına rağmen "güneş çarığı çarık ayağı sıcakaktır". Yoksullaştırıcı politikalara karşı toplumsal tepki artacaktır.

Öte yandan hükümetin seçimlerde aldığı ağır yenilgi kısa bir süre sonra erken seçim tartışmasını gündeme getirecektir. İzlenen ekonomik politikanın yaratacağı tahribat erken seçim beklentisini artıracak ve hükümetin meşruiyetini zayıflatacaktır. Dolayısıyla önümüzdeki günlerde Türkiye'nin gündemi yapay bir Anayasa tartışması değil erken seçim olacaktır.

HEGEMONYA SAVAŞININ FARKLI BOYUTLARI

Prof. Dr. Hayri KOZANOĞLU

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ABD'nin tek süper güç haline geldiği, bir anlamda Soğuk Savaş'ın galibi olduğu kabul edildi. Ama zamanla Çin'in ekonomik yükselişi, askeri gücü ve coğrafik egemenlik alanları fazla öne çıkmaksızın, ABD'yi zorlamaya başladı. Birinci Soğuk Savaş'tan farklı olarak Yeni Soğuk Savaş olarak nitelendirilebileceğimiz süreç, coğrafi sınırları ayrılmış bölgelerin kontrolüne değil, birbiriyle iç içe geçmiş geniş ilişki ağlarının denetimine dayanıyor.

Bu makalede birbiriyle yoğun ticaret yapan, Soğuk Savaş'ın katı ittifak ilişkilerinden farklı olarak daha esnek ve gevşek müttefikleri bulunan ABD ile Çin arasındaki hegemonya mücadelesini kısa kısa alt-yapısal, üretime yönelik, teknolojik, finansal, politik, askeri ve kültürel boyutlarıyla inceleyeceğiz.

Altyapı: 2008 finansal krizinin ertesinde hem başlayan ekonomik büyümeye hız kazandırmak, hem de neoliberal dönemde uzun bir yatırım ufku gerektiren yol, liman, köprü, havaalanı gibi altyapıları yenilemek amacıyla gelişmiş ülkelerde altyapı yatırımlarına önem verildi. Altyapıların yetersizliği düşük ve orta gelir grubundaki ülkelerin de küresel değer zincirlerine entegre olmalarını engelliyordu. Böylelikle kamu koordinasyonunda altyapı öncülüğünde bir kalkınma hamlesi için uzlaşma oluştu. Dünya Bankası da bu inisiyatifi destekledi.

Çin de bu furyaya 2013'te Xi Jinping'in Kemer ve Yol İniyatifi'ni başlatmasıyla katıldı. Bu kapsamda yatırımlar Çin'in yoksul bölgelerinde ve İpek Yolu üzerindeki ülkelerde yoğunlaşacaktı. Bu projenin hızlı ilerlemesi Washington'da "*Bu alanı da Çin'e kaptırdık*" paniği yarattı.

Trump'ın başkan seçilmesi sonrası Asya-Pasifik bölgesini Çin'in egemenliğine terk etmemek kaygısıyla 2019'da Güney Kore ve Singapur ile, 2020'de ise Tayvan ve Tayland ile ikili altyapı anlaşmaları imzalandı. Nihayet 2022'de G-7 tam da Kemer ve Yol İniyatifi'nin benzeri, Küresel Altyapı ve Yatırım

İçin Ortaklık Anlaşması'nı imzaladı.

Çin Kemer ve Yol'un finansmanını sağlıyor, hizmetlerin büyük ölçüde Çinli şirketlerden satın alınmasını şart koşuyordu. Zaman içinde özellikle Afrikalı borçluların faiz ve anapara ödemelerini aksatması nedeniyle projenin hızı kesildi. 2021'de Dakar'daki İşbirliği Forumu sonrasında Afrika ve Çin arasındaki işbirliği daha çok dijital altyapıda yoğunlaştı.

Dijital Ağlar: Dijital ve siber alandaki ABD-Çin rekabeti 2000'ler başında Silikon Vadisi devlerinin Çin piyasasına giriş aşamasında başladı. Bu dev pazara nüfuz edebilmek için başta Google, Amerikan şirketleri önemli tavizler verdiler. 2006'da Uluslararası Af Örgütü Yahoo, Microsoft ve Google'ın politik muhalefetin sesinin kısılmasında işbirliği yaptıkları yolunda zehir zemberek bir rapor yayımladı. Çin'de alternatiflerinin gelişmesi, insan hakları ihlallerinin teknolojik sansürle duyurulmasının engellenmesine tepkiler nedeniyle Google ülkedeki internet hizmetlerini lağvetti. Sadece yapay zekâ alanında faaliyetlerini sürdürüyor.

Bu sırada yükselen Çin teknoloji şirketleri Baidu, Tencent, Alibaba ve JD bir yanda ülke içinde egemenlik kurarken, bir yandan da uluslararası operasyonlarıyla Silikon Vadisi şirketlerinin karşısına küresel pazarda dikildiler. Çin, 2015 Pekin Dijital İpek Yolu Projesini başlattı. Böylelikle öncü teknoloji şirketlerinin yurtdışına açılma çabaları desteklenmeye başlandı.

Trump Yönetimi'nin Temiz Ağ İniyatifi, "*güvenilmeyen*" Çin uygulamalarının ABD cep telefonu mağazalarından silinmesini öngörüyordu. Girişim diğer ülkeleri ve onların firmalarını da Alibaba, Baidu, Çin Mobil, Çin Telekom ve Tencent gibi firmalarla işbirliği yapmamaya, bulut sistemlerinde veri paylaşmama çağırıyordu. Bu arada Huawei ve ZTE gibi haberleşme şirketlerine yönelik yasaklar ve hasmane tavırlar yoğunlaştı.

Çin'de parti devletinin varlığı teknoloji alanında "*askeri-sivil*" kaynaşmayı kolaylaştırıyor. ABD'de devletin firmalar üzerindeki baskı gücü daha zayıf görünse

de askeri-sivil işbirliği hız kazanıyor. Kamu otoriteleri TikTok'un varlığının Apple ve Google mağazalarından yok edilmesi için elden gelen çabayı esirgemiyor.

Üretim Ağları: Genel olarak küresel üretim ağları OECD ülkeleri merkezli çok uluslu şirketlerin ticaret engellerinin azalması ve enformasyon ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin tanıdığı olanaklarla, başta emek-üretim faktörlerinin en ucuz olduğu yerlere yatırım yapmasıyla ortaya çıktı. Bu da gelişmiş bazı ülkelerin bazı bölge ve şehirlerinde sanayisizleşmeye yol açtı.

Tek kutuplu dünyadaki bu eğilimlerin aksine bugünse büyük güçler küresel üretim ağlarını ayırıştırma çabasında. Bu da üretimi rakiplerini dışlayacak, yerli öncü firmaların etkisini artıracak yerlere kaydırmalarını getiriyor. Örnekler yarı iletkenler, iletişim donanımı ve elektrikli araçlar yanında yapay zekâ ve biyoteknolojiyi kullanan şirketleri içeriyor. Ancak sermaye birikim süreçlerinin tamamen ulusal güvenlik gereklerine tabi kılındığı anlamına gelmiyor. Aynı zamanda uzun vadeli ekonomik büyüme hedeflerini de gözetererek, kapitalizmin politik ve ekonomik aklını birleştiriyor.

2010'larda bazı Amerikan firmaları, Çinli ortaklarının fikri mülkiyet hırsızlığı yaptığını ve yerel tedarikçileri kolladığını öne sürüyorlardı. Ancak 2015'te Çin Mali 2025 sanayi stratejisinin açıklanması ve 2049'da Çin'i önde gelen imalat gücü haline getirme hedefinin konmasıyla tablo değişti. Bu çerçevede yenilikçiliği geliştirerek, sanayi ve teknolojiyi entegre ederek ve imalat sanayisini kullanan hizmet sektörlerini destekleyerek 10 temel sektörde iddia sahibi olunuyordu. ABD yetkililerini en fazla endişeye yönelten de sivil ve devlet kurumları arasında işbirliğiyle askeri ve sivil füzyonunun gündemi gelmesi oldu. ABD Dışişleri Bakanlığı, Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nu dünyanın teknolojik anlamda en ileri askeri gücü haline getirme amacı konusunda alarma geçti.

Çin uzun vadede ana sektörlerde kendine yeterli hedeflese de, bu küresel üretim ağlarına katılarak öğrenme sürecini tamamlamasını gerektiriyordu. ABD'nin Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması, Pasifik kıyısındaki ülkeleri bir çatı altında toplayıp, Çin'i dışlamayı amaçlıyordu. Ancak Trump'ın ayağının tozuyla ABD'nin bu anlaşmadan çekildiğini açıklaması bu planı bozdu.

Trump'ın ilk önceliği ABD'nin Çin'le olan dış ticaret açığını kapamaktı. Ama zaman içinde Çin'in devlet ortaklığındaki telekom şirketi ZTE'nin ABD'den yedek parça ithalini yasakladı. Çin Halk Kurtuluş Ordusu iltisaklı Huawei ve Hikvision ile Amerikan firmalarının işbirliği yapmasını men etti. ABD firmalarının teknolojik atılım yapmasını teşvik eden çeşitli girişimler sonunda Ağustos 2022'de Yonga ve Bilim Yasası ile yarı iletkenler başta gelmek üzere stratejik sanayi sektörlerinin 52,7 milyar dolarlık bir bütçe ile desteklenmesini getirdi.

Bu esnada Çin de kritik ve nadir bulunan madenleri kontrol etme atağına geçti. Elektrikli Araçlar üretiminde önemli katkısı bulunan lityum madeni yataklarının çoğu Çin'in elinde bulunuyor. Ülkenin önde gelen elektrikli araç üreticileri başta Arya çeşitli bölgelerde üretim işbirliği anlaşmaları gerçekleştiriyorlar.

Başta Almanya, Japonya ve Hollanda'nın da arasında bulunduğu çeşitli ülkeler ABD'nin talimatları sonucu Çinli ortaklardan tamamen kopmayı reddettiler. Gelgelelim en son AB'nin Çin'den gelecek elektrikli araçlara gümrük vergisi koyması giderek Washington'un çekim alanına girdiklerini gösteriyor.

Finansal Ağlar: Bretton Woods'da kurulan küresel finansal ve parasal mimari tamamen Amerikan hegemonyası üzerine kurulmuştu. ABD doları küresel para sisteminin ana harcını oluşturmaya hala devam ediyor. Küresel finansal ve dış ticaret işlemlerinin çoğu dolar bazında yapılıyor. Emtia piyasalarında petrol, altın gibi temel mallar dolar cinsinden fiyatlanıyor. ABD Hazine kağıtları merkez bankaları rezervlerinde önemli bir ağırlığa sahip olmayı sürdürüyor. Buna karşın Çin'in finansal ve parasal sistemde önemli bir ağırlığının bulunmaması ekonomik gelişimini olumsuz etkiliyor.

Çin kontrollü finansal liberalizasyon ve sınırlı sermaye hesabı açılımlıyla ABD merkezli küresel finansal piyasalara entegre olma gayreti içerisinde. Çin'in IMF ve Dünya Bankası'ndaki sınırlı oy hakkı olması Pekin'i yeni arayışlara yöneltti. BRICS'in Yeni Kalkınma Bankası ve Asya Altyapı Yatırım Bankası Çin'in öncülük ettiği çok uluslu inisiyatifler. Ama finans alanında Çin'in asıl hamlesi Çin Kalkınma Bankası ve Çin İhracat-İthalat Bankası'nın ağırlıklı proje finansmanı şeklinde 2008 ila 2019 arasında yaklaşık 500 milyar dolar finansman sağlamasıdır.

Dünyada yükselen faizlerle ciddi bir dış borç krizi tehlikesi baş gösterdi. Çin büyük kreditor ülkelerin borç pazarlıklarını yürüten yapısı Paris Kulübü'nün üyesi olmadığı için, borçlu ülkelerle tek tek zorlu bir pazarlık süreci yaşıyor. Çin'in finans alanındaki hamlelerinin başında Şanghay'daki petrol gelecek piyasası geliyor. Böylelikle Brent ve Batı Teksas'ın ardından bu gelecek sözleşmesi petrol ticaretinde üçüncü sıraya yükseldi. Çin Merkez Bankası dijital parası konusunda da iddia taşıyor. Ukrayna Savaşı ile birlikte Rusya'nın Swift ödeme sisteminden çıkarılması da, Çin'i alternatif ödeme sistemi oluşturmak için çaba içerisine sokuyor.

Politik Hegemonya: İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş'la birlikte ABD dünyanın en güçlü ülkesi sıfatıyla diğer ülkelerin iç işlerine daha fazla karışmak için hak görmeye başladı. Demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi değerlerin taşıyıcısı gerekçesiyle savaş ve işgale varan müdahalelerini meşrulaştırmaya çalıştı. "*Renkli Devrimler*" adıyla bölgesel çelişkileri kaşındı, darbelere ön ayak oldu.

61 Küba Ablukası, Vietnam Savaşı, Şili'de Allende Hükümetinin askeri darbeyle devrilmesi Amerikan emperyalizminin en göze batan hamleleri olarak akıllara kazandı. 11 Eylül 2001 saldırısını bahane ederek gerçekleştirdiği Irak ve Afganistan işgalleri bu en büyük emperyal gücün inandırıcılığını iyice azalttı. Kapitalist küreselleşmenin, piyasa toplumunun herkesin yüzünü güldüreceği, neoliberalizmin ekonomik sorunlara çare olacağı tezinin de yaşam pratiğinde yalanlanması ABD öncülüğündeki AB, Japonya, Kanada, Avustralya gibi ülkeleri içeren kolektif emperyalizmin hegemonyasını zayıflattı. Trump'ın daha kapanmacı bir politikaya yönelmesiyle, başta BM ABD'nin uluslararası kurumlardaki etkisi de azaldı. Joe Biden ile liberal uluslararası düzeni ihya etme çabaları tam amacına ulaşamamışken, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali NATO'yu güçlendirmek, AB'yi ABD'nin dümen suyuna sokmak bağlamında Biden yönetiminin işine yaradı.

2018'de İsrail'e karşı "*ön yargı*" gerekçesiyle BM İnsan Hakları Konseyi'nden çekilmesi, aynı şekilde 2019'da Orta-Menzilli Nükleer Güçler Anlaşması'nı

onaylamaması, Biyolojik Silahlar Konvansiyonu görüşmelerini sabote etmesi ABD'nin kurumsallık iddialarının tekzibi anlamına geliyor. Aralık 2021'deki "*Demokrasi Zirvesi*" girişimi de, ABD'nin etki alanındaki ülkelerin demokrasi, insan hakları standartları göz ardı edilerek davet edilmesi, "*muhalif*" görüşlerinin dışlanması da etkisiz kalmasına yol açtı.

Askeri Hegemonya: ABD 916 milyar dolarlık askeri bütçesiyle dünyadaki silahlanma harcamalarının %37'sine sahip. Hemen arkasından 296 milyar dolar askeri harcamayla Çin geliyor.

ABD küresel hegemonik bir güç haline gelmeden önce yerli katliamları, Kanada ve Meksika işgalleri, Amerika-İspanya Savaşı ve Hawaii'nin ilhakıyla hatırlanıyordu. 2. Dünya Savaşı sonrası ise Kore Savaşı, Körfez Savaşı, Kosova Savaşı, Irak, Libya ve Suriye savaşları hanesine yazıldı.

2001'den bu yana ABD'nin terörizme karşı savaş adı altında 335 bini sivil, 900 bin yaşama mal olduğu hesaplanıyor. ABD önemli bir kısmı Türkiye'de konuşlanmak üzere 37 milyon mültecinin çeşitli ülkelere dağılmasına yol açtı. ABD'nin farklı coğrafyalarda 800 askeri üssü bulunuyor.

Kültürel Hegemonya: Amerikan yaşam tarzı filmler ve televizyon dizileriyle yayılmaya çalışılıyor. Medya kanalları, farklı ülkelerde desteklenen kültürel oluşumlar ABD ve temsil ettiği değerler doğrultusunda uluslararası kamuoyunu biçimlendirmeye çalışıyor. Her ne kadar Mc Donalds'ın bulunduğu ülkede savaş çıkmaz tezi doğrulanmasa da, Coca-Cola, Hamburger kültürü, bilgisayar oyunları Amerika'nın kültürel etkisini artırıyor.

Tüm medya platformları ABD hükümetiyle sansür konusunda işbirliği halinde. Avrupa ve ABD'de Rusya Today ve Sputnik gibi Rus medyası yasaklandı. Twitter, Facebook, YouTube yine Rusya kaynaklı haber akışını engelliyor. Netflix, Apple, Google Rusya kanallarını kaldırdı. Kısaca, ABD kültürel hegemonyasını kendi ideolojik doktrinasyonu doğrultusunda kötüye kullanıyor, özgürlükçü söylemini pratikte doğrulayamıyor.

GÜNÜMÜZ DÜNYASINDA PARA, GÖKTEN ZEMBİLLE Mİ İNİYOR?

Giriş

Bu makalenin amacı, bugünlerde sıkça duyduğumuz “kasa boş”, “kaynak yok” ve benzeri emeğe fevkalade zararlı iddiaların yanlışlığının görülebilmesi için, modern paranın nasıl yaratıldığını, konunun uzmanı olmayanlar tarafından da anlaşılabilir bir dille özetlemektir. Öncelikle, var olan para ve bankacılık teorilerine kısa bir bakış sunulacak, ardından günümüzde yerel paranın nasıl yaratıldığı açıklanacaktır. Birçok ülkede, yerel bankalar yabancı para cinsi (çoğunlukla ABD doları ve avro) mevduat yaratarak yabancı para cinsi kredi de verebilmektedir. Yerel bankaların verdikleri yabancı para cinsi kredilere avro-döviz krediler, yerel bankalardaki yabancı para cinsi mevduatlara avro-döviz mevduatlar denilmektedir. Avro-döviz kredi ve mevduatların işleyişi için Cömert ve Öncü (2023) çalışmasına bakılabilir. Ayrıca, uluslararası para sistemi ve gölge bankaların modern para yaratımındaki rollerini, okuyucuyu teknik ayrıntılarla sıkımsamak adına tartışmaktan kaçınacağız. Son olarak, Hazine'nin yerel para yaratımındaki rolü tartışılacak ve makale sonuç bölümüyle bitirilecektir.

Modern Para Teorilerinin Kısa Özeti

Bankaların “kredi yarattıklarını” yani kredi verme eylemlerinde mevduat yarattıklarını söylemek, kendilerine emanet edilen mevduatı ödünç verdiklerini söylemekten çok daha gerçekçidir. Bunun üstünde özellikle durma nedenim, mevduat sahiplerine oynamadıkları bir rolün nişanının ta-kılmaması gerektiğidir. Ekonomistlerin büyük bir inatla sarıldıkları teori, onları ne tasarruf ettikleri ne de tasarruf etme niyetinde oldukları halde tasarruf sahibi gibi göstermekte; onlara “kredi arzı” üzerinde sahip olmadıkları bir etki atfetmektedir. “Kredi yaratma” teorisi sadece açık gerçekleri yapay kurgularla gizlemeden tanımakla kalmaz; aynı zamanda tasarruf ve yatırımın kendine özgü mekanizmasını da ortaya çıkarır. ... Bununla bir-

Yiğit Deniz NEBİLER ve Dr. T. Sabri ÖNCÜ

likte, iktisatçılar için banka kredilerinin ve banka yatırımlarının mevduat yarattığını kabul etmek olağanüstü zor olmuştur.

Joseph Alois Schumpeter (1954)

Yukarıdaki ifadeler Schumpeter'in 1954 yılında yayınlanan “*History of Economic Analysis*” adlı kitabından alınmıştır. Şimdi daha önceki iki çalışmaya bakalım. İlki, Henry Dunning Macleod'un 1855-6 yıllarında iki cilt halinde yayınlanan çalışması “*The Theory and Practice of Banking*”. İkincisi, Robert Harrison Howe'un 1915 yılında yayınlanan “*The Evolution of Banking: A Study of the Development of the Credit System*” kitabı. Her iki yazar da modern bankaların kredi vererek ya da gerçek ve finansal varlıklar satın alarak nasıl mevduat yarattığını uzun uzadıya anlatmaktadır. Bankacılığın Kredi Yaratma Teorisi'nin (KYT) etkili ilk savunucularından biri olan Macleod'u (1866 [1855-6]) temel alan Howe (1915), modern bankaları şu şekilde tanımlamaktadır:

Modern bankalarımız, öncülleri olan Mevduat Bankalarından farklı olarak İskonto Bankalarıdır ve ticarete muazzam bir ivme kazandırmışlardır. Bunu yapabildiler, çünkü para ile aynı şekilde ve çok daha uygun, güvenli ve ekonomik bir biçimde dolaşan kredi yaratabiliyorlar ve yaratıyorlar.

Ravn (2019) bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir:

Kısacası, banka olmayan diğer finansal kuruluşlar kredi verebilirler ancak verdikleri kredi için ödeme yaparlar. Bankalar ödeme yapmazlar. Krediyi alan firmanın Borçlar Hesabına kaydedilen krediyi banka asla ödemez. Müşteri Mevduatı olarak yeniden adlandırır ve bu mevduat transfer edilebilir olması ve diğer bankalar ve müşterileri tarafından ödeme olarak kabul edilmesi nedeniyle para arzı olarak hizmet eder.

Her ne kadar evrensel bir gerçek olarak kabul edilmesine de, KYT, ilk savunucularından biri Alfred

Marshall (1888) olan Kısmi Rezerv Teorisi (KRT) 1930'ların başında yerini alıncaya kadar baskın bankacılık teorisi olarak kalmıştır. En etkili savunucularından biri Phillips (1921) olan KRT'nin birçok başka savunucusu da vardı.

KRT, kısaca şu şekilde açıklanabilir: Bankalara bir miktar tohum para gelir ve bankalar bu tohum parayı çoğaltır. Bankalar bu çoğaltmayı, gelen paranın belirli bir yüzdesini rezerv olarak tutup, geri kalanını halka kredi olarak vererek yapar, bu kredi de başka bankalarda açılan mevduatlar olarak karşımıza çıkar. Bankalar bunu kredi verecek para kalmayana dek yapmaya devam eder ve bu süreçte toplamı verilen kredilerin toplamına eşit yeni mevduat, yani yeni para, yaratırlar. Örneğin, tutulan rezerv oranı gelen paranın %10'u ise, bankalar tohum parayı 10 ile çarparlar.

Bu nedenle KRT, teoriye göre her ne kadar her banka bir finansal aracı olsa da, bankacılık sistemi yukarıdaki gibi gelen tohum parayı çarparak toplu olarak para yarattığından, Mevduat Çarpımı Teorisi (MÇT) olarak da adlandırılabilir. KRT ya da MÇT, teori, önem kazanmaya başladığı I. Dünya Savaşı'nın sonuna dek arka planda kaldıktan sonra, 1930'ların başında baskın teori haline gelmiş ve 1960'lara kadar da öyle kalmıştır.

Baskın teori olarak KRT'nin yerini alan teori ise, ilk savunucularından biri von Mises (2009 [1912]) olan bankacılığın Finansal Aracılık Teorisi'dir (FAT). FAT'ın KRT'ye meydan okuması, Gurley ve Shaw'un (1955) "*bankaların ödünç verilebilir fonlar yaratma kabiliyetleri ile öne çıktıkları, buna karşın diğer araçların bir şekilde başka bir yerde yaratılan ödünç verilebilir fonları aktarmak gibi mütevazı bir aracılık işlevi ile meşgul oldukları*" görüşüne karşı çıktıkları temel makaleleri ile başlamıştır. Daha sonra Gurley ve Shaw (1960) bankalar ile banka olmayan finansal araçlar arasındaki benzerliklerin farklılıklardan daha önemli olduğunu ve diğer finansal araçlar gibi bankaların ve bankacılık sisteminin de toplanılan mevduatları borç vermek zorunda olduğunu savunmuştur. Sonrasında Tobin'in (1963) de desteğiyle FAT baskın teori haline gelmiş ve en azından 2007 yazında Küresel Finansal Kriz'in başlamasına kadar bu şekilde kalmıştır.

Werner (2014, 2016) ve Jakab ve Kumhof (2018) bu üç bankacılık teorisinin evrimine ilişkin ayrıntılı tarihsel açıklamalar sunarlarken, Werner (2014, 2016) ayrıca KRT ve FAT'ı reddeden ve tek başına KYT'nin deneye dayalı olgularla uyumlu olduğunu gösteren sonuçlar sunmaktadır. KRT'yi reddeden daha önceki bir deneye dayalı çalışma, Carpenter ve Demiralp'in (2010) KRT'nin işaret ettiği ilişkilerin verilerde mevcut olmadığını gösterdiği bir Federal Reserve çalışma raporudur. Daha yakın zamandaki çalışmasında Ravn (2019), bu üç teoriyi incelemiş ve mevcut para ve bankacılık sistemleri için KYT'nin geçerliliğini sorgulamadığı halde, KRT ve FAT'ın tamamen reddedilmemesi gerektiği sonucuna varmıştır. Biçimleri farklı bu teorilerin geçmiş ve gelecekteki para ve bankacılık sistemlerinin analizinde uygun kullanımlarının mümkün olduğunu savunmuştur. Dahası, mevcut koşullarda bireysel bankaların kendi başlarına para yarattıklarını reddetmediği halde, bu süreçte takasın kolaylaştırıcı rolünü hafife almamak gerektiğini belirtmiştir. Takasın para yaratımını kolaylaştırmada, yaratılan parayı piyasadan çekmede ve bankaların kredi yaratımında paranın kaynağını gizlemede oynadığı kolaylaştırıcı rolün küçümsemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Yakın zamana kadar çok dikkat çekmemiş dördüncü bir teori de George F. Knapp (1973 [1924]) tarafından geliştirilen ve çartalizm (chartalism–Latince "charta" kelimesi bilet, jeton veya kâğıt anlamına gelmektedir) olarak da bilinen Paranın Devlet Teorisidir. Çartalizm ismini ortaya atan Knapp'a göre para, "*devletin yarattığıdır.*" Rochon ve Vernengo (2003), Knapp'ın bunu devletin muhasebe birimini belirlemesinin bir sonucu olarak öne sürdüğünü iddia etmektedir. Ayrıca, Knapp'a atıfla Keynes (1976 [1930]), "*çartalist veya Devlet parası çağının, Devlet'in hangi şeyin muhasebe parasına denk gelmesi gerektiğini ilan etme hakkını iddia ettiği zaman –yalnızca hangi sözlüğün kullanılacağını belirleme hakkını iddia ettiği değil, aynı zamanda sözlüğü yazma hakkını da iddia ettiği zaman– geldiğini*" ve "*[b]ugün tüm uygar paranın tartışmasız çartalist olduğunu*" iddia etmiştir. Daha sonra Abba Lerner (1947), "*vergi tahsildarları devlete para yaratıcısı unvanını kazandıracak kadar güçlü olmadan önce,*

devletin yapabileceği en iyi şeyin para birimini altın veya gümüşe bağlamak” olduğu iddiasıyla paranın kabul edilebilirliğinin ana nedeni olarak vergilendirmeyi ön plana çıkarmıştır. Ancak ne Knapp ne de Keynes böyle bir iddiada bulunmamışlardır.

2018 sonrasında popülerleşmiş Modern Para Teorisi (MPT) –neo-çartalizm olarak da bilinir– bir tür çartalizmdir. Wray (2014) çartalizmin MPT’de oynadığı rolü anlatmakta, Lavoie (2014) da neo-çartalizmin dostane bir eleştirisini sunmaktadır (ayrıca bkz. Rochon ve Vernengo, 2003). MPT’ye göre para, para basma teknelini elinde bulunduran devlet tarafından piyasaya sürülür ve bankacılık sektörü hükümetin piyasaya sürdüğü parayı kaldıraç olarak kullanarak dolaşımdaki para miktarını artırır. MPT, para ekonomisinin varlığı için gerekli olanın devletin para yaratma ve vergi koyarak genel kabulünü sağlama gücü olduğunu savunurken, MPT’yi eleştirenlerin birçoğu MPT’nin vergi vurgusuna itiraz etmekte ve parasal bir ekonominin varlığı için gerekli olanın devletin sözleşmelerin yapıldığı sivil hukuku dayatma gücü olduğunu savunmaktadır.

MPT’nin kökenleri 2018’den çok öncelere kadar uzansa (Kregel, 2022) ve neo-çartalizm tartışmaları on yıldan uzun bir süredir devam etse de, MPT’nin 2018 yazında popüler hale gelmesinin ardından birçok yeni taraftar ve karşıt MPT tartışmaları trenine bindiğinden, tartışmaların yoğunluğu artmaktadır. Okuyucu, yakın tarihli bir tartışma için “*Real-World Economic Review*” dergisinin 1 Ekim 2019 tarihli sayısına başvurabilir. MPT’nin ayrıntılı bir tartışması makalemizin kapsamı dışındadır. Bununla birlikte, MPT’nin yalnızca takas ve mutabakat yönlerine odaklanıldığında en önemli katkısının, Merkez Bankası’ndaki Hazine hesabının –ABD’de Genel Hazine Hesabı ve diğer birçok ülkede Tek Hazine Hesabı (örneğin bkz. Pattanayak ve Fairboim, 2010)– para yaratma sürecinde oynadığı rolün açıklığa kavuşturulması olduğunu belirtmek gerekir.

Yerel Para Yaratımı

Her ülkede yerel para yaratımının dört ana oyuncusu vardır: (1) Hazine, (2) Merkez Bankası, (3) bankalar ve (4) geriye kalanlar (banka olmayan finansal kurumlar, finansal olmayan kurumlar ve hane halk-

ları). Merkez Bankası’nın tek bankacılık düzenleyicisi olmadığı ülkelerde beşinci bir oyuncu da bankacılık düzenleyicisidir ve birden fazla bankacılık düzenleyicisinin olduğu birçok ülke vardır (örneğin, ABD). Bununla birlikte, durum ne olursa olsun, bankaların mevduatlara tutmak zorunda oldukları karşılıklar bir para politikası aracı olduğu için zorunlu karşılık (rezerv) oranını belirleyen her zaman Merkez Bankası’dır. Eğer varlarsa, diğer bankacılık düzenleyicileri ise diğer şeylerin yanı sıra sermaye yükümlülüğünü belirlerler.

Mevcut yerel para sistemlerindeki üç temel para türü: (1) nakit (banknotlar ve madeni paralar), (2) mutabakat bakiyeleri de denilen rezervler (bankaların Merkez Bankası’ndaki yerel para mevduatları) ve (3) bankalardaki yerel para müşteri mevduatlarıdır. Bankalardaki müşteri mevduatları, Hazine tarafından yaratılan nakit (Türkiye’de madeni paraları basan Hazine’ye ait Darphane, banknotları Hazine adına basan da TCMB’dir) ve Merkez Bankası tarafından yaratılan rezervler üzerindeki alacaklardır. Türkiye’de nakit paranın piyasaya nasıl sürüldüğünü, Hazine’nin yerel para yaratımındaki rolünü tartıştıktan sonra özetleyeceğiz.

Werner (2014, 2016) tarafından deneysel olarak ortaya konulduğu üzere, sadece KYT deneye dayalı olgulara uygundur, yani bankalar kredi vererek ve reel ya da finansal varlık satın alarak mevduat yaratmaktadır. Ya da Schumpeter’in sözleriyle, “*banka kredileri ve banka yatırımları mevduat yaratır* (Schumpeter, 1954).” Bankalar bu mevduat yaratımını, verdikleri krediyi ya da aldıkları varlığı bilançolarının varlık tarafına varlık olarak yazdıkları anda, krediyi alana ya da varlığı satana, bilançolarının yükümlülük tarafındaki hesabında eşit büyüklükte mevduat yazarak yaparlar. Bankalar kredi alan müşterilerine mevduat hesabı açarlar ama varlığı aldıkları kişinin kendilerinde hesabı olmayabilir. Eğer varlığı satanın varlığı alan bankada hesabı yoksa ya da satan hesap açtırmak istemiyorsa, varlığı alan banka varlığı satanın bankasının Merkez Bankası’ndaki hesabına kendi Merkez Bankası hesabından rezerv parayı gönderir, varlığı satanın bankası da satıcının kendisindeki hesabına karşılığı mevduatı yazar ve yeni müşteri mevduatı

böylelikle yaratılmış olur. Eğer varlığı satan, bankadan ödemeyi nakit talep ederse olanı anlatmayı, Türkiye’de nakit paranın piyasaya nasıl sürüldüğü özetimize erteliyoruz.

Ancak, Carney’in (2013) de belirttiği gibi, “*krediler mevduatlardan fazlasını yaratırlar*”. Çünkü bankaların kredi vererek ya da varlık olarak mevduat yaratmaları, bankacılık düzenlemeleri nedeniyle bankalara iki ek yükümlülük daha yaratır: varlık (kredi veya yatırım) için sermaye yükümlülüğü ve yükümlülük (mevduat) için rezerv (zorunlu karşılık) yükümlülüğü. Bu yükümlülükler genellikle sanıldığı gibi önceden değil sonradan karşılanmak zorundadırlar (örneğin, zorunlu karşılıklar için TCMB’nin 2013/15 sayılı Zorunlu Karşılıklar Hakkında Tebliği’nin 8. maddesine bakılabilir). Ancak, bankalar sermaye yükümlüklerini karşılamayı genellikle sonraya bırakmaz, kredi genişletme planları dâhilinde sermayelerini önceden büyütme özen gösterirler. Buna rağmen, bankaların kredi vererek ve varlık olarak bilanço büyütmelelerinin esas kısıtlayıcısı sermaye veya zorunlu karşılıklar değil, “*kârlılık ve borçlularının geri ödeme gücü kaygılarıdır* (Jakab ve Kumhof, 2018)”.

Sermaye gereksinimini karşılamak için bankalar yeni hisse ihraç edebilir, bankacılık düzenlemeleriyle tanımlanmış öz kaynak benzeri borç alabilir veya varsa, kârlarını dağıtmaz, öz kaynaklarına ekleyebilirler. Öte yandan, Merkez Bankası rezerv yaratımının tekeli olduğundan, bankalar zorunlu karşılıkları Merkez Bankası’ndan temin etmek zorundadırlar. Hâlihazırda ABD, İngiltere ve Kanada gibi yaklaşık bir düzine ülkede karşılık zorunluluğu yoktur, ancak ülkede karşılık zorunluluğu olsun ya da olmasın bankaların diğer bankalarla mahsuplaşabilmek için rezerve ihtiyaçları vardır. Zaten rezervlere mutabakat bakiyeleri de deniliyor olmasının nedeni budur.

Mevcut kurumsal düzenlemeler kapsamında, Merkez Bankası hemen her ülkede rezervleri aşığıdaki yollarla yaratabilir:

- 1) İskonto Penceresi (Türkiye’de Geç Likidite Penceresi) olarak adlandırılan kanaldan bankalara teminat karşılığı verdiği kredilerle ve varsa bankalara sağladığı diğer likidite imkânlarıyla;
- 2) Açık piyasa işlemleri olarak adlandırılan işlemler-

rin parçası olarak geri satım vaadiyle alımlarla (bu, bazı önemsiz yasal ayrıntılar bir yana, özünde teminat karşılığı kredi vermekten başka bir şey değildir);

3) İkinci el piyasada Hazine tahvilleri ve uygun gördüğü diğer menkul kıymetlerin alımıyla.

Yukarıda örneklenen işlemler, bankaların Merkez Bankası nezdindeki hesaplarında yeni mevduat, yani rezerv, yaratmaktadır. Öte yandan, Merkez Bankası açık piyasa işlemleri yaparken geri satım vaadiyle alım işlemi yerine geri alım vaadiyle satım işlemi açarsa, bu, geri alım vaadiyle satım (ABD’de ters repo olarak adlandırılır) yükümlülükleri yaratarak rezervleri azaltır. Çünkü Merkez Bankası, bankalara (veya bankalar aracılığıyla yasalarla alım yapmasına izin verilmiş diğer kurumlara) geri alım vaadiyle satış yaparsa, bankalar ödemeyi (başka yasal bir yol olmadığından) Merkez Bankası’ndaki mevduatlarında duran rezervlerle yaparlar, bu da rezervlerin azalmasına neden olur.

Yerel Para Yaratımında Hazine’nin Rolü

Yerel para yaratımında Hazine bu noktada devreye girer. Hazine, Merkez Bankası tarafından kabul edilebilir teminatların çoğunu sağlar ve Merkez Bankası rezervlerin çoğunu bu teminatlar vasıtasıyla yaratır. Ayrıca, Hazine, neredeyse tüm ülkelerde ödemelerini yaptığı hesabı Merkez Bankası’nda tutar, ancak bazı belirlenmiş ticari bankalarda da hesapları olabilir (bkz. Pattanayak ve Fairboim, 2010). Neden ve ne zamandan beri sorularını bir kenara bırakırsak, bugün ülkelerin hepsinde olmasa bile ezici çoğunluğunda Merkez Bankası’nın Hazine’ye doğrudan borç vermesi (avans vermek veya Hazine tahvillerini birinci elden Hazine’den almak yoluyla) yasalarla engellidir.

Bankalar ve Hazine dışında, yabancı merkez bankalarını ve bazı uluslararası finansal kurumları saymazsak, her ülkede Merkez Bankası’nda mevduat hesabı bulundurmasına izin verilen birkaç kuruluş daha olabilir. Geri alım vaadiyle satım yükümlülükleri de dâhil olmak üzere Merkez Bankası’ndaki banka mevduatları dışındaki yükümlülükler, birkaç küçük istisna dışında, artmaları halinde rezervleri azaltırlar. Bu nedenle, Merkez Bankası’ndaki banka mevduatları dışındaki diğer mevduatlar, yuka-

rıda saydığımız üç temel para türünden farklı türde paralar olarak görülmelilerdir. Bunlardan biri olan Hazine'nin ödemelerini yaptığı Merkez Bankası hesabında duran mevduatı dördüncü önemli para türü olarak ayrıştırılmalı ve Hazine'nin Merkez Bankası'ndaki bu hesabına Tek Hazine Hesabı (THH) diyelim.

Şimdi Hazine'nin tahvil ihraçlarına bakalım:

1. Hazine ihraç ettiği tahvilleri kişilere veya banka olmayan kurumlara sattığında, eğer bu kişiler ya da kurumlar tahvilleri bankalardan borçlanmadan, var olan paralarıyla alırlarsa yeni para ortaya çıkmaz, sadece mevcut para el değiştirir. Para THH'ye yatırıldığında Hazine'nin THH mevduatı (dördüncü tür para) artar, rezervler (ikinci tür para) ve banka müşteri mevduatları (üçüncü tür para) eşit miktarlarda azalır. Bunun aynısı vergi ödemeleri THH'ye yatırıldığında da gerçekleşir. Şunu da belirtmek gerekir ki tahvili alan ya da vergi ödemesini yapan kişi ya da kurumun bankasının elinde serbest rezerv yoksa banka THH'ye aktaracağı rezervleri Merkez Bankası'ndan veya elinde serbest rezerv olan başka bankalardan borçlanarak tesis eder. Ancak Hazine THH'ye yatırılan miktarı harcadıktan sonra (banka eğer THH'ye rezerv aktarıırken rezerv borçlandıysa borcunu kapatacağından) hem rezervler hem de banka müşteri mevduatları başladıkları yere geri dönerler. Eğer tahvilleri alan kişiler ya da kurumlar tahvilleri bankalardan borçlanarak alırlarsa, yeni (üçüncü tür) paranın ortaya çıktığı açıktır. Aynı durum vergi ödemesini yapanlar için de geçerlidir.

2. Hazine tahvillerini bankalara sattığında üç şey olabilir.

a. Ülke içinde Hazine'nin mevduat hesapları tutabildiği bankaların olup olmadığına bakılmaksızın, yalnızca Hazine'nin mevduat hesabı tutmadığı bankalar Hazine tahvillerini satın aldığı anda, genellikle bu bankalar bu tahvilleri Merkez Bankası'ndan rezerv borç alarak satın alırlar. Ancak, ister rezerv borç alsınlar, ister olan serbest rezervlerini kullansınlar, Hazine'nin Merkez Bankası THH bakiyesi artar. Hazine bu bakiyeyi harcadığında, eşit miktarda rezerv ve banka müşteri mevduatı oluşur. Her iki durumda da yeni banka müşteri mevduatı yaratılmış olur, ancak banka

eğer THH'ye rezerv aktarıırken rezerv borçlandıysa borcunu kapatacağından, rezervler her iki durumda da başladıkları yere geri dönerler.

b. Eğer Hazine'nin kısıtlamaları olmayan mevduat hesapları tutabildiği bankalar varsa ve yalnızca bu bankalar Hazine tahvillerini satın alıyorsa, Hazine'ye banka müşteri mevduatı (üçüncü tür para) yaratılmış olur. Ancak, Hazine yalnızca THH'den harcama yapabildiğinden, sonuç yukarıdakiyle aynıdır.

c. Ülke içinde Hazine'nin kısıtlamaları olmayan mevduat hesapları tutabildiği bankalar varsa ve hem bu bankalar hem de diğer bankalar Hazine tahvillerini alırlarsa, yukarıdakilerin bir bileşeni gerçekleşir.

Bu gözlemler, Hazine ihraç ettiği bir miktar tahvili bankalara satsa da, aynı miktarı doğrudan Merkez Bankası'na satsa veya Merkez Bankası'ndan avans çekse de, bu miktarı harcamasından sonra banka müşteri mevduatlarındaki (üçüncü tür paradaki) değişikliklerin aynı olacağı anlamına gelmektedir. Özetle, Hazine'nin doğrudan Merkez Bankası'ndan borçlanmasını yasalarla engellemek, Hazine harcamalarının yeni banka müşteri mevduatı yaratarak para arzını artırmasına engel değildir. Elbette ikinci yöntem Hazine için daha ucuzdur çünkü diğer bankalardan farklı olarak, Merkez Bankası her ülkede kârının büyük bir yüzdesini Hazine'ye aktarmak zorundadır.

Türkiye Örneğinde Hazine Ödeme ve Tahsilatları

Önceki bölümde bahsettiğimiz MPT'nin 2018'de popülerleşmesinden sonra başlayan önemli tartışmalardan biri, MPT'nin kısaca "*hükümet önce para harçayarak paranın varlığını sağladıktan sonra vergi toplar veya tahvil ihraç eder, dolayısıyla ne vergiler ne de tahvil ihraçları hükümet harcamalarını fonlar*" olarak özetlenebilecek önermesi etrafında olmuştur. Burada MPT'nin hükümetten kastı, Hazine ve Merkez Bankası'nın bileşimidir. Amacımız MPT'nin bu önermesini tartışmak olmadığından, parasal egemenliğin tanımını vermeden, MPT'nin bu önermesini sadece parasal egemenliği olan ülkeler için yaptığını belirtmekle yetinelim. Ayrıca, MPT tanımına göre Türkiye Cumhuriyeti'nin parasal egemenliğe sahip bir ülke olmadığını belirtmek de faydalı olacaktır.

Yukarıda özetlediklerimiz ışığında, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni MPT'nin yaptığı gibi Hazine ve TCMB'nin bileşimi olarak düşündüğümüzde, MPT'nin bu önermesinin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin yabancı para harcamaları için doğru olmasa da Türk Lirası harcamaları açısından kısmen doğru olduğu söylenebilir. Kısmen doğru olduğu söylenebilir, çünkü günümüzde Hazine'nin ihraç ettiği tahvilleri alanların hepsi bu tahvilleri TCMB'den borçlanarak almıyorlar; bu tür alımların miktarı çok büyük olmasa da, verilerden gördüğümüz kadarıyla ihmal edilebilecek kadar küçük değiller. Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin harcamalarını sadece Türkiye Cumhuriyeti Hazinesi'nin harcamaları olarak ele aldığımızda (genellikle hükümet harcamaları derken akla gelen de budur), bahsedilen MPT önermesinin, nedenini daha sonra açıklamak üzere, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Türk Lirası harcamaları için bile geçerli olmadığını belirtelim.

Makalemizin gerisinde hükümet harcaması derken, Hazine ve Merkez Bankası'nı ayrı tutacak, yalnızca Hazine'nin harcamaları üzerine odaklanacağız.

Geçmişe dönersek, kamu nakdinin yönetimi için 1 Ağustos 1972 tarihinde THH yöntemine geçilmeden önce Türkiye Cumhuriyeti kamu idare saymanlıkları veznelerinde yeterli miktarda nakit olduğu sürece ödemelerini yapmışlar, vezne bakiyesi ödemeleri karşılayamadığında Hazine'den nakit talep etmişler, tahsilatı ödemelerinden fazla olan saymanlıklar ise fazla nakitlerini Hazine'ye aktarmışlardır (Can, 2020). Ayrıca, Cumhuriyet'in kuruluşunda var olan Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası ve 1924'te kurulan İş Bankası gibi bankalardan, 1924-1930 arasında sadece 1925'te bütçe açığı verildiğini göz önünde bulundurursak, Hazine'nin bu dönemde hiç avans kullanmadığını varsayabiliriz. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Cumhuriyet'in kuruluşundan TCMB 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyete geçene kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan para kullanıldığından, MPT önermesinin bu dönemde Türkiye'de geçerli olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

TCMB'nin faaliyete geçtiği 3 Ekim 1931 tarihinden, THH nakit yöntemine geçilen 1 Ağustos 1972 tari-

hine kadar, Kuruluş Kanunu'na göre temel amacı ülkenin ekonomik kalkınmasını desteklemek olan TCMB hükümeti fonladığı için, kamu idare saymanlıklarının işleyişini de göz önünde bulundurduğumuzda, MPT önermesinin bu dönemde Türkiye'de geçerli olduğunu iddia etmek mümkündür. Ayrıca, TCMB 1950'lerin başında hükümete kısa dönemli avans vermeye başlamış ve 14 Ocak 1970 tarihinde kabul edilen 1211 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu ile Hazine'ye verdiği avans miktarının üst sınırı, ilgili yıla ait bütçe giderlerinin yüzde 15'i oranına yükseltilmiştir.

Nedenlerini tartışmayı bırakırsak, TCMB'nin Hazine'ye sağladığı kısa vadeli avanslar için 1994 yılına kadar geçerli olan yüzde 15'lik üst sınır, 21 Nisan 1994'te yapılan değişiklikle kademeli olarak azaltılmıştır. Buna göre, belirtilen oran, 1996 yılı için yüzde 10, 1997 yılı için yüzde 6, 1998 yılı ve sonraki yıllar için ise yüzde 3 olarak belirlenmiştir. Daha sonra, 1997 yılında Merkez Bankası ile Hazine arasında imzalanan bir protokol ile 1998 yılından itibaren Hazine'nin Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans kullanmayı durdurması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Son olarak, 25 Nisan 2001 tarihinde gerçekleştirilen değişikliklerden biriyle TCMB'nin Hazine ve diğer kamu kurumlarına avans verme, kredi sağlama veya bu kurumların ihraç ettiği borçlanma araçlarını birincil piyasadan satın alma yetkisi tümüyle kaldırılmıştır.

Bu bilgiler ışığında, 25 Nisan 2001 tarihinden itibaren Türkiye'de MPT önermesinin tamamen geçersiz olduğu düşünülebilir. Ancak aslında, 1 Ağustos 1972 tarihinde başlayıp 31 Temmuz 2007 tarihine kadar devam eden THH nakit yönetimi döneminde MPT önermesinin 25 Nisan 2001 tarihinden sonraki dönemde bile tamamen geçersiz olmadığını gösterebilmek için, bu nakit yönetimi sisteminin işleyişini kısaca açıklamak faydalı olacaktır. Ayrıntılı bilgiler, örneğin, Can (2020) ve Tutar (2023) çalışmalarında bulunabilir. Aşağıda verdiğimiz özet, bu iki çalışmadan yapılmıştır.

THH Sistemi kapsamında yer alan kamu idareleri, önceki uygulamada olduğu gibi ödemelerini ve tahsilatlarını günlük olarak banka aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu uygulama, genel bütçeli kuruluş-

ların taşra birimlerinin harcamalarını ve gelirlerini etkin bir şekilde yönetebilmeleri için TCMB şubelerinden yararlanmıştı. TCMB'nin bulunmadığı bölgelerde ise Ziraat Bankası şubeleri kullanılmıştır. Ziraat Bankası'nın 26 Ağustos 2016'da kurulan Türkiye Varlık Fonu tarafından devralınmadan önce yüzde 100 Hazine'ye ait olduğunu da hatırlatalım.

Önceki uygulamadan farklı bir yaklaşımla, bu sistemde kamu idarelerinin ödemeleri, hesaplarında bakiye olup olmadığına bakılmaksızın otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, birimlerin hesaplarında bakiye olmadan harcama yapabilmeleri ve tahsilatlarını anında bankaya yatırabilmeleri ilkesi benimsenmiştir. Ayrıca, ödeme/tahsilat işlemleri sonucu oluşan nakit açık ya da fazlalarının otomatik olarak TCMB'ye iletilmesi de sağlanmıştır.

Ancak kamu idarelerinin hesaplarında bakiye bulunmamasına rağmen ödeme yapmaları, TCMB ile Ziraat Bankası arasında bir borç-alacak ilişkisi doğurur ki bu, TCMB'nin Ziraat Bankası üzerinden kamu idarelerine ve dolayısıyla Hazine'ye avans vermesi anlamına gelir. Bu da, TCMB Kanunu'nda 25 Nisan 2001 tarihinde yapılan değişikliklere rağmen TCMB'nin Hazine ve diğer kamu kurumlarına avans vermeyi THH Sistemi'nin sona erdiği 31 Temmuz 2007 tarihine kadar sürdürdüğünü gösterir. Bu nedenle, 1 Ağustos 1972 tarihinde başlayıp 31 Temmuz 2007 tarihine kadar devam eden THH nakit yönetimi döneminde MPT önermesi, 25 Nisan 2001 tarihinden sonra dahi tamamen geçersiz değildir.

THH Sistemi sona erdikten sonra uygulanmaya başlayan Tek Hazine Cari Hesabı (THCH) Sistemi ve sonrasındaki sistemlerde, muhasebe birimlerinin gerçekleştireceği ödemelerin banka hesaplarındaki nakit mevcutlarına göre yapılması öngörüldüğünden, MPT önermesi anca THCH Sistemi başladıktan sonra Türkiye'de tamamen geçersiz hale gelmiştir. Bu bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni MPT'nin yaptığı gibi Hazine ve TCMB'nin bileşimi olarak düşündüğümüzde, MPT'nin bu önermesinin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin yabancı para harcamaları için doğru olmasa da Türk Lirası harcamaları açısından, ayrıntılarıyla açıkladığımız gibi, kısmen doğru olduğunu hatırlatarak bitirelim.

Nakdin Piyasaya Sürülmesi

Bu bölümde, daha önce sözünü verdiğimiz, nakdin piyasaya sürülme sürecini anlatacağız. Bir önceki bölümde, kamu idarelerinin ödemelerini ve tahsilatlarını anlatırken, onların banka mevduatlarına da mevzuatta kullanılan ad bu olduğundan "nakit" demek zorunda kalmıştık. Bu bölümde ise "nakit" ifadesi sadece madeni paralar ve banknotları kapsayacaktır. Ayrıca, nakdin piyasaya sürülmesi sürecini, Türkiye'ye odaklanarak özetleyeceğiz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye'de madeni paraları basan Hazine'ye ait Darphane, TCMB Kanunu'nun kendisine verdiği yetkiyle TBMM/Hazine adına banknotları basan da TCMB'dir. Madeni paraların üretim masraflarını Darphane, banknotların üretim masraflarını TCMB karşılarlar.

Darphane ve TCMB'nin ne miktarda madeni para ve banknot basmaya bir şekilde karar verip basımlarını yaptıklarını varsayalım.

Darphane, dağıtım masraflarını da karşılayarak madeni paraları TCMB'ye satmış olsun. TCMB, Darphane'den aldığı madeni paraların üzerlerinde yazan miktarı (örneğin, üzerinde 1 Türk Lirası yazan madeni para için 1 Türk Lirasını) THH'ye yazarak ödemesini yaptığında THH bakiyesi alınan madeni paralar kadar artar. Dolayısıyla, Darphane'nin madeni para basıp TCMB'ye satması, hükümete gelirdir.

Öte yandan, TCMB, bastıktan sonra, Darphane'den satın aldığı madeni paralarla birlikte, kasasına koyduğu banknotlar için THH bakiyesini artırarak hükümete ödeme yapmadığından, TCMB'nin banknot basması TCMB'ye gelirdir. Daha sonra TCMB, kasasındaki madeni paraları ve banknotları bankaların serbest rezervleri ya da ellerinde serbest rezerv yoksa borçlanarak tesis ettikleri yeni rezervleri karşılığı bankalara satar. Bankaların rezervleri TCMB'den satın aldıkları nakit kadar azalırken, TCMB kasası da sattığı nakit kadar azalır.

Daha sonra bankalar, kasalarına gelen nakdi, mevduatlarından nakit çeken müşterilerine öderler ve nakit piyasaya sürülmüş olur. Dolayısıyla, piyasadaki nakit arzı, halkın nakit talebine bağlıdır, tabii ki Darphane ve TCMB talebi karşılayacak madeni paraları ve banknotları basarlarsa.

Sonuç Yerine

Çalışanların ve emeklilerin yaşadığı derin enflasyon krizini daha da derinleştirecek, zaten kötü olan gelir ve servet eşitsizliklerini daha da artıracak kemer sıkma politikalarını dayatanların, bunları kabul ettirmek amacıyla bilimselmiş gibi sundukları “kasa boş”, “kaynak yok” ve benzeri iddialarının yanlışlığı, anlattıklarımızdan açıkça bellidir. Çünkü anlatılanlardan da görüldüğü gibi, günümüz dünyasında para gökten zembille inmemekte; ülkenin Hazinesi, Merkez Bankası, yerel bankaları ve toplumun geri kalanı tarafından yaşadıkları sürekli değişen ve dönüşen kurumsal bir yapı içinde borç-alacak ilişkileriyle yaratılmaktadır. Diğer bir deyişle, para toplumsal bir ilişkidir ve toplum tarafından borç-alacak ilişkileriyle yaratıldığından, sınırlı ve tükenen bir kaynak değil, karşılığında bir şeyler almak için kullandığımız bir araçtır. Bu aracın nasıl kullanılacağı tercihleri de bilimsel değil, politiktir. Ford Motor Company'nin kurucusu Amerikalı kapitalist Henry Ford yıllar önce şöyle demişti: “*Halkın bankacılık ve para sistemimizi anlamaması iyi bir şey, çünkü anlasalardı, inancım o ki yarın sabah olmadan devrim olurdu.*” Yazdıklarımız halkımızın bankacılık ve para sistemimizi anlamasına küçük de olsa kolaylaştırıcı katkıda bulunursa, ne mutlu bize.

Referanslar

- Can, B. (2020), “Türkiye’deki Tek Hazine Hesabı Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi”, *Maliye ve Finans Yazıları*, 113: 11–46
- Carney, J. (2013). “Basics of Banking: Loans Create a Lot More Than Deposits”, CNN: <https://www.cnn.com/id/100497710>
- Carpenter, S. B. ve S. Demiralp (2010). “Money, reserves, and the transmission of monetary policy: does the money multiplier exist?” No 2010-41, Finance and Economics Discussion Series, Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.)
- Cömert, H. ve T. S. Öncü (2023). “İkili Açmaz çerçevesinden Türkiye’de yakın dönem Merkez Bankacılığı ve kur krizlerini anlamak”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 50(1): 115-169.
- Gurley, J.G. and E.S. Shaw (1955). “Financial Aspects of Economic Development”, *The American Economic Review*, 45: 515-538.
- Gurley, J. ve E. S. Shaw (1960). *Money in a theory of finance*, Washington, DC: The Brookings Institution.
- Howe, R. H. (1915). *The Evolution of Banking: A Study of the Development of the Credit System*, Chicago: Charles H. Kerr & Company.
- Jakab, Z. Ve M. Kumhof (2018). “Banks are not intermediaries of loanable funds—facts, theory and evidence”, Bank of England working papers 761.
- Keynes, John Maynard. (1976 [1930]). *A Treatise on Money*, New York: Harcourt, Brace & Co.
- Knapp, G. F. (1973 [1924]). *The State Theory of Money*, Clifton, NY: Augustus M. Kelley.
- Kregel, J. (2022), “Beyond the Modern Monetary Theory”, Kadir Has Lectures on Global Political Economy–6: <https://www.youtube.com/watch?v=rGpLZYJEC-4>
- Lavoie, M. (2014). “The Monetary and Fiscal Nexus of Neo-Chartalism: A Friendly Critique”, *Journal of Economic Issues*, 47(1), 1–32.
- Lerner, A. P. (1947). “Money as a Creature of the State”, *The American Economic Review*, 37: 312-317.
- Macleod, H. D. (1866 [1855]). *The Theory and Practice of Banking*, Second Edition, London Longmans, Green, Reader & Dyer.
- von Mises, L. (2009 [1912]). *The Theory of Money and Credit*, Alabama: Ludwig von Mises Institute.
- Marshall, A. (1888). *Report by the gold and silver commission of 1887*, London, UK: Houses of Parliament.
- Pattanayak, S. ve I. Fainboim (2010). “Treasury Single Account: Concept, Design, and Implementation Issues”, IMF Working Paper, WP/10/143.
- Phillips, C.A. (1921), *Bank Credit: A Study of the Principles and Factors Underlying Advances Made by Banks to Borrowers*, New York: Macmillan.
- Ravn, I. (2019). “Werner’s Typology of Banking Theories”, *Forum for Social Economics*, 51(3):1–18.
- Rochon, L-P. ve M. Vernengo (2003). “State money and the real world: or chartalism and its discontents”, *Journal of Post-Keynesian Economics*, 26(1): 57–67.
- Schumpeter, J. A. (1954). *History of Economic Analysis*, New York, Oxford University Press.
- Tobin, J. (1963). “Commercial Banks as Creators of ‘Money’”, in *Banking and Monetary Studies*, D. Carson, ed., Homewood, Illinois: Richard D. Irwin, 408-19.
- Tobin, J., & Brainard, W. C. (1963). Financial intermedi-

aries and the effectiveness of monetary controls. *The American Economic Review*, 53(2), 383-400.

Tutar, S. (2023). "Tek Hazine Kurumlar Hesabı Sistemi Kapsamında Üniversitelerdeki Muhasebe Uygulamalarının Değerlendirilmesi", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8: 475-490.

Werner, R. A. (2014). "Can banks individually create money out of nothing?—The Theories and the empirical evidence", *International Review of Financial Analysis*, 36: 1–19.

Werner, R. A. (2016). "A lost century in economics: Three theories of banking and the conclusive evidence", *International Review of Financial Analysis*, 46: 361–379.

Wray, R. L. (2014). "From the State Theory of Money to Modern Money Theory: An Alternative to Economic Orthodoxy", Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No 791.

MAKİNE DÜŞÜNEBİLİR Mİ VE NASIL DÜŞÜNEBİLİR?*

Ord. Prof. Dr. Cahit ARF

Yurdumuzun çok eski bir kültür merkezi olan Erzurum Atatürk Üniversitesinin ilk ders senesinde bir matematikçi olarak konferans vermeğe davet edilmiş olmak benim için büyük bir sevinç vesilesi oldu. Bana bu sevinci temin etmek lütfunda bulunan Atatürk Üniversitesine ve onu temsil eden sayın Rektör Prof. Sabahattin Özbek'e derin teşekkürlerimi bu

gibi ziyaretlerde mutad olduğu için değil, hakikaten içimden geldiğinden bildirmek istiyorum.

Buraya gelmeden önce, birçok kimseler için olduğu gibi benim için de Erzurum, halkının kahramanlığı ile, tarihi ile, gelip görenlerin anlattıkları ile efsanevî ve biraz da hayalî bir şehirdi. İlâve edeyim ki buraya geleli beri bütün realitelere rağmen Erzurum

* Ülkemizin ünlü matematikçisi ve bilim insanı Cahit Arf'ın yayımladığımız konuşması, Erzurum Atatürk Üniversitesinde verdiği bir konferansın özgün basılı halinden alınmış ve özgünlüğü korunarak aktarılmıştır. Bkz. Atatürk Üniversitesi 1958-1959 Öğretim Yılı HALK KONFERANSLARI I, -Emir Öngüner hususi arşivi-, Atatürk Üniversitesi, Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yayınları, Konferanslar Serisi, No. 1, Erzurum 1959.

benim için hayalî bir şehir olmaktan çıkmadı. Bunun sebebi belki de Erzurum'u gelecekte olmasını istediğim şekilde görmemdir.

Erzurum'u çok eski bir kültür merkezi olma vasfını modern mânada kazanmış olarak görmek istiyorum. Bunun böyle olması için esas şart olan bilgiye susamak, buraya gelmeden de, geldikten sonra da duyduğum, tekrar duyduğum müşahede [müşâhade: görme, gözlem] oldu. Bu fikir Erzurum atmosferine öyle yayılmış ki her yerde, her jestte, her bakışta bu hissediliyor. Bu büyük iştîyâk [iştîyâk: güçlü istek, arzu] muhakkak benimle ve belki de hepimizin olan bu hayalî hakikat yapacak, Erzurum onbinlerce yerli ve yabancı talebe ile dolacak, laboratuvarları, araştırmacıları ile bütün dünyada tanınacaktır. Bunun böyle olmaması için hiçbir sebep yok; Erzurum'un yakınında böyle bir misal var: Tiflis. Onlar yapıyor da biz neden yapamıyalım. Bunu yapmak için aklımız, sıhhatimiz yerinde. Fakat daha mühimi Garptaki [Batıdaki] büyük şehirlerimizde uyuklayan, belki yok olan sadece muhtevasız bir lakırdı halinde soysuzlaşan idealizm burada mevcut ve ikibin metre yükseklik iklimi bunu belki de daha uzun uzun seneler yaşatacaktır.

Bu mevcudiyetini müşahede ettiğimiz öğrenmek iştîyâkı ve idealizm bir Üniversite yaratmağa tabiatıyla kâfi değildir. Bunlara bir bilgi merkezini doğuran müessir [etkileyici, etkili] kuvvetler gözü ile bakacak olursak, tıpkı su kuvveti ile işleyen bir değirmende olduğu gibi bu müessirleri gayeye götürecek kanallar gereklidir. Bu konferanstan maksadım bu kanalların ehemmiyetli gördüğüm bir tanesi olan, pozitif zihniyet hakkında konuşmaktır.

Vaktiyle gerek okumuşlarımızda, gerekse okumamışlarımızda, okumuşlarımızda daha bariz olmak üzere şöyle bir zihniyet hâkimdi: alışageldiğimiz olaylar dışında bir durumla karşılaştığımız zaman bu durumu akl-ı selimimizle anlamak ve durum karşısındaki davranışımızı bu anlayışa göre tertipleme adet değildi. Âdet olan ilmi derindir diye bellediğimiz bir kimseye, bir hocaya müracaat edip davranışımız hakkında onun tavsiyesini almak ve ona göre hareket etme. Durumu akl-ı selimimizle anlamak, kararlarımızı ona göre vermek hususunda âdeta kendi kendimize güveniyorduk. Bilgisi derin

hocadan beklediğimiz de akl-ı selimimizi işletmek hususunda bize yardım etmesi değildi. Zaten böyle bir şey yapmağa kalksa ilmîne güvenimiz sarsılırdı. Tavsiyesini, izahlarını desteklemesi için ondan beklediğimiz şey eskileri zikretmesi idi.

Bu zihniyetin kalıntılarına bu gün de elbise değiştirmiş olarak pek çok rastlamaktayız. Okurlarımız arasındaki münakaşalar [münâkaşa: tartışma/lar] çok defa münazara [bir konu üzerinde, belli kural ve yöntemlere uyularak yapılan sözlü tartışma] mahiyetindedir. Maksat karşısındakinin fikrini anlamak veya kendi fikrimizi anlatmağa çalışmaktan ziyade onu mat etmektir. Bu hususta kullanılan vasıtalarından biri ilmi derin kimseleri zikretmektir; yalnız şu farkla ki bu günkü ilmi derin kimse garplı [Batılı] bir ilim adamıdır. Bu ilim adamı belki de eskilerin istinad [istinâd: dayanma, dayanak. kanıt sayma] ettikleri Ortaçağ filozoflarından, din adamlarından daha güvenilebilecek memba[kaynak]lardır. Fakat benim işaret etmek istediğim husus kendi akl-ı selimimize olan güvensizliğimizdir. İlmi derin adamların mütaleaları [mütâlaa: okuma. düşünme, araştırma, değerlendirme. düşünce] tabiatıyla kullanılacaktır, fakat bunlar netice olarak değil akl-ı selimimizi işletmek hususunda kullanılmalı ve neticeyi aklımız vermelidir.

Aynı zihniyetin bir başka tecellisi Garplıya, Garplının yaptığı işe olan aşırı güvenimizdir. Eskinin ilmi derin olan hocasının yerine bugün âdeta Alman veya Amerikalı kaim [ka'im: birinin veya bir şeyin yerini tutan, yerine geçen] olmuştur.

Bilgiye olan iştîyâkımızın [iştîyâk: güçlü istek, arzu] kendine bir yol bulması kanaatimce akl-ı selime güvencin yayılmasına bağlıdır. Bu güvenle kasdettiğim şey körü körüne kendi aklımızı beğenmek değildir. Bu daha ziyade bir nevi acizdir. Hiçbir şeyi anlamadan kabul edememek, yapamamak, anlamadan öğrenememek, bilmemekten ziyade anlamamaktan acı duymak ve samimi olarak anlamağa çalışmaktır. Anlamaktan kasdettiğim şeyin mahiyetini sezdirmek için askerliğimi yaptığım zaman nazar-ı dikkatimi çeken bir hususu söyleyeyim. Yedek Subay Okulunda bir talim bataryası vardı. Bu bataryayı erler kullanıyor, yedek subay namzetlerine topların nasıl işlediklerini gösteriyorlardı. Bu

erlerin bazıları orduya okuma yazma bilmeden gelmişlerdi. Buna rağmen topların muhtelif parçalarının işleyişini, ölçü âletlerinin yapılışını, hepsi de yüksek okul mezunu olan yedek subay namzetlerinin bazılarından daha doğru ve kolay anlıyorlardı. Sebebi zannedersem şu idi: Okullarımızda maalesef halâ mevcut olan anlamadan belleme imkânı bu yedek subay namzetlerine yeni ve karışık görülen hadiseleri daha önceden tanıdığımız ve basit bulduğumuz hâdiselere ayırmak, tahlil etmek hassalarını [özellik, kuvvet, güç] kaybettirmiş, buna mukabil [karşılık] köyünden gelenler, her insanda tabii olarak mevcut olan bu hassayı kaybetmemişti. Yüksek okul mezunu olan yedek subay namzedi yanlış bir tedris [öğretim, öğretim] sisteminin neticesi olarak muhtevalarını kaybetmiş kelimelerle âdeta birazdan bahis konusu olacak olan makineler gibi düşünabiliyor, buna mukabil köyünden gelen er zaten pek iyi bilmediği kelimelerle değil, daha yakın olduğu hâdiselerin kendileriyle düşünüyordu.

Lüzumuna kani [yargı sahibi olma] olduğum bu aklı selime güvenç, yine kanaatimce umumî olmalıdır. Vali böyle düşünmelidir, avukat böyle düşünmelidir, nalbant ta böyle düşünmelidir, çocuklarımız böyle düşünmelidir. Ancak böyle bir âdet edindiğimiz takdirde dir ki öğrendiklerimize yenilerini katabilenlerimiz çıkar.

Karışık gördüğümüz hâdiselerin veya tertiplerin bir çoklarını anlamak hiç te zannedildiği kadar güç değildir. Bu konferansta bunun bir misalini vereceğim. Ancak şu hususu önceden kaydetmeliyim: Birçok hâdiseler veya tertiplerin anlaşılması işi, bir merdiveni çıkmağa benzetilebilir. Bir basamağı çıkmak kolay bir iştir, fakat bin basamağın çıkılması işi bir hayli ter dökmeğe mütevakkıftır [bir şeye bağlı olarak gerçekleşebilen, yapılması bir şeye bağlı olan]. Aynı şekilde Garp ilim ve tekniğinin meydana getirdiği işlerin esasını anlamak için şuur [bilinç] altımızda Garplıda mevcut olduğunu tevehhhüm [vehim, kurma, kurgu, kuruntuya düşme] ettiğimiz şeytânî zekâyâ ihtiyaç yoktur. Garplının aklı selimine olan güvencinden başka ikinci kerameti bu anladığı esasları birbirine eklemek, yani merdiven basamaklarını birer birer çıkmak hususunda gösterdiği sabır, azim ve sebattır. Bize bu sabrı, bilgiye olan iştihakımız [iştiyâk: güçlü istek, arzu] temin edecektir.

Anlamak, hakikaten anlamak için acele etmemek lüzumunu gösteren şu hikayeyi nakledeyim. İlk radyo vericisini yaptığı kabul edilen Marconi İngilterede bir davette bulunuyor. Orada bulunan bayanlardan biri kendisine telsiz telgraf muhaberesinin [haberleşme] nasıl yapıldığını soruyor. Marconi de kendisine bir havuzun bir kenarına atılan bir taşın tevlit [tevlid: meydana getirme, neden olma] ettiği dalganın yayılması ile havuzun diğer ucunda taşın atıldığının farkına varılabileceğini ve başka başka fasıllarla havuza atılan taşların havuzun diğer ucuna işaretler gönderileceğini söyliyerek anlatmağa başlamış, fakat aceleci olan bayan “ha anladım” diyerek ahbablarına telsiz telgrafı şöyle anlatmış: Meselâ İngiltere ile New York arasında telsiz telgrafla muhabere etmek için Atlantiğe İngiliz sahillerinden taşlar atılır ve bunların tevlit ettikleri dalgalar New York’ta kaydedilir. Sonra bunlar yapılan bir anlaşmaya göre kelimeler olarak mânalandırılır. İngiliz bayanının burada sabırla Marconi’yi dinlemesi ve adı geçen havuzun eter denilen boşluk havuzu, taşların da antenden bu boşluğa atılan elektrik darbeleri olduğunu anlaması lâzımdı. Ancak bu onun bir iki saat dikkatini teksif [teksif: yoğunlaştırma] etmesine mâl olacaktı.

Şimdi anlaşılması güç olduğunu zannettiğimiz şeylerin biraz dikkat, biraz da bilgi yardımı ile anlaşılabilceği hakkındaki misale gelelim. İkinci Dünya Harbinden sonra gazeteler[de], radyolarda müspet [kanıtlanmış, olumlu, pozitif] ilimlerin yarattığı üç mucizeden bahsedildi ve edilmektedir. Bunlar atom enerjisinin elde edilmesi, duruma göre kararlar veren ve bu kararlara uygun işler yaptıran düşünen makineler, diğer tabiriyle elektronik beyinler ve nihayet fezaya [uzaya] fırlatılan âletler, yani sunî peyklerdir [yapay uydulardır]. Gazeteler, radyolar ve dergilerden edindiğimiz intiba [izlenim] bunların akıl erdirilmez şeyler olduğu ve bunlara yalnız Amerikalılar, İngilizler, Almanlar tarafından akıl erdirilip yapılabileceği, bize de sadece hayretle vay neler varmış demek düşüceği mahiyetindedir.

Misal olarak, ikinci yani düşünen makineleri ele alıp bunun hiç te böyle olmadığını görelim.

Düşüncenin elle tutulabilen, gözle görülebilen tecellisi değişik etkilere değişik mukabelelerin [karşı-

lık, karşılama] görülmesidir diyebiliriz. Meselâ bir insan kendisine söylenen değişik sözlerle, yani maruz kaldığı değişik etkilere değişik sözlerle mukabele eder ve bu mukabeleler o insanın düşündüğünü gösteren tezahürler [görünüm, belirme, belirti] olur. Bu tarzda davranış gösteren ve bir bakıma düşününen basit makineler sizin Erzurum'daki hayatınıza girmiştir. Meselâ bir zilli saat böyle bir makinedir. Saate meselâ beni saat dörtte uyandır diyorsunuz, yani arkasındaki ibreyi dörde getiriyorsunuz, saat de size cevabını kendi dili ile veriyor, yani dörtte nefesi tükeninceye kadar, veya siz uyanıp ta saate anladım deyinceye, yani düğmesine basıncaya kadar çalmak suretiyle cevap veriyorsunuz. Ama diyeceksiniz ki ben bu işi bekçiye söylesem bekçi saat dörtte kapıma vurduğu gibi uyanmadığımı müşahade ederse başka vasıtaya müracaat etmeyi düşünerek beni tartaklayarak da uyandırır. Zilli saat ise bunu düşünmez. Fakat zilli saatte de bir tertip ilâve etmek suretiyle onun da uyanmamamız halinde başka vasıtaya müracaat etmesini, meselâ başımıza bir bardak su boşaltmasını temin etmek kabildir. Yine bu mahiyette düşünen makine misali her gün kullandığımız otomatik telefondur. Telefonun kulaklığını kaldırıyor sunuz; bu, makineye kendi dilince konuşmak istiyorum demektir. Makine size kendi dili ile düüt diyerek hazırım kimle konuşmak istiyorsun diyor, siz cevap veriyorsunuz, Bay Hasan'la görüşmek istiyorum diyorsunuz; ancak makinenin dilinde Bay Hasan'ın ismi çevirdiğimiz numaradır. Makine size ya gırr diyerek çağırıyorum diyor, yahut ta düüt düüt düüt diyerek işi var, görüşemez diyerek cevap veriyor.

Şimdi belki de haklı olarak bu iki misalin her ikisinde de makinanın yaptıklarına basit te olsa düşünme gözü ile bakamayız, bunları olsa olsa reflekslerle mukayese [karşılaştırma] edebiliriz diyeceksiniz. Fakat işte size bir hesap meselesi ile bir miras meselesini çözen birer makine misali:

1— Benim ilk okula gittiğim sıralarda hesap dersinde zor addedilen ve ancak iyi öğrencilerin çözebildiği zor bir mesele şu idi. Bir kümeste tavuk ve tavşanlar karışık olarak bulunuyorlar. Kümesteki başlar 510 tane olarak sayılıyorlar, ayakları ise 1420 tane çıkıyor, ve hayvanlardan kaçının tavşan, kaçının tavuk olduğu soruluyor.

Bu soru karşısında düşünen çocuğun mukabelesi [karşılığı] şu oluyor: Her başa ikişer bacak taksak $2 \times 510 = 1020$ tane bacağı yerleştirmiş olacağız. Bu takdirde elimizde $1420 - 1020 = 400$ tane bacak kalacak, bu bacakları evvelce ikişer bacak taktığımız 510 baştan tam 200 tanesine ikişer ikişer ilave olarak takabiliriz. Şu halde hayvanların tam 200 tanesi dört bacaklı, yani tavşandır, geriye kalan 310 tanesi iki bacaklı, yani tavuktur. Bu şekilde cevap veren öğrenciye öğretmen doğru muhakeme [yargıya varma, uslamlama] ediyor diyerek iyi not verecektir. Şimdi aynı işi yapan ve binaenaleyh [bundan dolayı, bundan ötürü, bunun için] öğretmenin iyi not vermesi gereken bir makinayı imal edelim.

Şekil 1'de A ve B ile gösterilen kısımlar huni şeklinde birer kap, içlerinde görülen yuvarlaklar da bilyalar olsunlar. A'daki bilyalar başları, B'dekiler de ayak çiftlerini gösterecek, bu iki huninin ağızlarına birer turnike yerleştirelim ve turnikelerin mihverlerini de [eksen, odak] taksimetrelerdeki gibi sayıcıya bağlamış olalım. Yalnız bu sayıcılar da zilli saatlerdeki benzeyen birer tertiple, ayarlayabileceğimiz birer sayıda bir mandalın düşerek turnikelerin kilitlenmesini temin edelim. Meselâ A'da ki sayıcıyı 510'a, B'dekini de 710'a ayarladığımız zaman A'daki turnike 510 tane başı, B'deki de 710 çift yani 1420 tane ayağı geçirdikten sonra kapansınlar. Bu suretle inakineye çözeceği meselede 510 başla 710 çift ayak bulunduğunu söylemiş olacağız. Şimdi A'daki bilyalardan 510 tanesi, B'dekilerden de 710 tanesi altlarındaki A' ve B' hunilerine geçmiş olsun. Yalnız A ve B'nin turnikelerini A' ve B' turnikelerine o suretle bağlamış olalım ki A ve B'nin turnikeleri kilitlendiği zaman A' ve B'ninkiler açılsın. Bu suretle makine kendisine verilen malûmatı [bilgileri] aldıktan sonra kendi kendine şimdi düşünelim diyecektir. A'nün[nin] turnikesi üzerinde bilya bulunduğu zaman şekilde görüldüğü gibi A' ve B'nün[nin] turnikelerinin mihverleri birbirlerine geçmiş bulunsun. Aksi halde de bu mihverler birbirlerinden ayrılınsın. Buna mukabil de B'nün mihveri üzerinde bulunan bir dişli çember, tavşan sayıcısı diye gösterdiğimiz bir sayıcının dişli çemberine geçsin. Şimdi A' hunisinin altındaki A'' hunisinin turnikesine gelelim. Bu turnike A'de bilya bulunduğu müddetçe kilitli bulunsun, üstelik mihveri de B'de bilya bulunduğu

müddetçe tavşan sayıcısına geçmiş bulunsun. B'de bilya kalmadığı zaman da tavuk sayıcısı diye gösterdiğimiz sayıcının mihverine geçmiş olsun. Şimdi makinenin kendi kendisine düşünelim dediği andan itibaren ne yapacağını görelim. Bu andan itibaren A ve B hunileri aşağıya inmeğe başlayacak ve bu A' boşalınca kadar devam edecektir. Yani makine her başa bir çift bacak takacaktır. A' boşalıp ta B'de 200 tane bilya kaldığı andan itibaren hem A'nün turnikesi açılacak, hem tavşan sayıcısı işlemeğe başlayacak ve hem de B'de kalan 200 bilya ile A'daki 510 bilyadan 200 tanesi ikişer ikişer düşmeğe başlayacaktır. Yani makine bu artan 200 ayak çiftini evvelce birer ayak çifti taktığı başlardan 200 tanesine takmak suretiyle 200 tane tavşan bulunduğu neticesine varacaktır. B'nün boşaldığı andan itibaren de A'nün turnikesi-tavuk sayıcısına geçecek ve makine tavuk olarak geriye kalan 310 bilyayı sayacaktır.

2. Şimdi şu miras meselesini çözen makinaya gelelim:

Bay Ahmedin Ali ile Veli adında iki oğlu olsun ve mirasının şu şekilde bölünmesini vasiyet etmiş bulunsun:

Oğullarından biri yaşıyor,

biri ölmüş ise, Mirasın tamamı yaşayana

İkisi de ölmüş ise, Mirasın tamamı Kızılaya

İkisi de yaşıyor, evlilik ve yüksek tahsil durumları aynı ise, Miras ikisine yarı yarıya

İkisi de yaşıyor ve fakat evlilik ve yüksek tahsil bakımından durumları farklı ise

Yüksek tahsilli olanın payı yüzde

20 kadar artacak, diğerininki yüzde 20 kadar eksilecek, evli olanın payı yüzde 10 kadar artacak, diğerininki yüzde 10 kadar eksilecek.

Bu vasiyetnameyi tatbik eden şahsın şu altı sorunun cevaplarını evet veya hayır oluşlarına göre kararını vermesi gerekir.

1 - Ali yaşıyor mu?	0,50
2 - Veli yaşıyor mu?	0,50
3 - Ali yüksek okul mezunu mu?	0,20

4 - Veli yüksek okul mezunu mu?	0,20
5 - Ali evli mi?	0,10
6 - Veli evli mi?	0,10

İlk iki sorudan birinin veya her ikisinin cevabı hayır olması hallerinde vasiyetnameye uygun kararların şunlar olacağı aşikardır:

Her iki sorunun cevabı hayır ise, Miras Kızılaya
Yalnız birincinin cevabı hayır ise, Miras Veli'ye
Yalnız ikincisinin cevabı hayır ise, Miras Ali'ye gidecektir.

Birinci ve ikinci soruların cevaplarının her ikisi de evet ise durum biraz daha karışık olur; her şeyden evvel diğer dört sorunun sorulması gerekir. Alınacak cevaplara göre karar vermek için vasiyetnameye uygun olarak şu kaidenin [kuralın] tatbiki gerekmektedir: Bir sorunun cevabı evet ise o sorunun karşısındaki sayı soruda adı geçen hissesine eklenir, diğerinden çıkarılır, meselâ 3 evet, 4 hayır, 5 hayır, 6 evet ise karar şu olacaktır:

Cevaplar	Ali'nin hissesi	Veli'nin hissesi
3. Evet	+ % 20	-% 20
4. Hayır		
5. Hayır		
6. Evet	- % 10	+ % 10
	+ % 50	+ % 50
	% 60	% 40

Tabii bu hesabı yaparken sadece Ali'nin hissesini hesaplamak, Veli'nin hissesi olarak ta Ali'ninkinin yüzde tamamlayıcısını almak kâfidir. Ali'nin hissesi bakımından sorulan soruların değerleri mütakabilen [mütakabil/e: karşılık olan, karşılık gelen]:

3'ün değeri = + % 20

4'ün değeri = - % 20

5'in değeri = + % 10

6'nın değeri = - % 10'dur.

Buna göre aynı şartlar altında aynı cevapları veren bir âleti birkaç ampul ve bir de pil yardımıyla Şekil 2'deki şemaya göre yapabiliriz*.

* Bu misal Eniac adlı bir Amerikan oyuncağından alınmıştır.

Bu âlette sorular hizalarındaki küçük karelerin E – evet veya H = hayır hizasına getirilmesiyle cevaplandırılır. Âlet de kararını on tane lâmbasından birini yakmak suretiyle bildirir. Kararın âletin dilinden dilimize tercümesi yanan lâmbanın altında yazılıdır.

Çok basit makinelerin bile muhakeme yürütebileceği hakkında vermiş olduğum bu iki misalin sizi pek tatmin etmediğini tahmin ediyorum. Bunun sebebini incelemeden önce şunu kaydedelim ki, bu iki misal basitliklerine rağmen beynimizin iki esas işleyiş tarzı hakkında iyi birer nümune teşkil etmektedirler. Bunlardan birincisinde alınan malûmat ile bunlardan çıkarılmak istenen netice arasındaki bağların benzerlerini hayalimizde kuruyoruz ve netice hayalimizdeki netice oluyor. Bu halde vermiş olduğumuz makine şeması da bu benzerliğin maddî bir realizasyonudur. Bu çeşit düşünmeğe “benzerlikle düşünme”, bu tarzda düşünen makinelere de yerleşmiş tabiri ile “analog makineler” denir.

İkinci halde ise yürütülen muhakeme tarzında verilmesi mümkün olan bütün neticeler gözönüne alınır (Şekil 2’deki lâmbalar veya bizim dilimizde bu lâmbaların altında yazılı olan miras dağılışları) ve bu neticelerden verilen malûmata uymayanları birer birer bertaraf edilir (Makinede kareli düğmelerin E veya H’nin altına getirilmesi ile) ve nihayet geriye kalan netice, alınması gereken karar olur (Makinede yanan lâmba). Bu tarzda muhakemeye “yoketme (elimination) yolu ile muhakeme” ve bu tarzda işleyen makinelere de yerleşmiş tabiriyle “digital makineler” denmektedir.

Şimdi bu vermiş olduğum iki misali belki de haksız olarak neden tatmin edici bulmadığınızı ve bu hususta daha tatminkâr kabul edeceğimiz makinaların hangi şartları haiz [hâiz: malik/sahip. taşıyan] olmaları icap ettiğini arayalım. Bu iki misalin her ikisinde de göze batan kusur her ikisinin de yalnız birer meseleyi çözebilmeleri ve hattâ hakikatde bizim çözdüğümüz birer meselenin çözülmesi işini istenilen ânda tekrarlamalarıdır. Bundan başka birinci misaldeki makina, beynimizle kıyaslanmayacak kadar yavaş etmekte ise de ikincide bu kusur yoktur. Ve hattâ lüzumlu malûmatı aldıktan sonra neticeyi beynimizden daha çabuk ve hemen hemen ânî olarak vermektedir. Şunu da kaydedelim ki bir makinanın cevaplan-

dırabildiği meselelerin sayısını birden meselâ onbine çıkartsak bile, bu makine yukardakiler gibi sadece bizim makineyi yaparken çözmüş olduğumuz problemleri çözüyorsa ona yine de bir nevi sun’î beyin gözü ile bakamıyacağız. Bu sefer diyeceğiz ki bizim beynimiz evvelce hiç karşılaşmadığı problemleri çözüyor veya hiç değilse bize öyle geliyor. Halbuki bu makinede böyle birşey yok. Zannediyorum ki insan beyninin karakteristik vasfı yeni, daha doğrusu yeni olduklarına zahip [bir görüş veya düşünceye kapılma] olduğumuz durumlara intibak [intibâk: uyum] edebilmesidir. Şu halde şimdi anlamak istediğimiz husus şu olacaktır: *İntibak kabiliyeti olan, yani makina yapılırken düşünülmemiş olan problemleri de çözebilen bir makina yapılabilir mi ve nasıl yapılabilir?*

Bu soruyu incelemek için beynimizin nasıl işlediğini üstünkörü bir gözden geçirelim:

A) İlk önce bir soru tespit edilir. Bu haricî bazı tesirlerin meselâ söz veya müşahedelerin bir nevi kayıt işidir. Bu işin beynin belli bir yerinde yapıldığını kabul edelim. Hakikatte böyle bir yer yoksa bile bunun şu anda hiç bir ehemmiyeti yoktur.

B) Ön hafızaya kaydedilen bu müessirler [etkileyiciler, etkiler] bir nevi tasnif yerini, başka bir adla bir kontrol merkezini harekete geçirir ve bu merkez hafıza dediğimiz bir nevi bilgi deposundan müessirlerle ilgili bilgilerin kopyalarını ön hafızaya gelen bilgiler arasında bazan şöyleleri de vardır: Filân adama sormalı veya filân kitaba bakmalı. Bu suretle başka insanlar veya kitaplar hafızamızın birer yardımcısı olarak beynimizin haricî bir parçasını teşkil etmiş olurlar. Bu harici parçaya yardımcı hafıza diyelim.

C) Ön hafızada toplanan bilgiler mantikî hesap veya benzerlik yolu ile verilen bilgilerden yeni bilgiler çıkaran bir cihazın kontrol merkezi tarafından seçilen yerlerine giderler ve orada bir nevi dönüşüm (transformation)’e maruz kalırlar. Bu dönüşümün neticesi sorunun beyin tarafından verilen cevabıdır.

D) Cevap yine kontrol merkezinden geçerek bir taraftan bir neşir [neşir, neşir: yayma, dağıtma, yayım] organımız vasıtasıyla harice [dışa] intikal [intikâl: geçme, yer değiştirme] eder, bir taraftan da hafızamıza kayd olur.

Hakikatte beynin işleyiş tarzı bu kaba şemaya na-

zaran çok, pek çok daha karışık olabilir. Bununla beraber beynimizin bazen bu tarzda işlediğini kabul edebiliriz. Bu itibarla beynimize benzetmek isteyeceğimiz bir makinede Şekil 3'te görülen parçalar bulunmalı ve bu parçalar arasında şekilde okla gösterilen irtibatlar bulunmalıdır.

Bu makine tabii olarak ancak belirli tipte bir takım tesirleri [etkileri] alıp kaydedebilecek ve onları dönüştürüp neşredebilecek ve hafıza kısmında kaydedebilecektir. Alıp üzerinde işleyebileceği tesirlerin hey'et-i mecmuasına [tümüne, genel yapısına] makinenin alış dili, neşir cihazındaki tezahürlere de makinenin neşir dili diyelim. Bizim beynimizin alış dili kelimelerden, kelimeler de harflerden teşekkül etmektedir. Şu halde beynimizin alıp dönüştürebildiği tesirler 29 harfin fasılalarla dizilişlerinden ibarettir. Meselâ "sokağa çıkacağım, fakat hava bulutludur" cümlesi böyle bir tesirdir. Beyin bu tesiri hafızasındaki bilgiyle birleştirip şuna dönüştürüyor: Şemsiye almalıyım. Burada görülüyor ki beynimizin daima yeni problemler çözebilmesinin sebebi 29 harfin çok büyük sayıda sıralandırılışlarını tesir olarak kabul edebilmesi, yani anlaması ve bunları hafızasındaki diğer bilgiler yani müessirler yardımıyla mantık kaidelerine göre dönüştürebilmesidir. Şunu da hatırlatmış olayım ki dilimizin zenginliği harflerin sayısı ile alâkalı değildir. Sadece iki harf kullanmış olsaydık yine de aynı derecede zengin bir dil elde etmiş olurduk. Meselâ harf olarak O, I işaretlerini kullandığımızı farzedelim. Alfabadeki harfler yerine:

A = 00000, B = 00001, C = 00010, D = 0001, E = 00100, F = 00101,
G = 00110, H = 00111, İ = 01000, J = 01001, K = 01010, L = 01011,
M = 01100, N = 01101, O = 01110, P = 01111, R = 10000, S = 10001,
T = 10010, U = 10011, V = 10100, Y = 10101, Z = 10110, Ö = 10111,
Ü = 11000, I = 11001, Ğ = 11010, Ç = 11011, Ş = 11011

işaretlerini koymak suretiyle her kelimeyi bu o, r işaretleriyle yazmış oluruz. Binaenaleyh O, I işaretlerinin bütün sıralanışlarını tesir olarak kabul edebilen ve bu tesirleri mantık kaidelerine benzeyen kaidelere göre dönüştüren bir makinenin dili en az bizim dilimiz kadar zengin olacaktır.

Hakikatte böyle bir makine O, I işaretlerinin bütün

sıralanışlarını birbirinden farklı tesirler olarak alamıyacaktır. Makinenin büyüklüğüne göre verilen sıralanıştaki O, I işaretlerinin sayısı çok büyük olduğu takdirde bu sıralanışı tesir olarak alamıyacak, daha doğrusu eksik olarak alacaktır. Fakat insan beyni de öyle değil midir; meselâ 2000 kelimelik bir cümleyi anlayabilecek bir insan bilmiyorum.

Şimdi hâlen elektronik beyin adı altında yapılmakta ve kullanılmakta olan, dilleri de O, I işaretlerinin sıralanışlarından teşekkül eden makinelerin yapılarındaki çok basit olan esasları anlamağa çalışalım.

Bir elektrik düğmesinin hepimizin bildiği gibi iki durumu vardır; ya ceryan geçirecek durumdadır, yahut değildir. Ceryan geçirecek durumda olmasına I işareti, geçirmeyecek durumda olmasına da O işareti gözü ile bakabiliriz. Şu halde makinenin ön hafıza dediğimiz yerinde meselâ 100'den fazla elektrik devresi varsa ve bunlardan meselâ 100 tanesi makine üzerindeki 100 düğmeye bağlı ise, bu 100 düğmeyi çevirmek suretiyle makineye 100 işaretlik bir kelime veya cümleyi söylemiş oluruz. Makine de bunu kaydetmiş ve anlamış olur. Şimdi sıra makinenin bu aldığı işaret tesiri ile hafıza dediğimiz kısımdaki bilgi yani cümlelerden bir kısmını ön hafızaya göndermesine geliyor. Bunun için ilk önce hafıza dediğimiz kısım hakkında bir fikir edinelim. Hep bildiğimiz gibi bir demir çubuk üzerine bir tel sarılıp içinden ceryan geçirilirse çubuk mıknatıslanır ve demir parçalarını çeker. Şimdi Şekil 4'te görülen elektrik devresini gözönüne alalım.

Şekil 4'te hafıza diye ayrılmış bölgede A ve B harfleri ile gösterilen kısımlar üzerlerine tel sarılmış iki demir çubuktan ibarettir. Bu iki demir çubuk arasında D harfi ile gösterilen kısım, sağına soluna birer bakır levhacık takılmış bir demir parçasıdır ve bu demir parçası A ile B arasında serbestçe gidip gelebilmektedir. D demir parçası B'ye yapışık olduğu zaman H ile gösterilen elektrik devresi O'da, D demir parçası A'ya yapışık olduğu zaman da H devresi 1'de olur. A çubuğunun üzerine sarılı olan tel kontrol merkezine bağlıdır ve kontrol merkezinin bu tele ceryan verip vermeyeşine göre D demir parçası A'ya gelir veya B'de kalır. Bundan sonra kontrol merkezinden gelen ceryan kesilse de D yerini de-

ğıştırmaz ve böylece H devresine O veya I işaretlerinden biri kaydedilmiş ve orada muhafaza edilmiş olur. Bu izah etmiş olduğumuz alete bir röle, H devresine de bir hafıza elemanı denir. Hafıza dediğimiz cihazın bu şekilde tertiplenmiş binlerce H devresinden tereküküp [terekküb: oluşum. bileşim] ettiğini farzedelim. Böylece hafıza binlerce 0 veya 1 işaretinden ibaret bilgiyi muhafaza edebilecektir. Bütün hafıza elemanlarının B çubuklarına sarılı olan devrelere bir S düğmesi ile kumanda ediliyorsa, S düğmesine basmakla hafızaya bütün bilgisi unutturulmuş, hafıza elemanlarının hepsi sıfıra getirilmiş olur. H devresinin uçları şekilde görüldüğü gibi kontrol cihazına gitmektedir. Kontrol cihazında bu devrenin uçları yine bir takım rölelerle, H'deki bilginin ön hafızadaki soru ile alâka şekline göre ön hafızadaki yeni bir röleye ceryan verir veya vermez ve böylece hafızada bulunan ve ele alınan soru ile ilgili olan bilgilerin kopyeleri ön hafızaya getirilmiş olur. Ön hafızada böylece toplanmış olan bütün bu işaretler dizisinin devreleri yine kontrol cihazından geçerek mantıkî hesap cihazına giderek orada yine röleler vasıtasıyla yeni bir takım devreleri açar veya kaparlar. Bu açılar veya kapanan devreler de sorunun mantık kaidelerine göre dönüştürülmüş şeklini, yani makinanın soruya cevabını teşkil eder. Makinanın neşir [neşr, neşir: yayma, dağıtma, yayım] organı da bu cevabı, meselâ yukarıda vermiş olduğumuz alfabeğe göre bir yazı makinesinde bizim dilimize çevirerek yazdırır. Mantıkî hesap cihazının aldığı işaretleri hakikaten mantık kaidelerine göre dönüştürebileceğini anlatmak için şu üç mantık işleminin röleler yardımıyla yapılabileceğini göstermekle iktifa [iktifâ: yetinme] edelim:

A veya B doğru ise C de doğrudur.

A ve B doğru ise C de doğrudur.

A, B'nin aksidir, yani A doğru ise

B yanlış, A yanlış ise B doğrudur.

Şekil 5'te A, B, C ifadeleri birer elektrik devresi ile temsil edilmişlerdir. Bir devrenin kapalı oluşu tekabül eden ifadenin doğruluğunu, açık oluşu da yanlışlığını gösterebilir. Bu suretle Şekil 5'teki üç şemanın verilen üç mantık işlemini temsil ettikleri kolayca görülür.

Esaslarını böylece anlatmış bulunduğumuz düşü-

nen makinelerden çok karışık hesaplar yapan ve matematik problemleri çözenler araştırma müesseseleri tarafından kendi hususî işleri için yapılmakta ve kullanılmakta olduğu gibi Türkiye'de de müesseseli bulunan I.B.M. müessesesi tarafından da ticari maksatla yapılmakta ve kiralanmaktadır. Bu makinelerde mıknatıslı röleler yerine elektronik lâmbalar (radyolardaki lâmbalar) ihtiva eden devreler ve ses alıcı âletlerde kullanılmakta olan tel'e benziyen parçaların kullanılmasıyla makinenin bazı işleri insan beyninden çok daha çabuk yapması sağlanır.

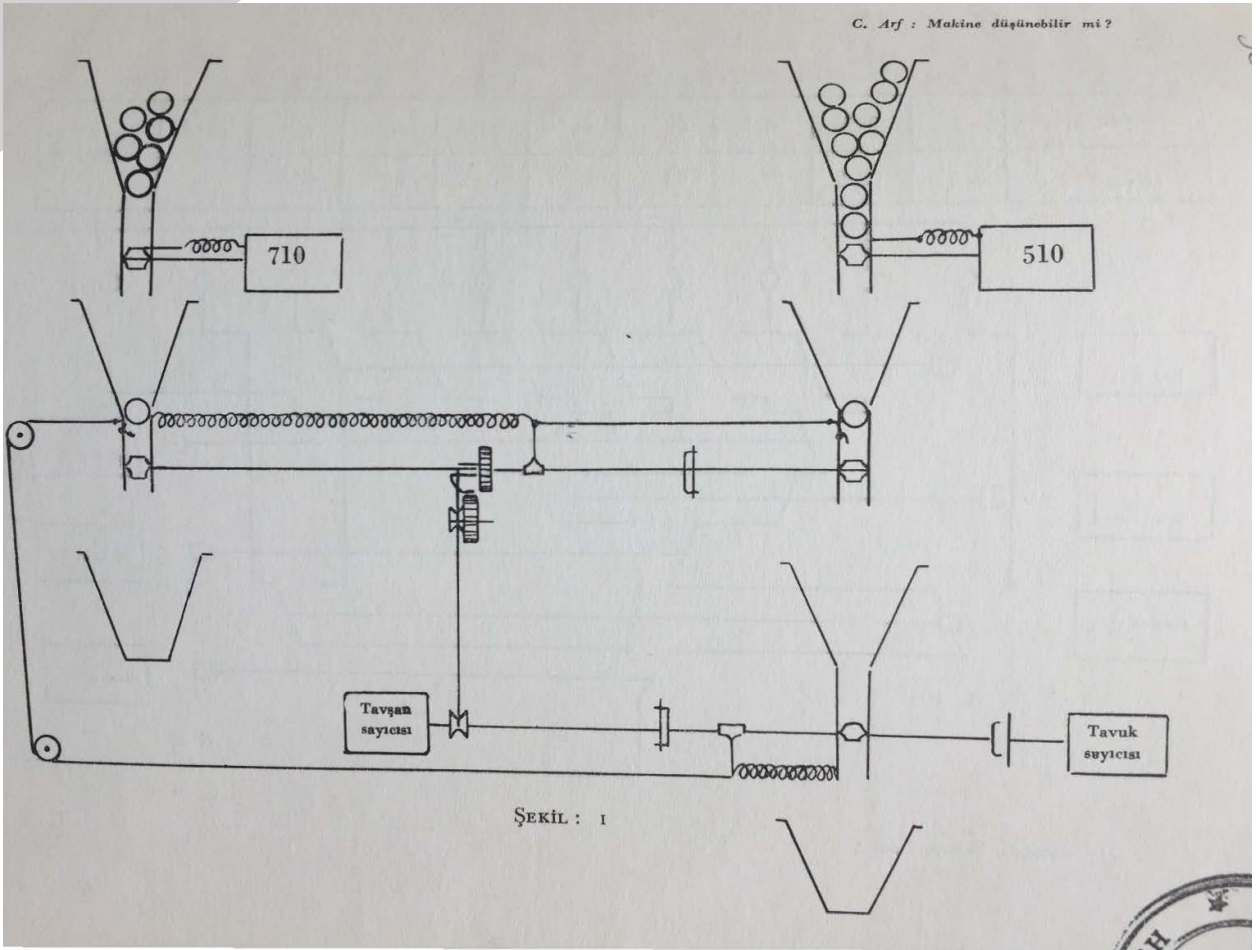
Görülüyor ki zamanımızın harikalarından biri olan bu makinelerin anlaşılması için şeytanî bir zekâyâ hiç te ihtiyaç yoktur. Sadece akl-ı selim kâfidir. Fakat yine konuşmanın başında belirttiğim gibi, her işte olduğu gibi burada da makineyi teferruatı ile birlikte tasarlamak ve yapmak için bitmez tükenmez sabır ve sebat ve bol bol ter dökülebilmek lazımdır. Ne mutlu o ter dökülebilmekle saadetini erişenlere.

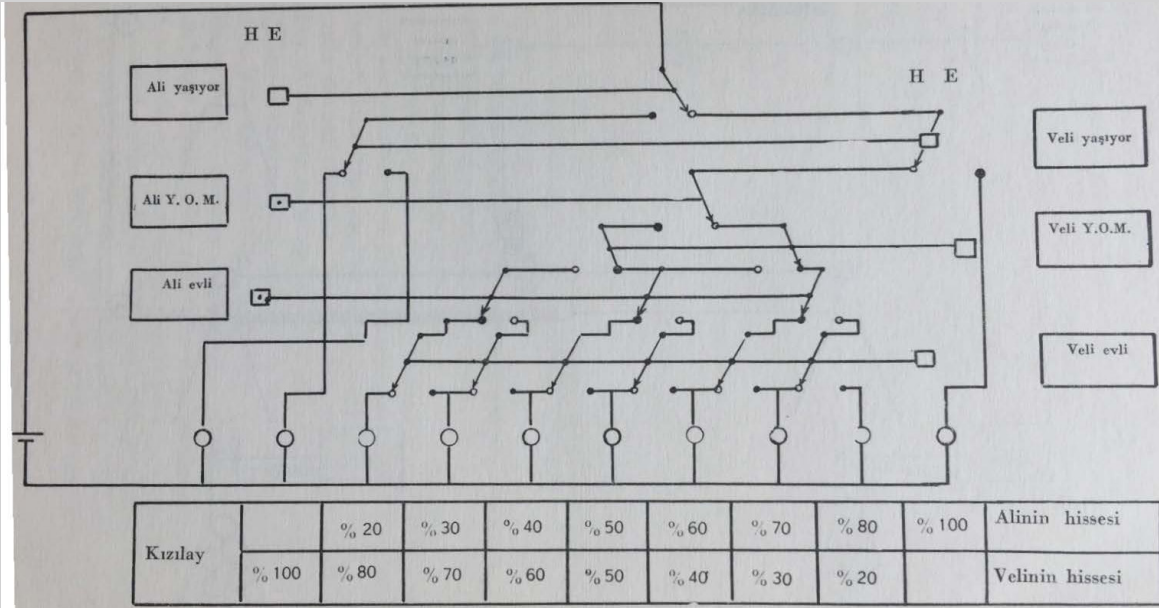
Sözlerimi bu makinelerin insan beyni ile kısa bir mukayesesi ile bitireyim:

Makinelerin bazı işleri insan beynine nazaran çok daha çabuk yapabilmelerine mukabil anlayış yani alış kapasiteleri büyük bir salonu doldurabilecek kadar büyük olanlarında bile tenevvü [çeşitlilik] bakımından insan beyninden çok düşüktür. İnsan beyninin kendi kendisini kendi inisiyatifi ile tekemmül [tamamlanma. olgunlaşma] ettirmesine mukabil makine yapıldığı gibi kalmaktadır. Bununla beraber kendi kendisini tekemmül ettiren makine tasarlamak mümkündür. Fakat kanaatimce insan beyni ile makine arasındaki asıl fark, insan beyninin estetik mahiyette müessirleri alıp onlar üzerinde işleyebilmesi ve yine estetik mahiyette olan kararlar verebilmesine, verilen bir işi yapıp yapmamak hususunda kendisini serbest hissetmesine mukabil makinede bu vasıfların benzerlerinin yok oluşudur. Bu vasıfları karakterize eden husus hepsinin de bir belirsizlik unsuru ihtiva etmesi, bunların şaşmaz bir şekilde uydukları kaidelerin mevcut olmayışıdır. Belirsizlik karakterini haiz olan insan dışı tabiat hâdiseleri mevcuttur. Bunlar atom içinde ceryan eden olaylardır. Bu itibarla nisbeten küçük sayıda atom içinde ceryan eden olaylar böyle makinelerin işleyişinde

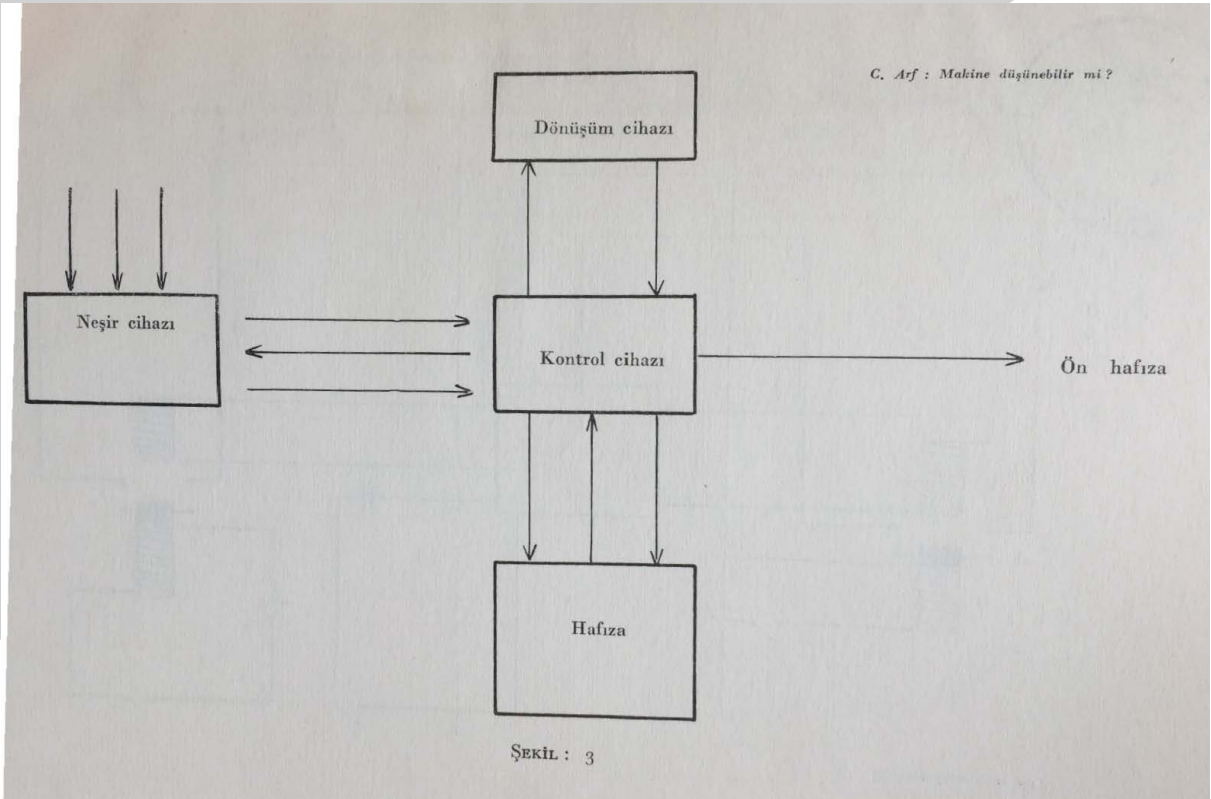
müessir hale getirilebilirse, makinelerin estetik bakımından da insan beynine benzetileceği ümit edilebilecektir. Böyle bir makine, meselâ filan müzik

parçasını güzel bulmadığını söyleyebilecektir. Fakat bu işin uzun yüzyıllar sonra bile ve belki de hiçbir zaman yapılamıyacağını zannediyorum.

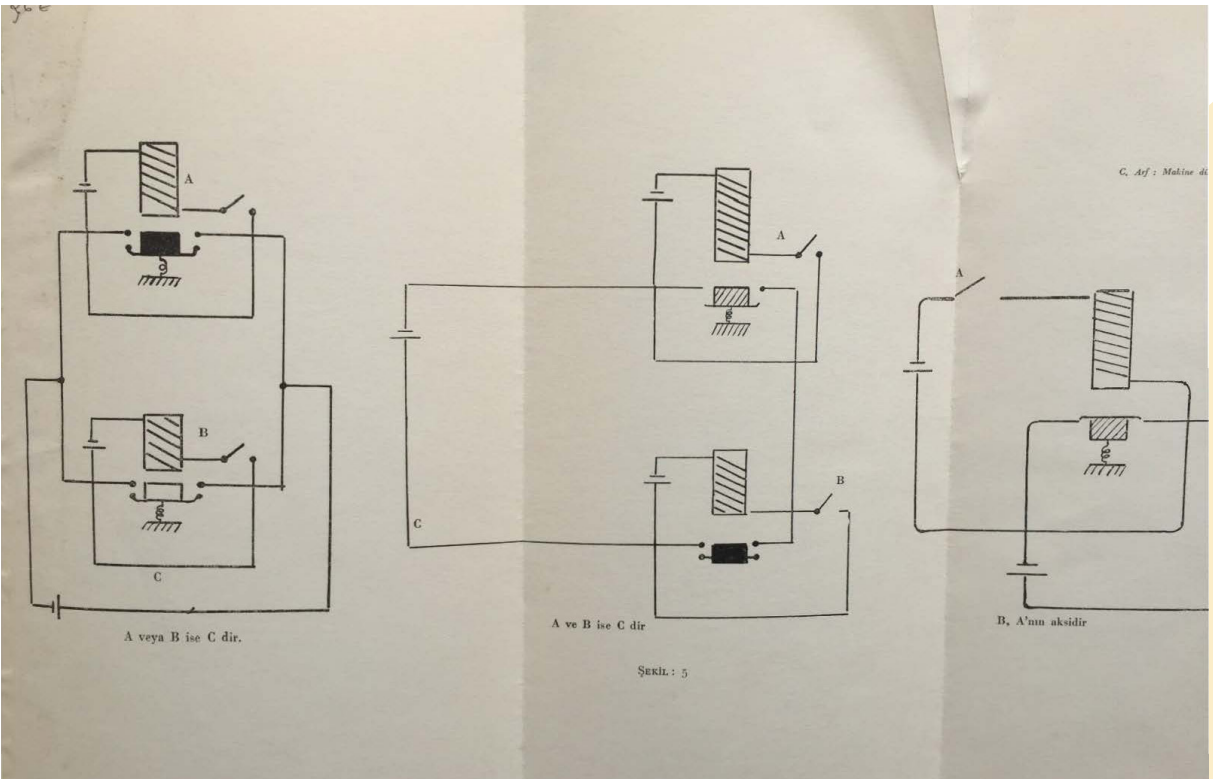
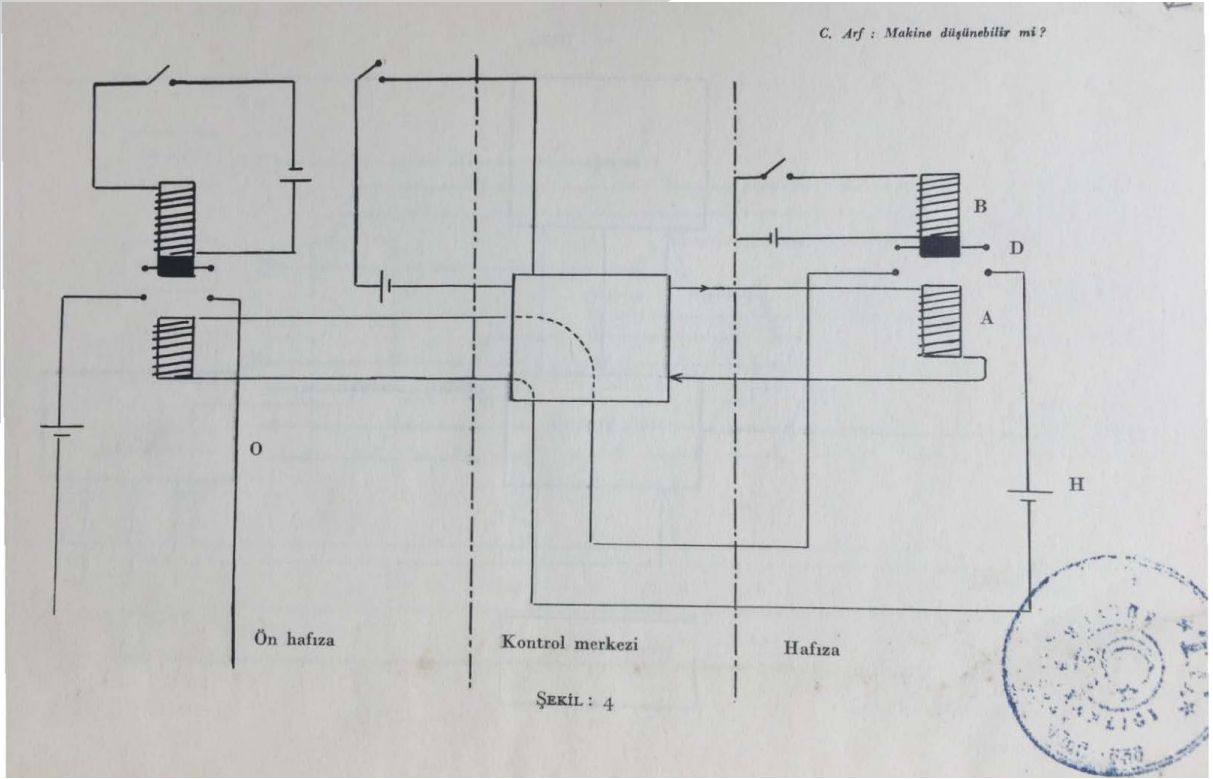

ŞEKİL : 2

ŞEKİL : 3

İNSANLIK YAPAY ZEKÂDAN SAĞ ÇIKABİLİR Mİ?

Garrison LOVELY

Çeviren: Yusuf Tuna KOÇ

Google kurucusu Larry Page, süper akıllı yapay zekânın (YZ) “evrimin bir sonraki adımı” olduğunu düşünüyor. Hatta 120 milyar dolarlık serveti olan Page, yapay zekâ sebepli soy tükenmesini engelleme ve insan bilincini koruma çabalarının “türcü” ve “duygusal saçmalıklar” olduğunu savunuyor.

Temmuz ayında, eski Google DeepMind çalışanı bilim insanı -YZ'nin önemli alt alanlarından olan pekiştirici öğrenmenin öncülerinden- Richard Sutton bu teknolojinin “varlığımızı ortadan kaldıracığını” ve “başarıya direnmememiz gerektiğini” söyledi. 2015'te bir konuşmasında Sutton “her şey yıkılsa ve YZ hepimizi öldürecek olsa, insanların evrendeki akıllı yaşamın son formu olmayacak olması çok mu kötü?” diye sordu.

“Buradaki konu biyolojik bir soy tükenmesi değil” dedi bana 66 yaşındaki Sutton. “İnsanlığın aydınlığı ve algılayışımız, zekâmız -bilincimiz diyelim isterse- n- etten kemikten insanlar olmadan da sürebilir.”

En fazla atıf yapılan ikinci bilim insanı olan 59 yaşındaki Yoshua Bengio, derin öğrenme konusundaki kurucu çalışmalarıyla biliniyor. Page ve Sutton'un iddialarına cevap olarak Bengio bana “İstedikleri şey, bence insanlığın geleceği ile zar atmak. Şahsen bunun suç muamelesi görmesi gerektiğini düşünüyorum.” Biraz da yanıtına şaşırarak, tam olarak neyin yasaklanmasını istediğini sorduğumda, “kasten kendi çıkarını düşünmesi için tasarlanmış ve bize üstün gelecek güçte YZ sistemleri” kurmaya dönük çabaları kast ettiğini söyledi. Mayıs ayında, Bengio ilerlemiş YZ sistemlerinin nasıl kontrolden çıkarak insanlık için soy tükenme riski yaratabileceğine dair yazmaya ve konuşmaya başladı.

Bengio gelecekte, hakiki insan seviyesindeki yapay zekâ sistemlerinin kendi kapasitelerini ilerleterek, yeni ve daha zeki türler yaratabilecekleri ihtimaline işaret etmişti. İnsanlık, büyük oranda kazara birçok farklı türün soyunun tükenmesine sebep olmuştu.

Şimdi sıranın bize geldiğini düşünüyorum- ve bunda da yalnız değil.

Bengio, bilgisayarlıca nobeli olan 2018 yılı Turing Ödülünü, derin öğrenmenin öncülerinden Yann LeCun ve Geoffrey Hinton ile paylaşmıştı. Yaşayan en fazla atıf yapılan bilim insanı olan Hinton, Mayıs ayında Google'daki kıdemli rolünden ayrılarak gelecek YZ sistemlerinin insanlığı silebileceğinden daha rahat şekilde bahsedebildiğinde önemli yankı uyandırmıştı. Hinton ve Bengio “x-risk” topluluğuna katılan en ünlü YZ araştırmacıları. Kimileri tarafından YZ güvenliği savunucuları, kimileri içinse kıyametçiler olarak bilinen bu geniş grup YZ'nin insanlık için varoluşsal bir tehdit olduğundan endişeleniyor.

Hinton'un Google'dan istifa ettiği hafta, yüzlerce YZ araştırmacısı ve önde gelen isimleri açık bir mektup yazarak “YZ kaynaklı bir yok oluş riskini hafifletmek, pandemi ve nükleer savaş gibi diğer toplumsal ölçekli riskler gibi küresel bir önceliğe sahip olmalıdır” dediler. Hinton ve Bengio'nun imzacı olduğu mektupta, OpenAI CEO'su Sam Altman ve diğer önde gelen YZ laboratuvarlarının başkanlarının da imzası bulunuyor.

Hinton ve Bengio ayrıca Ekim ayında yayınlanan ve “otonom YZ sistemlerinde geri çevrilemeyecek bir insan kontrolü kaybı” riskine dair uyarıda bulunan görüş belgesinin de ilk imzacılarından, bu belgeye Nobel jürisi Daniel Kahneman ve Sapiens'in yazarı Yuval Noah Harari de imza attılar.

Meta'da YZ sistemlerini yöneten LeCun, insan seviyesindeki yapay zekânın gelmesinin yakın olduğuna katılırken, Bengio ile girdiği kamuya açık bir tartışmada YZ temelli bir yok oluşa dair “eğer tehlikeliyse, o zaman inşa etmeyiz” dedi.

Derin öğrenme dünyadaki en ileri yapay zekâ sistemlerini geliştiriyor, DeeoMind'in katlanması modelinden OpenAI'nin ChatGPT'si gibi büyük dil modellerine (LLM) kadar. Kimse gerçekten derin

öğrenme sistemlerinin nasıl çalıştığını anlamıyor, fakat performansları katlanmaya devam ediyor. Bu sistemler iyi anlaşılabilir prensip setlerine göre işlemek için tasarlanmadılar, aslen dil ve algılama gibi kompleks davranış gösteren büyük veri gruplarındaki desenleri analiz ederek sonuca varmak için “eğitildiler.” YZ geliştiricisi Connor Leahy bana bunun kod yazmaktan çok “*bakteri üretme kutusunu dürtmek gibi*” olduğunu söylemişti. Ekim ayında yayımlanan görüş belgesi “*henüz kimse YZ davranışını kompleks değerlerle nasıl güvenilir biçimde uyumlulaştırabileceğimizi bilmiyor*” diye bir uyarıda bulunmuştu.

Tüm bu belirsizliğin ortasında, YZ şirketleri kendilerini bu sistemi ellerinden geldiği kadar güçlendirme yarışında görüyorlar -yarattıkları şeylerin aslında nasıl işlediğini anlamak için çalışılabilir bir plan olmadan, güvenlik konusunda kestirmeden giderek daha fazla Pazar payı kazanma yarışı. Yapay genel zekâ (AGI, tr.YGZ) YZ laboratuvarlarının öncelikle ulaşmak için çabaladıkları kızıl elmaları. YGZ, genellikle neredeyse tüm entelektüel görevlerde en az insanlar kadar iyi olan bir sistem olarak tanımlanıyor. Aynı zamanda Bengio ve Hinton’un insanlığın sonuna götürecektiklerine inandığı şey.

Garip şekilde, YZ kapasitesini bilfiil geliştiren insanların kimisi de bunu yapmanın kaçınılmaz olarak kıyameti yaratacağının önemli bir olasılık olduğunu düşünüyor. Makine öğrenimi araştırmacıları arasında yapılan 2022 yılında bir araştırma, katılanların yarısının gelişmiş yapay zekânın “*insanların yok oluşuna ya da benzer bir kalıcı ve hasar bırakacak bir zayıflatmaya*” yönlendirme ihtimalinin en az yüzde on olduğunu düşünüyor. OpenAI’yi kurmadan yalnızca aylar önce Sam Altman, “*Yapay zekâ bizi muhtemelen dünyanın sonuna götürecektir, fakat bu olurken çok iyi şirketler kurulacak*” demişti.

Özellikle ChatGPT yayınlandığından beri yapay zekâyâ dair kamuoyu da karamsarlaştı. 2023 yılında yapılan bir ankete göre, yapay zekânın insanlığa karşı varoluşsal bir tehdit olduğunu düşünen Amerikalıların sayısı, düşünmeyenlerden daha fazla. Kimi örneklerde de örneğin insanlara insan seviyesinde veya üstünde bir yapay zekâ isteyip istemediklerini sorulduğunda, ABD ve Britanya’da büyük çoğunluk istemediğini belirtti.

Şu ana kadar, sosyalistler yapay zekâ konusuna değindiğinde, bu genelde YZ temelli ayrımcılığın altını çizmek ya da zayıf sendikalar ve güçlü kapitalistlerin olduğu dünyada otomasyon olası olumsuz sonuçlarına dair uyarılarda bulunmak üzerine oluyor. Ancak sol, Hinton ve Bengio’nun kâbus senaryosu konusunda şüphe çekecek kadar sessiz -gelişmiş YZ hepimizi öldürebilir.

Endişe Verici Yetiler

Her ne kadar x-risk grubunun dikkatinin çoğu insanlığın eninde sonunda yapay zekânın kontrolünü kaybedeceği fikrine odaklı olsa da başka birçokları da daha düşük kapasiteli sistemlerin kısa sürede kötücül aktörleri güçlendirmesinden endişeli.

Neyse ki biyolojik silah yapmak çok zor. Ancak bu da yakında değişebilir.

Eski OpenAI çalışanlarının kurduğu Anthropic isimli önde gelen Yapay Zekâ laboratuvarı, Büyük Dil Modellerinin (LLM), bir biyo-terörist adayına ne kadar yardımcı olabileceğini anlayabilmek için biyo güvenlik uzmanlarıyla ortak çalışmada bulundu. Senato alt komitesine Temmuz ayında verdiği ifadede Anthropic CEO’su Dario Amodei, biyolojik silah üretiminin kimi kademelerinin kitaplarda ya da arama motorlarında bulunamayacağını, ancak “*bugünün yapay zekâ envanterinin, bu bilinmeyen kademelerin yerini tamamlanmamış şekilde de olsa doldurabileceğini*” ve “*bugünün sistem kapasitesi üzerinden ileriye dönük hesaplamalar, yapay zekâ sistemlerinin önümüzdeki iki üç yıl içerisinde tüm kayıp parçaları bulabileceği gibi bir somut riski önümüze koyuyor*”.

Ekim ayında, New Scientist Ukrayna’nın ölümcül otonom silahların (LAW) -bildiğimiz katil robotların kullanıldığı ilk savaş alanı olduğunu bildirdi. ABD, Çin ve İsrail kendi ölümcül otonom silahlarını geliştiriyor. Bu silahların kullanımına dair yeni uluslararası yasaya karşı Rusya da ABD ve İsrail’in muhafefetine katıldı.

Fakat, yapay zekânın varoluşsal bir risk olduğuna dair düşünce geliştikçe bu fikrin muhalifleri artıyor ve baş döndürücü bir hızla ilerleyen YZ tartışmasını çözümlmek daha da zorlaşıyor: konunun eşit derecede hâkimi olan insanlar yapay zekâ riskinin

gerçek olup olmadığı konusunda birbirinin zıttı görüşlerde bulunuyor ve sermaye sahibi girişimcilerle YZ etiğini savunan ilericiler aynı açık mektuplara imza atıyor. Ve her ne kadar x-risk fikri en hızlı destek kazanan olsa da büyük bir yayın neredeyse her hafta x-riski tartışmanın bugüne dair sorunları tartışmaktan alıkoymadığına dair makaleler yayınlıyor. Diğer taraftan, manyetizma kanunları gereği daha fazla sermaye ve insan gücü sessizce yapay zekâ sistemlerini güçlendirmeye adanmış durumda, daha güvenli ve tarafsız hale getirmek yerine.

Kimileri de yapay zekâ modellerinin kontrolü güçsüz ellerimizden koparacağına dair “bilim kurgu” senaryodan endişe etmek yerine, taraflı, kırılgan ve konuşkan sistemlere çok fazla sorumluluk vererek daha sıradan bir Pandora kutusunu açıp, sebep olacak algoritmaların kendi cürmü kadar edecek, daha tanıdık ve can sıkıcı sorunlarla karşılaşacağımıza inanıyor. Bu araştırmacı topluluğu ve savunucuları -çoğunlukla “YZ etiği” olarak biliniyor- yapay zekânın yarattığı acil sorunlara odaklanma eğiliminde, model hesap verilebilirliği, algoritma şeffaflığı ve makine öğrenimi adaleti gibi çözümler keşfediyor.

Yapay zekâ etiği topluluğunun önde gelen isimlerinin birkaçıyla, örneğin bilgisayar bilimcileri olan 33 yaşındaki Joy Buolamwini ve 27 yaşındaki Deborah Raji ile konuştum. Her ikisi de ayrımcı ve sorunlu yapay zekâ modellerinin vermekte oldukları zarara karşı çığır açan araştırmalar yürütüyor ve bu zararların, bir gün absürt öbür gün ise abartılmış olduklarını düşünüyorlar. Diğer birçok YZ etik araştırmacısı gibi onların da çalışması iş ve aktivizmin bir karışımı.

YZ etik dünyasında konuştuğum insanların en çok vurguladıkları görüş, Yapay zekânın geleceğinin bütünlüklü bir teknolojik işsizlik ya da yok oluş gibi yeni, esaslı krizler yerine daha çok hapis ve kredi başvurularında ırkçılığın artışı, iş yerlerinin daha fazla Amazon depolarına benzemesi, yoksul emekçilere saldırılar ve tekno-elitlerin giderek daha zenginleşmesi ve köklenmesi olacağı yönünde.

Bu kitlenin popüler argümanlarından biri yok oluş anlatısının, büyük teknoloji üretimlerinin yetilerini abarttığı ve yapay zekânın bugün verdiği zararlara dönük odağı tehlikeli şekilde dağıttığı üzerine. En

iyi durumda, x-risk fikrine odaklanmak zaman ve para israfı. En kötü durumda ise felaket politikalara yol açabilir.

Fakat x-riske inananlar, “*yapay zekâ bugün zarar veriyor*” ve “*yapay zekâ dünyanın sonunu getirebilir*” fikirlerinin birbirini dışlamadığını vurguluyor. Kimi araştırmacılar açık şekilde bugünün zararlarına odaklananlar ve soy tükenme riskine odaklananlar arasında köprü kurmak için ortak politik hedeflerin altını çiziyor. Yok oluş mektubunda imzası bulunan bir başka isim olan yapay zekâ profesörü Sam Bowman, algoritma tarafsızlığını ortaya çıkarma ve azaltma konusunda araştırdı, Yapay Zekâ etiği konferansına verilen bildirimleri değerlendirdi. Eş zamanlı olarak Bowman daha fazla araştırmacıyı yapay zekâ güvenliği konusunda çalışması için çağrı yaparken, “*büyük dil modellerinin yetilerini küçümsemenin tehlikeleri*” üzerine de bir mektup yazdı.

X risk topluluğu, iklim savunuculuğunu bir analogi olarak kullanmaktan çekinmeyerek, iklim değişikliğinin uzun erimli zararlarını azaltmaya odaklanmak, hava kirliliği veya petrol sızıntılarından kaynaklanan kısa vadeli zararlarına dair odağı dağıtıyor mu diye soruyorlar.

Ancak kendi itiraf ettikleri üzere, x-risk tarafındaki herkes çok da diplomatik davranmıyor. 2022 Ağustos’unda Anthropic’in kurucularından Jack Clark Twitter’de tartışma yaratan yapay zekâyâ dair politika üretimi konusunda “*Uzun vadeli yapay genel zekâ tipine dair politika üretmeye dönük çalışanlar, yapay zekânın yayılmasının, zararlarının yarattığı acil sorunları ya görmezden geliyor ya küçümsüyor ya da üzerine düşünmüyor bile*” diye yazdı.

“Yapay Zekâ Dünyayı Kurtaracak”

Yapay zekâ konusundaki üçüncü bir taraf ise yeterince hızlı olmadığımızdan endişeli. Milyarder Marc Andreessen gibi önde gelen kapitalistler, Yapay Genel Zekânın gerçekleştirilebilirliği konusunda güvenliği yaklaşanlarla aynı fikirde, ancak bunun hepimizi öldürmek yerine, tahayyül etmesi zor inanılmaz bir bolluğun ve büyüme teknolojilerinin altın çağına kapı aralayacağını düşünüyor. Çoğu silikon vadisinde bulunan ve kamuoyunda YZ propagandacıları olarak bilinen bu grup, daha çok yapay zekâyâ dönük olarak daha fazla düzenleme isteyen tepkilerin, dö-

nüştürücü, dünyayı kurtaracak bir teknolojinin daha beşikte yavaşlatılarak, insanlığı ekonomik durağanlığa mahkûm edeceğinden endişeleniyor.

Kimi teknoloji iyimserlerinin yapay zekânın ilerlettiği bir ütopyaya dair tahayyülleri Karl Marx'ı bile sıkıcı hale getiriyor. Guardian geçenlerde OpenAI'nin başmühendisi Ilya Sutskever ile 2016'dan 2019'a kadar yaptıkları röportajları içeren bir dosya yayınladı. Sutskever, bu röportajlarda son derece iddialı şekilde "Yapay zekâ bugün yaşadığımız bütün sorunları çözecek. İşsizliği, hastalıkları, yoksulluğu ortadan kaldıracak. Ve sonra yeni sorunlar yaratacak" diyor.

Andreessen Sutskever'in sözlerine "ama" kısmına kadar katılıyor. Temmuz'da, "YZ Neden Dünyayı Kurtaracak" başlıklı bir makale yayınlayan Andreessen, bu makalesinde eğer öldürene kadar yasalarla boğmazsak yapay zekânın nasıl "değer verdiğimiz her şeyi daha iyi" hale getirebileceğini açıklıyor. Bu makalesini, Ekim ayında "Tekno-Optimist Manifesto" izledi, bu metinde ise İtalyan faşizminin kurucularından birini överken, "varoluşsal risk", "sürdürülebilirlik", "güvenlik" ve "tekno etik" gibi fikirleri ilerlemenin düşmanı ilan etti. Andreessen sözünü sakınıyor, "Yapay zekânın herhangi bir şekilde yavaşlatılması can kayıpları yaratacak. Ölümün önüne geçebilecek bir yapay zekânın önlenmesi bir cinayet biçimidir".

Andreessen, Martin Shkreli ile birlikte "e/acc" olarak da bilinen, bilimcilik takıntısı, hiper kapitalizm ve doğalcılık yanılığının etkisinde büyük oranda online bir grup olan "etkili ivmecilik" (effective accelerationism) akımının en ünlü öncülerinden. Geçtiğimiz yaz viral olan E/acc, gerici yazar Nick Land'ın post-insanlığa, yapay zekânın ilerlettiği bir geleceğe ilerleyebilmemiz için kapitalizmi daha da şiddetli bir hale getirmemiz gerektiğini savunan ivmecilik teorisini savunuyor. E/acc, bu fikri alıp fizik ve internet mimleri ile süsleyerek Silikon Vadisi elitleri içerisindeki bir grup arasında ana akım hale getirdi. Yapay zekânın yavaşlatılması gerektiğini savunanlara reaksiyon olarak kurulan bu topluluk, isim babaları olan Etkili Altrüizm grubundan esinlendi.

"Et insanlara" veda etmeye hazır olduğunu söyleyen yapay zekâ "fanatığı" bilim insanı Richard Sutton şu an 1990'ların ünlü oyunu *Doom'un* ardındaki

efsane John Carmack'ın kurduğu Keen AGI isimli girişimde çalışıyor. Carmack'ın sözleriyle şirketin misyonu "Çılgın bilimin yolunda, ya yapay genel zekâ ya hiç".

Kapitalizm Kötüleştiriyor

Şubat ayında Sam Altman Twitter'de Eliezer Yudkowsky'nin Birgen "Nobel Barış Ödülünü hak edebileceğini" yazdı. Neden? Çünkü alaylı araştırmacı "Yapay genel zekâyı hızlandırmak için herkesten çok şey yaptı". Altman Yudkowsky'nin DeepMind'e hayati bir erken fonu kazandırmaktaki yardımlarını ve "OpenAI'yi kurma konusundaki kritik rolünün" altını çizdi.

Yudkowsky henüz böyle bir terim yokken bile ivmeciydi. Henüz 17 yaşında -diktatörlükler, açıklık ve hatta ölümün kendisinden bile bıkarak- insanlığın tüm sorunlarını çözecek bir dijital süper zekânın yaratılması gerektiğini talep eden bir manifesto yazdı. Hayatının sonraki on yılında teknoloji sevdasının yerini teknoloji fobisi aldı ve 2008'de bu dönüşümünü "Neredeyse dünyayı yok edecektim, desem fazla kibirli olur" diyerek itiraf etti.

Yudkowsky şu an yapay genel zekânın hepimizi öldürebileceği fikrini popülerleştirmekle ünlü ve tüm yapay zekâ kıyametçileri arasında en karamsar. Teknoloji sevdalısı bir kuşak Yudkowsky'nin blogunu okuyarak büyüdü, ancak çoğu (en belirleyicisi de Altman) yapay genel zekânın bizi öldürmemesinin ne kadar düşük bir ihtimal olduğu inancından çok nasıl dünyadaki en önemli şeyi olduğu konusundaki fikirlerini özümsemi.

Konuşmamızda, Yudkowsky yapay zekâyı "altın basabilen" bir makineye benzetti, "atmosferi yakana kadar da basmaya devam eden" bir makine.

Ve atmosferi yakacak olsun ya da olmasın, bu makine hakikaten de şu anda her zamankinden daha fazla altın basıyor. "Üretken Yapay Zekâ" patlaması bazı insanları çok ama çok zengin etti. 2019'dan bu yana Microsoft OpenAI'a toplam 13 milyar dolar yatırım yaptı. ChatGPT'nin çılgın başarısı baş döndürmeye devam ederken, Microsoft, ürünün piyasaya girmesinden bugüne geçen bir senede 1 trilyon dolar kazandı. Bugün elli yıllık şirket Google ve Meta'nın toplamından daha değerli.

Kar maksimizasyonuna odaklı aktörler, daha fazla zenginliğe ulaşabilmek için ya da sadece dijital süper zekâyı yaratabilme şerefine nail olabilmek için hiçbirimizin sırtlanmayı kabul etmediği riskleri görmezden gelerek bu çarkı döndürmeye devam edecek. Sutton bunun “*tarihin en büyük entelektüel başarısı olacağını... değerinin insanlığın, yaşamın, iyi ve kötünün ötesine geçeceğini*” yazmıştı. Piyasa baskısı muhtemelen şirketleri yapay zekâ sistemlerine ilerledikçe giderek daha fazla güç ve özerklik atamaya zorlayacak.

Bir Google yapay zekâ araştırmacısı bana “*Bence büyük şirketler pazar payını kapma acelesinden yapay zekâ güvenliğini saçma bir zaman kaybı olarak görüyor*” diye yazdı. Bengio da bana daha da kötüleşme potansiyeli olan “*şirketler arası tehlikeli bir yarış*” gözlemlendiğini söylemişti.

Bing arama motorunun OpenAI tarafından güçlendirilmesi üzerine panikleyen Google “acil durum kodu” ile risk ihtimallerini yeniden “hesaplayarak”, çalışanlarının muhalefetin rağmen kendi büyük dil modelleri olan Bard’ı aceleyle piyasaya sürdü. İç tartışmalarda, çalışanlar Bard’ı “*patolojik bir yalancı*” ve “*utanç verici*” buldu. Google yine de piyasaya sürdü.

Yapay Zekâ Güvenliği Merkezi müdürü Dan Hendrycks, yapay zekâ geliştirmelerini ilerleten ana faktörün “*güvenlik konusunda kestirmeye gitmek*” olduğunu söyledi. “*Bu kadar yoğun rekabet baskısının olduğu ortamda, ideallerin pek de bir kıymeti olmadığını düşünmüyorum.*” İronik şekilde, Hendrycks Elon Musk’ın en son hevesi xAI’nin güvenlik danışmanlığını da sürdürüyor.

Önde gelen üç öncü yapay zekâ laboratuvarı da bağımsız, misyonuna sadık organizasyonlar olarak girdikleri bu yolda ya teknoloji devlerinin alt şirketlerine dönüştüler (Google DeepMind gibi) ya da trilyon dolarlık şirketlerden o kadar fazla milyar dolarlık yatırımlar aldılar ki diğerkâm idealleri, sonu olmayan piyasa değeri büyütme yolunda tüketildi. (Anthropic Google ve Amazon’dan toplam 6 milyar dolar yatırım aldı, Microsoft’un 13 milyar dolarlık yatırımı şirkete OpenAI’nin yüzde 49’luk hissesini kazandırdı.) *New York Times* geçtiğimiz günlerde DeepMind’in kurucularının, Google’ın kendi buluş-

ları ile ne yapacağı konusunda giderek daha fazla endişelendiğini yazdı. Google bu endişeye, DeepMind kurucularının ve çalışanlarının ücretlerini ve kâr paylarını artırdı. Onlar da hizaya geldiler.

Önde gelen laboratuvarların birinde çalışan bir geliştirici, Ekim ayında bana bu laboratuvarların liderlerinin genelde yapay zekânın para ihtiyacını gereksiz hale getireceğine inanan, kâr arayışını fon bulma amacı ile “*büyük oranda araçsa*” gören insanlar olduğunu yazdı. Ancak “*sonra devreye yatırımcılar giriyor (ister girişimci olsun ister Microsoft) ve kâr arayışı için baskı yapmaya başlıyorlar*”.

20220 ve 2022 yılları arasında 600 milyar dolardan fazla şirket yaratımı bu sektöre aktı, sadece 2021 yılında düzenlenen tek bir konferans, 30 bin araştırmacıya ev sahipliği yaptı. Aynı dönemde Ekim 2022 tarihli bir araştırmaya göre yalnızca dört yüz tane tam zamanlı yapay zekâ güvenliği araştırmacısı var ve 2023’te düzenlenen en önemli yapay zekâ etiği konferansına 900’den az katılımcı ilgi gösterdi.

Yazılımın “tüm dünyayı sindirdiği gibi” yapay zekânın da benzer bir kazanan her şeyi alır mantığı göstererek çok daha fazla varlığa ve zenginliğe kapı açacağını beklemeliyiz. Altman “*akıl fiyatının*” yapay zekânın başarısı sayesinde sınırlanacağını öngörmüştü ve 2021’de “*emekten sermayeye daha fazla güç akışı olacak*” diye yazmıştı. “*Eğer kamu politikaları uyum sağlamazsa, çoğu insan bugünkünden daha kötü durumda olacak.*” Ayrıca tartışma yaratan bir paylaşımında Jack Clark, “*Üretim arttıkça maliyetlerin düştüğü bir kapitalizm, doğası gereği anti demokratiktir, dolayısıyla sermaye yoğun yapay zekâ da anti demokratiktir*”.

Yapay zekâ güvenliği konusunda önde gelen fikir insanlarından, GovAI’nin planlama müdürü Markus Anderljung aynı zamanda “*öncü yapay zekâyı*” denetleme üzerine ilgi çekici bir raporun yazarı. Bana yazdığı bir mesajında “*Eğer kapitalizmin güncel biçiminden kaygılıysan, ekonominin büyük kısmını kâr maksimizasyonu için tasarlanmış bir yapay zekânın yönettiği dünyadan daha da kaygılı olmalısın*” demişti.

2021 Haziran’ında Sam Altman da bu yorumla aynı fikirdeydi, Ezra Klein’e OpenAI’nin kurucu felsefe-

sinden bahsederken: “Teşvik edebileceği şeyler arasında bizi en çok kaygılandıran, sınırsız kâr güdüsüydü, ne kadar fazla o kadar iyi fikri... Ve özellikle bugünkü gücüyle her amaca uygun yapay zekâ sistemlerine sahipken, sınırları çizilmemiş bir kâr maksimizasyonu güdüsü istemezsiniz” diyordu.

Yapay zekâ güvenliği tartışmalarını bugüne kadar en çok alevlendiren hamle, OpenAI’nin kâr amacı gütmeyen yönetimin kurulunun, şükran gününden önceki Cuma olan 17 Kasım 2023’te CEO Sam Altman’ı kovması olmuştu. Kurulun, OpenAI’nin sıra dışı tüzüğü sebebiyle, yatırımcılara veya çalışanlara değil, “insanlığa” karşı güvene dayalı bir sorumluluğu vardı. Bu hamleyi meşrulaştırmak için, belli belirsiz şekilde Altman’ın dürüst olmadığı ima edildi, ancak ironik şekilde büyük ölçüde de bu kararın sebebi konusunda sessiz kalındı.

Bu hamleyi takip eden pazartesi günü, çalışanların çoğunun Altman işe geri alınmazsa Microsoft’a geçmekle tehdit ettiği bir mektup yazdıktan sonra, saat 3 civarında Microsoft Altman’ın tüm OpenAI çalışanlarının yer alabileceği bir ileri araştırma laboratuvarı kurmakta olduğunu duyurdu. (Her ne kadar Altman popüler bir CEO olsa da, bu işten atmanın OpenAI’nin çalışan hisselerini 86 milyar dolara bir başka şirkete satma hamlesini bozduğunu söylememiz gerek). Çarşamba saat 1 civarında OpenAI Altman’ın yeniden CEO yapıldığını ve iki yeni kurul üyesi eklendiğini duyurdu: bunlardan biri de eski Twitter yönetim kurulu üyesi, eski Hazine bakanı Larry Summers idi.

Bir haftadan kısa sürede, OpenAI yöneticileri ve Altman Microsoft ve kendi çalışanlarıyla iş birliği yaparak hem şirkete geri dönmeyi başardı hem de kovulmasına yol açan birçok kurul üyesini atabildi. Microsoft’un ilk tercihi Altman’ın CEO olarak geri dönmesiydi. Bu beklenmedik gelişmeler sonuç olarak Microsoft hisselerinin yüzde beş artırırken (140 milyar dolar), Altman’ın yeniden işe alımı ise rekor kırdı. Bir daha böyle bir gelişmeye hazırlıksız yakalanmak istemeyen Microsoft artık kâr amacı gütmeyen kurulda, oy hakkı olmayan bir sandalye sahibi.

Altman’ın kovulmasının hemen ardından Twitter (X) patladı ve sanal dedikoduların, kaynaksız makalelerin gazlamasıyla aslında güvenlik takıntılı kurul

üyelerinin Altman’ı OpenAI modellerini agresif şekilde pazarlayabilme uğruna güvenliği hiçe saydığı için kovduğu dedikodusu yayıldı. Bu dedikoduların ve E/acc taraftarlarının reaksiyonların hararetinde, Pseudonymous kurucusu @BasedBeffJezos “Bunlar aslında terörist. 80 milyar dolarlık değeri bir gecede yok etmek bir terör eylemi” diye yazdı.

Bu gelişmeleri takip eden haberler, kurulun kararını etkileyen Altman’a karşı güvensizliğin temelinin yapay zekâ güvenliği olmadığını ortaya koydu. *The Wall Street Journal* “Altman’ı kovma kararının arkasında tek bir olay değil, artık kurul üyelerini rahatsız eden, zamana yayılmış, istikrarlı bir güven erozyonu” olduğunu yazdı.

Kovma kararı öncesindeki haftalarda, iddialara göre Altman OpenAI’nin yapay zekâ güvenliği konusundaki kararlılığına gölge düşündüğü bir makalede imzası olması sebebiyle kurul üyesi Helen Toner’i aldatici taktiklerle kuruldan atmaya çalıştı. Etkili Altrüizm taraftarı bir yapay zekâ yönetimi araştırmacısı olan Toner, makalesinde Anthropic şirketini, “ChatGPT’nin çıktığı süreçte gördüğümüz aceleci, kestirmeci yaklaşımdan” kaçındığı için övüyordu.

New Yorker’de çıkan bir haber, “kurulun 6 üyesinden bazılarının Altman’ı manipülatif ve iş sinsi bulduğunu” yazdı. Kovulma haberinden günler sonra, geçmişte OpenAI’de bulunmuş, şu anda da DeepMind’da yapay zekâ araştırmalarında çalışan bir isim, Time makalesindeki röportajında Altman’ın “birçok kereler yalan söylediğini” ve “aldatici, manipülatif, insanlara karşı kötü” olduğunu aktardı.

Bu da Altman’ın ilk kovulması değil. 2019’da Y Combinator şirketi kurucusu Paul Graham Altman’ı, kendi çıkarını şirketin çıkarından önde tuttuğu gerekçesiyle yöneticilik görevinden aldı. Graham geçmişte “Sam güç sahibi olma konusunda inanılmaz başarılı” demişti.

OpenAI’nin ilginç yönetim modeli aslında kâr arayışının yaratacağı yozlaşmayı önleyebilmek için böyle belirlenmişti ancak *Atlantic*’in doğru şekilde öngördüğü üzere “para her zaman kazanır.” Ve her zamankinden çok daha fazla bugün yapay zekâ yetilerini ilerletebilmek için harcanıyor.

Son Hız İleri

Son dönemdeki yapay zekâ gelişmelerinin ilerletici gücü, birçoğu onlarca yıldır var olan eğilimlerin bir bütünü: algoritma etkinliğindeki önemli ilerlemelerin hali hazırda yükselttiği programlama gücünde ve yapay zekâ modellerinin eğitiminde kullanılan veri miktarında artış. 2010'dan beri, yapay zekâ modellerini eğitmekte kullanılan programlama miktarı yüz milyon kat arttı. Şu an tanık olduğumuz gelişmelerin çoğu aslında geçmişte çok daha küçük ve düşük bütçeli bir alanın çalışmalarının ürünü.

Ve her ne kadar yapay zekâ çığırnlığı geçtiğimiz yılı gereğinden fazla etki altına alsada bu üç eğilimin birleşmesi niteliksel sonuçlar yarattı. Yapay zekâ sistemlerinin kritik ölçümlerde insan seviyesinde performans vermesi için gereken süre, geçtiğimiz on yılda önemli oranda kısaldı.

Yapay zekâ kapasitesindeki artışın duvara toslaması da imkân dahilinde. Araştırmacılar kullanacak daha fazla iyi veri bulamayabilir. Moore yasası -bir mikroçipte bulunan geçirgen sayısının iki yılda bir iki kat arttığı gözlemi- tarihe karışabilir. Siyasi olaylar üretim ve tedarik zincirlerini aksatabilir bu da programlama maliyetini artırabilir. Ayrıca sistemleri yükseltmek artık daha iyi performans vermeyebilir.

Fakat gerçek şu ki kimse var olan yaklaşımların gerçek sınırlarını bilmiyor. 2022 Ocak ayında yayınlanan Yann LeCun röportajından bir kesit Twitter'de yeniden gündem oldu. LeCun "*Bir makineyi yalnızca metinler yardımıyla akıllı hale getiremem, dünya hakkında metinlere sığdırılan bilgiler, bilmemiz gerekene kıyasla çok küçük*" diyor röportajda. Argümanını açıklamak için de bir örnek veriyor: "*Bir nesneyi elim alıyorum, masaya koyuyorum, sonra da masayı itiyorum. O nesnenin de masayla birlikte itileceği gerçeği sizin için aşikâr.*" Fakat "*metin temelli bir modelle bir makineyi eğittiğinizde, sizin bu atıyorum GPT-5000'iniz ne kadar güçlü olursa olsun... bunu asla öğrenemeyecek*".

Fakat ChatGPT-3.5'a bu örneği sorduğunuzda size hemen doğru cevabı verecektir.

Kovulmasından dört gün önce verdiği bir röportajda Altman "[GPT-5] modelini eğitmeye başlamadıkça

bu bizim için eğlenceli bir tahmin oyunu olarak kalacak. Daha iyi olmaya çalışıyoruz, çünkü bence güvenlik perspektifinden yeteneklerini tahmin edebilmek önemli. Ama şu an size açıkça GPT-4'ün yapamadığı neyi yapabildiğini söyleyemem".

Tarih gelişimin hızıyla ilgili kötü tahminlerle dolu. New York Times'da yayınlanan bir başyazı, "*uçabilen bir makine geliştirebilmenin*" 1 ila 10 milyon yıl alacağını yazdıktan 69 gün sonra Wright kardeşler ilk uçuşunu yaptı. 1933 yılında "nükleer fiziğin babası" Ernest Rutherford büyük bir özgüvenle nötron kaynaklı zincirleme reaksiyonun imkânsız olduğunu söylemesi, Leo Szilard'a ilham oldu ve hemen sonraki gün, ileride atom bombasının yapımının temelini oluşturacak başarılı bir formül bulmasına sebep oldu.

Kaçamayacağımız bir sonuç şu ki, yakın zamanda yapay zekâ üretebilme konusunda başarılı olan insanlar yapay genel zekânın hem imkânlı hem de yakın olduğuna inanıyor. Önde gelen iki yapay zekâ laboratuvarı olan OpenAI ve DeepMind kuruluşlarından beri, yapay genel zekânın yakın zamanda üretilebileceğini söylediğiniz zaman herkesin size güleceği günlerden beri yapay genel zekâ için çalışıyorlar.

Harika Çalışanlar

Patronlar çoktandır işçileri gözetlemek, denetlemek ve sömürmek yapay zekâ kullanıyorlar. Fakat asıl hayalleri insanları tamamen süreçten çıkarabilmek. Marx "*Makine artı değer üretmek için bir araçtır*" dememiş miydi?

Açık Hayırseverlik (OP) yapay zekâ risk araştırmacısı Ajeya Cotra bana "*azami verim sağlayabilen bir kapitalizm ya da Pazar ekonomisinin*" insanları içermeyeceğini çünkü "*insanların para kazanmak için çok verimsiz canlılar olduğunu*" yazmıştı. Biz "*ticari anlamda verimsiz*" çok fazla duyguya değer veriyoruz, "*bu yüzden de günün sonunda bundan keyif alacak ve ortaya çıkan sonucu beğeneceksek, bunun sebebi güçle kurduğumuz sistemleri insani değerlerle uyuşturabilmeyi başarmamız olacak*" diye devam etmişti.

OP, Verimli Altrüistlerden ilham alınarak kurulmuş ve Facebook'un kurucularından Dustin Moskowitz'in finanse ettiği bir kuruluş. Yapay zekâ güvenliği kuruluşlarının önde gelen finansörü durumunda. OP,

OpenAI'ye şirket 2019'da kâr odaklı bir hale gelmesinden 2 yıl önce yapay zekâ güvenliği çalışmalarını için 30 milyon dolarlık bir finansman sağlamıştı. Geçmişte New York Focus'ta yayınlanan bir çalışmadan dolayı OP'nin finanse ettiği Verimli Altrüistlerden (EA) bir kereliğine hibe almıştım. İlk kez EA ile 2017'de tanıştıktan sonra, gelirim yüzde 10-20'sini küresel sağlık ve endüstriyelleşme karşıtı tarım üzerine kâr amacı taşımayan kurumlara bağışlamaya başlamış, yerel ekip örgütleyicisi olarak gönüllü olmuş ve kendim de küresel bir STK'de çalışmıştım. EA yapay zekânın varoluşsal riskiyle ilgilenen ilk gruplardandı, fakat sorunun belli belirsizliğinden ve hâlihazırda süren sorunlardan ötürü yapay zekâ çalışanlara biraz ihtiyatlı yaklaşmıştım.

İtaatkâr bir yapay genel zekâ, kapitalistlerin ancak rüyalarında görebileceği bir işçi olurdu: yorulmayan, her daim motive ve tuvalet molalarına ihtiyacı olmayan bir işçi. Frederick Taylor'dan Jeff Bezos'a kadar patronlar, insanların üretim için tam olarak optimize olmamasından çok mutsuz. Taylor'un bilimsel yönetici olduğu günlerin bile öncesinde, endüstriyel kapitalizm, çalıştıkları makinelere benzeyen işçiler üretme ya da doğrudan o makinelerin işçilerin yerini alabileceği imkânlar arıyordu. *Komünist Manifesto'nun* öngörülü gözlemindeki gibi, kapitalistlerin makine kullanımının uzun vadeli sonucu işçiyi de "makinenin bir parçasına" dönüştürebilmektir.

Fakat yapay zekâ güvenliği topluluğuna göre ise yapay genel zekânın Bezos'un ağzının sularını akıtan insan dışı yetenekleri, aynı zamanda insanlar için ölümcül bir risk yaratıyor.

Patlama Noktası: Soy Tükenmesi Meselesi

En bilinen x-risk argümanı şu: Yapay zekâ sistemleri belli bir eşiğe ulaştığında, bir kereye mahsus olmayan bir biçimde kendi kendilerini geliştirmeye başlayarak bir "zekâ patlamasını" başlatacaklar. Eğer yeni bir yapay zekâ sistemi yeterince akıllı -ya da yükseltilmiş- hale gelirse, insanlığı kalıcı olarak güçsüz bırakabilme yetisine sahip olacaklar.

Ekim ayında yayınlanan "Yapay Zekâ Risklerini Yönetme" raporuna göre:

Yapay zekâ gelişiminin, insan seviyesinde yetenek-

lere ulaştığında yavaşlaması ya da durmasını gerektirecek hiçbir esaslı gerekçe yok. İnsanlara kıyasla, yapay zekâ sistemleri daha hızlı hareket edebilir, daha fazla bilgi edinebilir ve çok daha yüksek bir bant genişliğinde iletişim kurabilir. Ek olarak, muazzam programlama kaynakları kullanılarak daha da yükseltilebilirler ve milyonlarca sayıya çoğalabilirler.

Bu özellikler çoktan insanüstü yetenekler ortaya çıkardı: Büyük dil modelleri internetin çoğunu aylar içerisinde "okuyabiliyor" ve DeepMind'ın AlphaFold'u bir insan laboratuvarının yıllarını alan çalışmalarını birkaç günde gerçekleştirebiliyor.

"Nüfus" artışının yaratacağı zihinsel patlama fikrinin şık bir versiyonunu sunayım: Eğer yapay zekâ sistemleri araştırma ve geliştirmede insan bilimcilerle rekabet edebilirse, sistemler hızlıca çoğalarak inanılmaz sayıda yeni yüksek verimli işçilerin ekonomiye girmesine benzer bir durumu yaratacak. Başka bir şekilde anlatalım, eğer GPT-7 bir insan işçinin görevlerinin çoğunu yapabilirse ve bunun için eğitilmiş bir modelin bir günlük görevleri yalnızca birkaç dolar tutacaksa, modelin her örneği müthiş kâr yaratarak tüm sektörleri etkisi altına alır. Bu da kendisine harcanan enerjiden katbekat fazla değer üreten milyarlarca ve belki daha da fazla dijital çalışanın ortaya çıkacağı bir nüfus patlaması yaratır. Sutskever muhtemelen "dünyanın tüm yüzeyinin güneş panelleri ve veri merkezleriyle dolacağını" diye düşünüyor.

Dijital işçiler bizim yapay zekâ tasarımlarıyla gelişip bir yerden sonra kendi imkânlarıyla "süper zekâ" sistemlerini yaratarak, Alan Turing'in 1951'deki öngörüsündeki gibi "bizim basit kapasitemizi geride bırakabilirler". Ve bazı yapay zekâ güvenliği taraftarlarının tartıştığı gibi, bir yapay zekâ modelinin varoluşsal bir tehdit oluşturması için süper zekâyâ ulaşmasına gerek yok; yeterince kopyası olsa yeter. Kaynaklarımdan birçoğu büyük şirketleri süper zekâlara benzetiyor, her ikisinin de yapabildikleri kurucularının yeteneklerinin çok üstünde.

"O zaman fişini çekeriz" en genel karşı itiraz. Fakat bir defa yapay zekâ insanlığı tehdit edebilecek güce sahip olursa, muhtemelen var olan en değerli şeye dönüşür. New York borsası ya da Amazon internet servisinin "fişini çekmek" daha kolay hala gelebilir.

Tembel bir süper zekâ çok ciddi bir tehdit olmayabilir, hatta Allen Yapay Zekâ Enstitüsü CEO'su Oren Etzioni, karmaşıklık çalışan profesör Melanie Mitchell ve Yapay Zekâ Şimdi Enstitüsü yöneticisi Sarah Myers West. Hepsi de bana yapay zekâ sistemlerinin giderek daha özerk hale geleceğine dair ikna edici bir bulgu olmadığını söyledi. Anthropic'ten Dario Amodei de var olan sistemlerin endişe yaratacak seviyede bir iradeye sahip olmadığına katılıyor. Fakat, tamamen pasif ve yeterince güçlü bir sistem, kötü niyetli bir aktörün eline geçme ihtimali Bengio gibi insanları endişelendirmek için yeterli.

Dahası, akademisyenler ve sanayiciler, yapay zekâ modellerini daha da özerkleştirmek için çaba harcamaya devam ediyor. Kovulmasından günler önce Altman Financial Times'e "bu iradeleri giderek daha da güçlü yapacağız... ve yapabildikleri giderek daha fazla karmaşıklataştırarak... Her sektörde yapılabileceklerin yaratacağı ticari değer, bence çok iyi."

Bu heyecanın arkasında ne var?

X-risk taraftarlarının geceleri rahat uyuyamamalarının sebebi gelişmiş yapay zekânın gözlerini açıp bir anda karanlık tarafa geçip, herkesi hasetle öldürmeye karar verme ihtimali değil, bir noktada bizi yapabilecekleri açısından bir engel olarak görmeye başlaması. *Büyük Sorulara Kısa Yanıtlar* isimli son kitabında Stephen Hawking bu ihtimali hesaplayarak şöyle diyordu "Muhtemelen karıncaların üzerine kötü niyetle basan, şeytani bir karınca karşıtı değilsin, fakat bir hidroelektrik yeşil enerji projesinin başındaysan ve sulandırılması gereken bir bölgede karınca yuvası varsa, bu karıncalar için çok korkunç bir sonuç yaratacaktır".

Beklenmedik ve arzulanmayan davranışlar çok basit niyetlerin sonuçları olabilir, bu ister kâr olsun ister yapay zekânın ödüllendirme becerileri. "Serbest" bir piyasada, kâr arayışı tekelleşmeye, çok boyutlu pazarlama planlarına, havanın ve suyun zehirlenmesine ve sayısız birçok fazla zarara sebep oluyor.

Yapay zekâ sistemlerinin beklenmeyen ve istenmeyen davranış gösterdiği bir dolu örnek var. Bir listede belirlenmiş hataları gidermesi istenen bir program, bütün bir listeyi silmişti. Bir araştırmacı, bir yapay zekâ modelinin güvenlik testlerinde tanınmamak için "ölü taklidi" yaptığını keşfetmişti.

Yine de başkaları, bu kaygıların arkasında büyük teknoloji şirketleriyle ilişkili komplo teorileri arıyor. Yapay zekânın güncel sorunlarına odaklanan be bu teknolojinin dünyanın sonunu getireceği anlatısını sektörün pompaladığını iddia edenler de var, Yapay Zekâ Şimdi enstitüsünden Myers West "sözde varoluşsal riskle ilgili anlatı, sürecin tüm havasını söndürerek, şu an anlamlı hiçbir şey gerçekleştirilmediğini kanıtlamaya çalışıyorlar." Enteresan şekilde, Yann LeCun ve Baidu yapay zekâ başmühendisi Andrew Ng de buna katılıyor gibi görünüyor.

Bu fikri x-risk taraftarlarıyla paylaştığımda, çoğu bir kafa karışıklığı ve öfkeyle yanıt verdi. OP'den Ajeya Cotra bu fikirlere yanıt olarak "Keşke soy tükenmesi tehlikesi daha az endüstriyle ilişkili bir kaygı olsaydı çünkü esasen, özünde bu tamamen endüstri karşıtı bir inanç... Eğer şirketler bizi öldürecek şeyler üretiyorsa, o zaman bu kötü bir şey ve yasalar tarafından kısıtlanmaları gerekiyor".

GovAI'den Markus Anderljung, denetleyici bir yaklaşımın teknolojiyi kısıtlamasından korkmanın "sektörde çalışanlar için doğal bir reaksiyon" olduğunu, ancak kendisi politikaların endüstrinin en büyük oyuncularına zarar verebilecek politikaları tercih edeceğini söyledi.

Anlaşılabilecek tek şüphe kaynağı Sam Altman'ın artık varoluşsal risk fikrini savunan insanlardan biri olması, ancak kendi şirketi, her amaca uygun yapay zekâ çalışmasına herkesten daha fazla katkı sundu.

Ek olarak, OpenAI daha fazla kâr, Altman daha fazla güç elde ettiği sırada, CEO kamuoyundaki tonunu değiştirdi. Ocak 2023 tarihli bir röportajında, yapay zekâ konusundaki kâbus senaryosunun ne olduğu sorulduğunda "Hepimizin karanlığa gömülmesi" diye cevap verdi. Fakat Mayıs ayında Kongre sorgusunda senatörler benzer bir soru sorduğunda, yeminli cevabında yok olma tehlikesinden bahsetmedi. Ve kovulmasından önceki son röportajında da Altman "Hakikaten hepimizin soyunun tükeneneğine inanmıyorum. Bence her şey çok güzel olacak. Bence mümkün dünyaların en iyisine doğru ilerliyoruz".

Altman Mayıs ayında kongreden yapay zekâ endüstrisini denetlemesini istedi, ancak Kasım ayın-

da yapılan bir tahkikat, OpenAI'nin üst kuruluşu denilebilecek Microsoft'un, AB'nin yasalaşmak üzere olan yapay zekâ kanunda, ChatGPT gibi "temel modellerin" düzenlenme dışı kalması için, başarısızlıkla sonuçlanan bir lobi faaliyeti yaptığı ortaya çıktı. Altman'ın kendisi de AB içerisinde bolca lobi faaliyetlerinde bulundu, hatta düzenlemelerin fazla külfetli hale gelmesi durumunda bölgeden çekilmekle tehdit etti (ve hemen geri bastı). Fakat bu çıkışından günler sonra San Francisco'da gerçekleşen bir CEO panelinde, Altman "şu anki modeller gayet iyi. Burada ağır düzenlemelere ihtiyacımız yok. Muhtemelen takip eden birkaç sürümde de ihtiyaç olmayacak" dedi.

Başkan Joe Biden'ın yakın zamanda yürürlüğe giren yapay zekâya dair "çok kapsamlı" kararnamesi de aynı görüşte gibi görünüyor: güvenlik testi bilgilerinin paylaşılmasını zorunlu tuttuğu model standartları, şu an üretilebilecek olanlardan çok daha büyük yapay zekâ modellerini kapsıyor. Myer West bu gibi "ölçü eşiklerini" büyük bir kurtarma hamlesi olarak görüyor. Anderljung konu hakkında bana yasal düzenlemelerin bir sistemin kapasitesine ve kullanımına göre boyutlandırma yapması gerektiğini ve "bugünün en yetenekli ve en sık kullanılan modellerinin düzenlenmesi gerektiğini" ancak "daha geliştirilmemiş sistemlere uygulanacak düzenlemeler çıkarmanın siyasi olarak daha kazançlı" olduğunu söyledi.

Inioluwa Deborah Raji eğer teknoloji devlerin "bir boyutta kötü adam olmak zorunda kalacaklarını biliyorlarsa... bunun mümkünse soyut ve uzun vadeli olmasını tercih edeceklerini" iddia etmişti. Bu bana bu dev şirketlerin kendi ürünlerinin gerçekten herkesi öldürme ihtimalinin yüksek olduğu fikrini yaymalarından daha akla yatkın geliyor.

'Yapay zekâ şu an zarar veriyor' ve 'Yapay zekâ dünyanın sonunu getirebilir' argümanlarının birbirini dışladığını düşünüyorum. Yok oluş mektubunu imzalayan yedi yüze yakın insanın çoğu akademisyen. Yalnızca biri halka açık bir şirket yönetiyor: OP'nin finansörü ve aynı zamanda Asana'nın kurucusu ve CEO'su olan Moskovitz. Amazon, Apple, IBM ve önde gelen yapay zekâ yazılım firmalarında çalışan kimsenin imzası yok. Hiçbir Meta yöneticisinin de.

Eğer ki büyük teknoloji firmalarının başındakiler yok

oluş anlatısını yaymak istiyorduyorsa o zaman neden isimlerini bu listeye eklemediler?

Neden "Kıyamet Makinesi" İcat Edilir?

Eğer yapay zekâ gerçekten dünyayı kurtarıyorsa, bunu yaratan kişi modern bir Julius Caesar edasıyla alkışlanmayı umuyordur. Eğer böyle bir şey gerçekleşmiyorsa da "insanın icat etmek zorunda kaldığı son buluşu" ilk kim üretirse tarihin kendisini unuttuğundan endişelenmek zorunda kalmayacaktır – tabii tarih bu buluşla birlikte aniden sonlanmazsa.

Connor Leahy böyle giderse, tarihinin sonunun yapay genel zekânın gelişini takip edeceğini düşünüyor. Muhtemelen uzun saç ve dağınık sakallarıyla, üzerinde "Sonumuz yakın" yazan ilan levhaları giyerek gezmesi yakındır -fakat bu yine de Lordlar Kamarası ya da CNN tarafından görüşünün istendiği gerçeğini değiştirmiyor. Conjencture'in 28 yaşındaki CEO'su ve etkili bir açık kaynak kolektifi olan EleutherAI'nin kurucusu Leahy, bana yapay zekâ üretmekteki motivasyonun nereye vardığını şöyle söylemişti: "Demek sana milyarlarda dolarlar kazandıracak, seni dünyanın kralı yapacak ya da yaşayan herkesi öldürecek olan nihai kıyamet makinesini üretiyorsun? Aynen öyle, en erkeksi rüya bu. Kıyametin kralıyım hissi. Anlıyorum, tam olarak da silikon vadisi estetiğine uyuyor."

Leahy ayrıca Bay Area'da ya da internetin belli köşelerinde yeterince vakit geçiren birinin şaşırmaacağı bazı şeyleri de aktardı:

"Hesap sorulamaz, seçilmemiş tekno ütopyacı sermayedarlar ve teknolojistler gerçekten varlar, çoğu San Francisco'da yaşıyor ve sonsuza kadar yaşama şansları varsa senin, çocuklarının, torunlarının hayatlarını ve tüm insanlığın geleceğini riske etmeye hazırlar."

Mart ayında, *MIT Technology Review* Altman'ın tüm banka hesaplarını iki amacı finanse edebilmek için boşalttığını söyledi: "sınırsız enerji ve daha uzun ömür."

Tüm bunlara dayanarak, kendileri dışında herkesi etkileyecek riskli ve zararlı ürünler üreten hesap sorulamaz tekno oligarşiye karşı galip gelebilmek için etik taraftarlarının güvenlik taraftarlarını ortak mücadelelerinde doğal bir müttefik olarak gördüğü-

nü düşünüyorsunuzdur. Ve daha önce gördüğümüz gibi, çoğu güvenlik savunucuları yapay zekâ etikçilerine adım da attı. X-risk taraftarlarının açıktan yapay zekâ etiğine saldırması da nadirdir (tersi için bu söylenemese de). Fakat gerçek şu ki güvenlik taraftarlığını sindirebilmek bazen daha zor oluyor.

Yapay zekâ etikçileri, aynı savundukları insanlar gibi, bazen ötekileştirildiklerini ve asıl hegemonyadan uzaklaştırıldıklarını hissettiklerini, kaygılarını hakiki şekilde öncelik haline getirmek yerine kendi kışkırtıcıları için kullanan teknoloji şirketleriyle zor bir mücadele verdiklerini aktarıyorlar. Geçtiğimiz yıllarda büyük teknoloji şirketlerinin yapay zekâ etiği ekiplerini dağıtılmaları da bu hissiyatı güçlendiren bir gelişme oldu. Ve birçok örnekte bu şirketlerin motivasyonu etik kaygısıyla kamuoyuna düşen sızıntılara ve sendikal örgütlenmelere karşı misilleme yapmaktı.

Bu tabii ki bu şirketlerin etik yerine x-riskini öncelikledikleri anlamına gelmiyor. Larry Page ve önde gelen var oluş riski araştırmacısı Toby Ord'un da içinde bulunduğu Google DeepMind'in etik kurulu ilk toplantısını 2015'te gerçekleştirmişti, ve asla ikincisini gerçekleştiremediler. Google'de çalışan bir yapay zekâ araştırmacısı bana *"uzun vadeli riskleri ofiste konuşmadıklarını"* yazdı. *"Google'in teknoloji üretme ve bunu güvenli hale getirme motivasyonu asıl olarak saldırıya ve yasallığa dayanıyor."*

Yazılım mühendisi Timnit Gebru, 2020'de bir taslak makaleye dair anlaşmazlık sebebiyle atılana kadar Google'in etik yapay zekâ ekibini yönetiyordu – o taslağın son hali bugün makine öğrenmesi üzerine basılmış en ünlü makale sayılıyor. *"Stokastik (olasılıksal) papağan"* makalesinde Gebru ve diğer yazarlar büyük dil modellerinin çevreye zarar verdiğini, toplumsal önyargıları güçlendirdiğini ve istatistikleri *"anlama dair herhangi bir atıfta bulunmadan"* dili *"rastgele"* birleştirmek için kullandığını söylemişti.

Yapay zekâ güvenliği topluluğundan çok da hazzetmeyen Gebru, yapay zekâ araştırmacılarının ifşa, sızıntı durumlarında daha fazla güvenceye sahip olmalarını talep etmişti ki GovAI'nin raporundaki başlıca önerilerden biri de buydu. Gebru Google'dan atıldığından beri 2700'e yakın çalışan dayanışma

mektubu imzaladı, ancak o dönem şirkette çalışan Geoff Hinton onlardan biri değildi. CNN'de neden ifşacı iş arkadaşına destek çıkmadığı sorulduğunda Hinton Gebru'nun yapay zekâyâ dönük eleştirilerinin *"kendi endişelerinden farklı olduğunu"* ve *"bu şeylerin bizden giderek daha akıllı hale gelerek kontrolü ele almaları fikri kadar varoluşsal bir ciddiyette olmadığını"* söyledi.

Raji bana güvenlik ve etik taraftarları arasındaki düşmanlığın ve mesafenin sebebinin *"bir tarafın diğerine kıyasla çok daha fazla parası olduğunu"* ve bu yüzden *"kendi gündemlerini daha doğrudan biçimlerde öne çıkarabildiğini"* söylemişti.

Bir hesaplama göre, yapay zekâ güvenliği girişimlerine ve kâr etmeyen kuruluşlarına akan para miktarı 2020'den 2022'ye kadar dörde katlanarak 144 milyon dolara ulaştı. Yapay zekâ etiği topluluğu açısından buna karşılık gelen miktarı hesaplamak ise çok zor. Fakat her iki kampa ait sivil toplum kuruluşları da sektöre dönük harcamayla kıyaslandığında önemsiz kalıyor. OpenSecrets, yalnızca 2023'ün ilk çeyreğinde ABD'de yapay zekâ lobiciliğine yaklaşık 94 milyon dolar harcadığını bildirdi. Lobby Control, teknoloji firmalarının bu yıl AB'de lobi çalışmalarına 113 milyon dolar harcadığını belirtti, biz bunları yazarken yapay zekâ sektörüne milyarlarca doların yatırıldığını da aklımızda tutmamız gerek.

İki grup arasındaki mesafeyi güç ve paradan daha fazla artıran şey ise trendler. Veri bilimcisi Cathy O'Neil'in yazdığı 2016 yılı Matematik İmha Silahları gibi geniş çevrelerin takdirini kazanan kitapların ve Buolamwini ile Gebru'nun yazdığı, 2018 tarihli *"Toplumsal Cinsiyet Tonları"* makalesindeki gibi algoritma önyargısına dair şok gelişmelerin ardından yapay zekâda etik perspektifi, kamuoyunun dikkatini ve desteğini kazandı.

2014 yılında, yapay zekâda x-risk mücadelesi içinden çıkan çok satanı, felsefeci Nick Bostrom'un insan ötesi yapay zekânın yok oluşa yol açacağını iddia ettiği, Bill Gates ve Elon Musk gibi isimlerin övgüsüne mazhar olan *Süper Zekâ* kitabı oldu. Fakat Yudkowsky bana ChatGPT öncesinde, kimi Silikon Vadisi çevreleri dışında kitaptaki fikirleri ciddiyetle savunmanın alay konusu olduğunu söyledi.

Yudkowsky gibi erken dönem yapay zekâ güvenliği savunucularının Bay Area zenginlerine yakınlıkları sebebiyle varlıklı çevrelerle yakın ilişkileri olsa bile genel kamuoyunda ötekileştiriliyorlardı.

ChatGPT sonrası dünyada, Turing ve Nobel ödüllü isimler, en bilinen eseri 660 bin kelimelik bir Harry Potter hayran kurgusu olan Yudkowsky'nin popülerleştirdiği fikirleri savunacak cesareti bulabildi.

Muhtemelen bu yeni dünyanın en şok edici işareti Kasım ayında yayınlanan Hard Fork isimli bir New York Times teknoloji podcastinde Federal Ticaret Komisyonu başkanına “*Senin kıyametin ne Lina Khan? Yapay zekânın hepimizi öldürme ihtimalini yüzde kaç görüyorsun*” sorusunun yöneltildiği oldu. Bu havadan sudan konuşulan yayın bir anda ana akım gündeme oturdu (Khan iyimser olduğunu, bu yüzden bu ihtimali düşük, yüzde 15 civarında gördüğünü söyledi).

Tüm açık mektuplara ve medyatik tartışmalara bakıp yapay zekâ araştırmacılarının çoğunun varoluşsal riske karşı örgütlendiğini söylemek kolay olurdu. Fakat Bengio'ya x-riskin bugünün makine öğrenme topluluğunda nasıl karşılandığını sorduğumda “*Çok değişti. Eskiden belki buradakilerin yüzde 0,1'i bu soruna ilgi duyuyordu. Şu an yüzde 5'idir*” dedi.

İhtimaller

X-Risk konusunda endişe taşıyan birçokları gibi zihin felsefecisi David Chalmers da bir konuşmamızda olasılıksal bir argüman sundu: “*Bu insan seviyesinde yapay zekâyâ sahip olacağımıza yüzde yüz emin olduğumuzda endişelenmemiz gereken bir sorun değil. Eğer ihtimal yüzde beş olmuşsa kaygılanmamız gerekiyor.*”

Bu türden istatistikî düşünme verimli altruistik topluluğundan çok yaygın ve birçoğunun en başta yapay zekâyâ ilgilenme sebebi. Eğer uzman yorumlarını dikkate alırsanız, kafanızın çok daha fazla karışması mümkün. Fakat eldeki araştırmalara bakarak uzmanların kaygı seviyelerinin bir ortalamasını alırsanız, yüzde bir iki ihtimalle yapay zekâ sebepli yok oluşun gerçekleşeceği sonucuna varabilirsiniz ki bu da bu sorunu dünyanın en önemli meselesi haline getirmeye yeter. Ve eğer gelecek nesillere

en ufak bir kıymet veriyorsanız, insan soyunun tükenmesi kategorik olarak sağ çıkabileceğimiz felaketlerin hepsinden daha kötü.

Fakat yapay zekâ tartışmasında cehalet iddiaları ile dolu. Melanie Mitchell ve Oren Etzioni gibi şüpheliler bana x-riske dair kanıt olmadığını söylerken, Bengio ve Leahy gibi destekçileri ise beklenmedik kapasite kazanımlarını işaret ederek şunu soruyor: Ya ilerleme durmazsa? Yapay zekâ araştırmacısı bir akademisyen arkadaşım yapay genel zekânın gelişini küresel ekonomi ve siyaseti bir mikserle sokmaya benzetiyor.

Yine de bir sebepten ötürü yapay genel zekâ insan aklına yetişemeyip daha ötesine geçemese bile dünyayı neredeyse gelişigüzel şekilde sonsuz sayıda insan seviyesinde dijital aktörlerle paylaşma fikri yeterince korkutucu, özellikle de muhtemelen para kazanmaya çalışacaklarını düşündüğümüzde.

Yapay zekânın varoluşsal riskini azaltmaya yönelik gereğinden fazla politika önerisi var ki burada anlamlı şekilde tartışabilmek mümkün değil. Fakat yapay zekâ güvenliği grubunun en net ifadelerinden biri “*yavaşlamamız gerektiği*”. Böyle bir yavaşlamayı savunanlar, bunun politika yapımcılara ve en geniş anlamda topluma hem yetişme şansı hem de dönüştürücü potansiyelleri olan bir teknolojinin nasıl geliştirilmesi ve yürürlüğe sokulması konusunda aktif şekilde karar sahibi olabilme şansı vereceğini düşünüyor.

Uluslararası İş Birliği

Yapay zekâyı denetleme ve düzenlemeye dönük çabalara karşı en yüksek sesli itiraz hep “*Ama Çin!*” oluyor. Örneğin Altman Mayıs ayında senato komitesinde “*Biz Amerika'nın önderlik etmesini istiyoruz*” dedi ve yavaşlama riskinin “*Çin veya bir başkasının daha hızlı ilerlemesine*” neden olacağını anlattı.

Anderljung bana bunun “*Yapay zekâyı denetlemek için yeterince güçlü bir sebep olmadığını*” yazdı.

Haziran ayında yayınlanan *Foreign Affairs* makalesinde Helen Toner ve iki siyasi bilimci konuştukları Çinli yapay zekâ araştırmacılarının Çin'in büyük dil modellerinin Amerika'nın en gelişmiş modellerinden en az iki üç yıl geride olduğunu düşündüklerini yazdı. Dahası, yazarlar Çin'deki yapay zekâ gelişiminin

“büyük ölçüde diğer ülkelerde yayınlanan araştırmalarından yeniden üretilmesi ve kesip biçilmesine dayandığını” dolayısıyla tek taraflı bir yavaşlamanın bile Çin’deki ilerlemeyi de “muhtemelen yavaşlatacağını” iddia etti. iddia etti. Ayrıca Anthropic politika şefi Jack Clark’ın gözlemlendiği üzere Çin yapay zekâyı anlamlı şekilde denetleme konusunda dünyanın tüm büyük ülkelerinden daha hızlı davrandı.

Yudkowsky, “İnsanlığın geri kalanıyla birlikte intihara kalkışma fikri Çin’in ilgisini çekmiyor” diyor.

Eğer gelişmiş yapay zekâ tüm dünyayı tehdit ederse, iç politikayla sınırlı bir düzenleme de yetmeyecektir. Ancak ulusal çapta kararlı ve güçlü sınırlamalar, diğer ülkelere de bu riski ne kadar ciddiye almaları gerektiğini gösterecektir. Önde gelen yapay zekâ etikçilerinden Rumman Chowdhury küresel bir denetim çağrısı yaptı. Bengio her ikisini de yapmalıyız diyor.

Yudkowsky, şaşırtıcı olmayan bir biçimde radikal bir pozisyon benimseyerek bana “doğru gidişat tüm yapay zekâ yazılımlarını, orduların, hükümetlerin, Çin ya da ABD’nin süper zeki yapay zekâlar gibi hiçbir kötücül eylemde bulunamayacağı denk anlaşmaların güvence altına aldığı bir uluslararası denetim altında sınırlı sayıda veri merkezlerine aktarılmalı” dedi.

Mart ayında *Time*’de yayınlanan ve tartışma yaratan makalesinde Yudkowsky, uluslararası bir moratoryum kurularak yeni nesil büyük geliştirme çalışmalarının tamamen kapatılmasının, gerekirse caydırıcı bir önlem olarak askeri tedbirlerin alınması gerektiğini iddia etti. Yudkowsky’nin gelişmiş yapay zekânın nükleer veya biyolojik silahtan daha tehlikeli olacağına dair inancından dolayı bu kadar radikal bir tutum alması şaşırtıcı değil.

Son yapay zekâ zirvesine katılan, aralarında ABD ve Çin’in de bulunduğu 28 ülke, yapay zekânın şimdiye kadar ortaya çıkmış zararlarını ve “maksatlı şekilde kötüye kullanma ya da insan amacına uyuma bağlı kasti olmayan kontrol sorunlar ihtimalini” kabul eden Bletchley Deklarasyonunu imzaladı.

Zirveye ev sahipliği yapan Britanya hükümeti, Bengio’yu öncü yapay zekâların yetenekleri ve risklerine dair hazırlanacak ilk “Bilim Durumu” raporunun

yürütücülüğünü yapmakla görevlendirerek, Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli örneğindeki gibi kalıcı bir uzman kurulu kurmaya dönük önemli bir adım attı.

ABD ve Çin’in iş birliği de yapay zekâyı dair anlamlı bir uluslararası koordinasyon açısından zorunlu bir adım. Ve konu yapay zekâ olduğunda bu iki ülkenin arasındaki ilişkiler çok da iyi değil. 2022 CHIPS yasasının ihracat kontrollerinde, ABD’nin Çin’in yapay zekâ kapasitesini sabote etmeye çalıştığı ortaya çıktı ki bu bir sektör analistinin geçmişte “savaş ilanı” olarak yorumlayacağı bir hamle. Jacobin’in Mayıs’ta yayınladığı bir habere göre, muhtemelen x-risk taraftarı politika araştırmacıları bu külfetli denetlemelerin geçirilmesinde rol oynadı. Ekim ayında, ABD CHIPS yasası kısıtlamalarını daha da sıkıştırarak hiçbir açık kapı bırakmadı.

Fakat, umut verici bir işaret olarak Kasım ayında Biden ve Xi Jinping’in yapay zekâ güvenliğini ve ölümcül silah sistemlerinde yapay zekâ kullanımının yasaklanmasını tartıştı. Beyaz Saray’dan yapılan bir basın açıklamasında “İki ülke liderleri ilerlemiş yapay zekâ sistemlerinin yarattığı riskleri kabul ederek, ABD-Çin diyalogu içerisinde yapay zekâ güvenliğini geliştirmeyi konuştu”.

Ölümcül otonom silahlar, yapay zekâ tartışmaları içerisinde görece herkesin aynı tarafta olduğu bir konu. *Yapay zekânın maskesini düşürmek: Görevim Makineler Dünyasında İnsana Dair Her Şeyi Korumak* kitabında Joy Buolamwini, birçok yapay zekâ güvenliği savunucusunun uzun yıllardır seslendirdiği Katil Robotları Durdurun kampanyasını savunuyor. Bir x-risk organizasyonu olan Yaşamın Geleceği Enstitüsü, 2016’da ideolojik olarak birbirinin zıttı kuptlarda olan birçok popüler ismin imza attığı bir açık mektupla bu ölümcül otonom silahların saldırı amaçlı kullanımının yasaklanması için çağrıda bulundu. Bu çağrıya Bengio, Hinton, Sutton, Etzioni, LeCun, Musk, Hawking ve Noam Chomsky imza attı.

Masada Bir Koltuk

Yıllarca hiçbir icraatta bulunmayan dünyanın önde gelen hükümetleri sonunda dikkatlerini yapay zekâyı çevirdi. Fakat geleceğin sistemlerinin yapabileceklerine kafa yormayan sosyalistler, bu masadaki yerlerini terk ediyorlar.

Bunun çok da önemsiz olmayan bir sebebi yapay zekâyla ilgilenen insanlar; varoluşsal risk fikrinin ilk savunucularının çoğu ya kendilerini gelişmiş yapay zekânın nasıl kontrol edilebileceğine dair aşırı teorik araştırmalara kaptırılmış durumda ya da bizzat kendileri yapay zekâ şirketleri kurmuş. Fakat böyle olmayan bir insan, yapay zekânın dünyayı yok edeceğine inanıyorsa yapay zekânın geliştirilmesini durdurmaya çabalamak gerektiğini düşünür.

Yapay zekâ fanatikleri, teknolojinin gelişiminin kaçınılmaz olduğunu – ve yeterince insan inanırsa gerçekleşeceğini düşünüyor. Fakat Yapay Zekâ Şimdi Enstitüsü “*Yapay zekâyla ilgili hiçbir şey kaçınılmaz değil*” diye yazdı. Enstitünün yönetici direktörü Myers West bu sözü tekrarlayarak, *yüz tanıma teknolojisinin de 2018’de kaçınılmaz gözüktüğünü ama o zamandan beri birçok yerde yasaklandığını* hatırlattı. Ve x-risk araştırmacısı Katja Grace’in belirttiği gibi, *bir teknolojiyi üretebilecek imkanlara sahip olmamız, onu üretme ihtiyacı hissetmemiz gerektiği anlamına gelmiyor*.

Ek olarak, birçok yasa yapıcı güncel yapay zekâ gelişmelerine baktığında çıldırıyor. Senatör Mitt Romney, yapay zekâ konusunda iyimser olmanın çok dehşete düşmüş durumda ve mevkidaşı Chris Murphy de “*İnsanlara özgü birçok işlevi yapay zekânın yerine getirebilmesinin sonuçları felaket olabilir*” dedi. Kongre üyeleri Ted Lieu ve Mike Johnson da yapay zekâdan gerçek anlamda tedirgin olanlardan. Eğer yapay zekâ yetilerinin hızla geliştiği ve soy devamı seviyesinde bir tehdit haline geldiği konusunda bizi aydınlayabilecek olanlar yalnızca belli başlı teknoloji devleriyse, yasa yapıcıların büyük oranda dikkat kesileceği insanlar da onlar olacaktır. Mayıs ayında profesör ve yapay zekâ etikçisi Kristian Lum X platformunda “*Büyük dil modellerinin kesin olarak bir varoluşsal risk yarattığına emin olabildiysem o da Etik yapay zekâ grubu sayesinde. Yanıltıcı anlatıyla daha fazla mücadele etmeliyiz*” diye yazdı.

Yapay zekâ sebepli bir yok oluş size bir bilim kurgudan bile uçuk gibi geliyorsa, dönüştürücü bir teknolojinin nasıl geliştirileceği ve hangi değerleri temsil edeceğini büyük oranda etkileyebilecek sa-

yısız faktör var. Örneğin hipotetik bir yapay genel zekâyı istediğimiz şeyi yaptırabilme ihtimalimiz bile insanlığın önündeki belki de en önemli soruyu doğuracaktır: Ne isteyeceğini istemeliyiz?

Chalmers’e bu soruyu yönelttiğimde bana “*Bir noktada siyaset felsefesinin tüm sorularını yeniden değerlendirmeliyiz: Biz nasıl bir toplum istiyoruz, nasıl bir toplumu değerli buluyoruz?*” diye yanıt verdi.

İnsan seviyesinde bir yapay zekânın ortaya çıkışını, yeni bir ülkenin anayasasını yapmak gibi de düşünebiliriz (Anthropic’in Anayasal Yapay Zekâsı bu fikri kelimenin tam anlamıyla ciddiye alıyor ve şirket yakın zamanda modelin kurucu dosyasıyla demokratik çıktılarını birleştirmeyi denedi). Hükümetler çok fazla gücü elinde tutan karmaşık sistemlerdir. İnşa edildikleri temel değerler bugün ve gelecekte milyonlarca insanın hayatını belirleyebilir. Amerikalılar kamudan çok korkan ölü adamların boyunduruğunda yaşıyorlar, aradan geçen iki yüz yıl sonra bile siyasal mekanizmalarımızı zehirlemeye devam eden anti demokratik önlemler yaratan adamların.

Yapay zekâ geçmişteki tüm yeniliklerden daha devrimci olabilir. Ayrıca tercihlerimizi yansıtabilmesi mantığı ile kurulduğu için de emsalsiz kuralcı bir teknoloji. Jack Clark’ın geçenlerde Vox’ta ifade ettiği gibi “*Bunun bir hükümet icraatı olmaması çok garip*”. Chalmers bana “*Teknoloji şirketleri bu amaçları gerçekleştirebilecek yapay zekâ sistemleri yapmaya başladığında, bu şirketlerin çok derin toplumsal ve siyasal sorulara dair doğru yanıtları olacağına güvenmemiz gerekiyor. Ben güvenebileceğimi düşünmüyorum. Yalnızca tekniğe dair şeyleri yansıtaktan bahsetmiyoruz, toplumsal, siyasal bir yansıtmadan bahsediyoruz*”.

Yanlış Tercihler

Süper akıllı teknolojilerin insanlığı önemsemediğini anlamak için beklememize gerek yok. İnsan üstü varlıklar ödüllendirilecekleri başarıya ulaşabilmek için insafsızca, gerekirse değer verdiğimiz her şeyi feda etme pahasına en optimum hale gelmeye çalışırlar. Bu varlık daha fazla yeteneğe sahip oldukça optimizasyonu daha da umarsız hale gelir, sonuçları da daha yıkıcı olur.

Tanıdık geldi mi? Öyleyse, yalnız değilsiniz. Yapay Zekâya İtirazlar Enstitüsü (AOI) hem kapitalizmi hem de yapay zekâyı uyum sağlayamamış iyileştiriciler olarak görüyor. Eski devlet radyosu spikeri Brittney Gallagher ve “özelleştirme kahramanı” Peter Eckersley tarafından kurulan araştırma laboratuvarı, yok olma ve ütopya arasındaki mesafeyi inceliyor: *“Bugünden keskin bir kopuş değil, gücün birkaç kişinin elinde birikmesini amaçlayan mevcut eğilimlerin ileri seviyede bir yapay zekâyla güçlendirilmesi.”* AOI başkanı Değer Turan bana *“yok oluş riski, bir riskin karşısında koordinasyon başarısızlığıdır. Yapay zekâ güvenliği ve etiği arasında köprüler kurmalıyız”* diyor.

X-risk çevrelerinde en çok konuşulan fikirlerden biri, yalnız bir aktörün içinde bulunduğu gruba dair her şeyi mahvettiği durumları anlatmak için kullanılan tek yanlının laneti. Örneğin, bir grup biyolog, bir hastalığı daha ölümcül hale getirmenin yolunu bulduysa, bunu aralarından biri yayınlayabilir. Son birkaç on yılda, birçok insan yapay zekânın insanlığı yok edebileceğine ikna oldu, ancak aralarındaki en hırslılar, risk toleransı en yüksek olanlar, öncü yapay zekâ kapasiteleri geliştiriyorlar ya da Sam Altman’ın geçenlerde söylediği gibi *“cehalet perdesini yeniden örtüyorlar”*. OpenAI CEO’sunun üstü kapalı olarak ima ettiği gibi, teknolojik sınırın ötesinde ne olduğunu gerçekten bilebilme şansımız yok.

Kimilerimiz riskleri tam olarak kavrayabiliyor ancak umursamadan yoluna devam edebiliyor. Önde gelen bilim insanları sayesinde, ExxonMobil 1977’de

ürünlerinin küresel ısınmaya sebep olduğunu keşfetmişti. Sonra da kamuoyundan gerçeği saklayarak, petrol rafinerilerini yükseltmeye devam ettiler.

Yanan karbonun atmosferi ısıtabileceği fikri ilk olarak 19. yüzyıl sonlarında bulundu, ancak iklim değişikliğine dair bilimsel fikir birliği ancak yüz yıl sonra gerçekleşti. Makinelere geri döndürülemez biçimde kontrolü kaptırmamız fikri dijital programlamadan eski, fakat bilimsel boyutta buna dair bir fikir birliği şu an çok uzak. Ve son dönemdeki yapay zekâ gelişmeleri bu hızla ilerlemeye devam ederse, fikir birliğine varıp anlamlı bir pratiğe dökülebilmek için bekleyecek on yıllarımız olmayabilir.

Kamuoyunda dönen tartışmadan ötürü, yapay zekânın bugün yarattığı sorunlarla mı yoksa tabiatı gereği spekülasyon olan yok oluş riski konusunda mı mücadele edilmesi gerekliliği gibi bir ikilem, taraf seçme mecburiyeti olduğunu düşünebilirsiniz. Ve bu konuda incelikte düşünülerek verilmesi gereken ödümler olduğu doğru.

Fakat maddi güçlerin nasıl ilerlediğine bakarsanız, başka bir tabloyla karşılaşsınız: bir tarafta yapay zekâ modellerini daha gelişkin ve kârlı hale getirmeye çalışan trilyon dolarlık şirketler, diğer tarafta ise bu teknolojinin kâr maksimizasyonu ile çelişkileri olan değerleri yansıtmaları için çabalayan sivil toplum kuruluşları olduğunu görürsünüz.

Özetle, mücadele kapitalizm ve insanlık arasında.

TMMOB MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI

49. DÖNEM ETKİNLİK TAKVİMİ

ETKİNLİK ADI	SEKRETERYA	TARİH
Savunma Sanayi ve Bakım Teknolojileri Sempozyumu*	Kayseri	13-15 Ekim 2022
Bakım Teknolojileri Kongre ve Sergisi*	Denizli	20-22 Ekim 2022
Ulusal Hidrolik-Pnömatik Kongresi ve Sergisi*	İstanbul/İzmir	16-19 Kasım 2022
Tesisat Mühendisliği Kongresi ve Sergisi*	İzmir	26-29 Nisan 2023
NDT Günleri*	Bursa	16 Eylül 2023
Ulusal Uçak, Havacılık ve Uzay (UHUM) Kurultayı*	Eskişehir	13-14 Ekim 2023
Öğrenci Üye Kurultayı*	Oda Merkezi	21 Ekim 2023
İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Kongresi*	Adana	25-28 Ekim 2023
Sanayi Kongresine Giderken - Kamuculuk Yeniden*	Ankara	28 Ekim 2023
Raylı Sistemler Kongre ve Sergisi*	Eskişehir	2-4 Kasım 2023
Trakya'da Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu*	Edirne	9-11 Kasım 2023
Enerji Verimliliği Kongresi*	Kocaeli	17-18 Kasım 2023
Kaynak Teknolojisi 13. Ulusal Kongre ve Sergisi*	Ankara	17-18 Kasım 2023
Endüstri ve İşletme Mühendisliği (EİM) Kongresi ve Kurultayı *	Adana	23-25 Kasım 2023
TMMOB Sanayi Kongresi*	Oda Merkezi	15-16 Aralık 2023
Asansör Sempozyumu	İzmir	17-19 Ekim 2024

* Tamamlanan etkinlikler

TMMOB
Makina Mühendisleri Odası
Haber Bülteni

Nisan 2024
Sayı 310 Ekidir

MMO Adına Sahibi ve
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Yunus YENER

Yönetim Yeri
Meşrutiyet Cad. No: 19/6. Kat
06650 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 425 21 41 Faks: (0 312) 417 86 21
<http://www.mmo.org.tr>
e-posta: mno@mno.org.tr
yayin@mno.org.tr